

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**KAZATELSKÉ UMĚNÍ V OBDOBÍ
POZDNÍHO BAROKA**

AUTOR DIPLOMOVÉ PRÁCE: Bc. Hana Popelková

STUDIJNÍ OBOR: Bohemistika

ROČNÍK: 2.

VEDOUCÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů uvedených na seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným stanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponenta práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním výsledků své kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, 30. 4. 2018

.....

Hana Popelková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za vstřícnost, trpělivost a cenné rady a rovněž děkuji své rodině za podporu.

Anotace

Cílem této práce je zhodnotit využití obrazných a řečnických prostředků a postup barokních autorů první poloviny 18. století při vytváření kompozice kázání. Pozornost bude zaměřena na jednotlivé žánry barokní literatury s důrazem na kázání a kazatele, jejichž promluvy se stanou předmětem analýzy.

Výzkumná část obsahuje rozbor výstavby jednotlivých kázání a jejich vzájemné srovnání, analýzu tropů a figur, posouzení jejich účinku na posluchače a výzkum lexikální roviny textů se zřetelem k archaismům a výpůjčkám z cizích jazyků. Práce je příspěvkem k poznávání řečnického umění českých barokních kazatelů.

Summary

The main aim of this thesis is to evaluate the use of figurative and rhetorical elements and the creation of sermons composition of authors from the first half of the 18th century. The attention focuses on baroque literary genres, especially on sermons and preachers whose speeches are analysed.

The research consists of composition analysis of individual sermons and their comparison. The next task is to select figurative and rhetorical elements and assess their effects on readers. The last section contains an exploration of vocabulary with regard to archaisms and borrowings. This work makes a contribution to the cognition of rhetorical abilities of Czech baroque preachers.

Obsah

ÚVOD.....	8
I. Charakteristika barokní doby	10
1.1 Baroko v českých zemích.....	10
1.2 Rysy baroka.....	11
1.3 Periodizace českého baroka	12
II. Žánry české barokní literatury	16
2.1 Poezie	16
2.2 Próza.....	18
2.3 Drama.....	19
III. Kazatelství a kázání	21
3.1 Charakteristika kázání a jeho druhy	21
3.2 Kazatelské proudy	22
3.3 Vývoj české barokní homiletiky	23
3.4 Etapy vzniku kazatelské promluvy	25
3.5 Kazatelé a jejich dílo	27
3.5.1 Antonín Koniáš.....	27
3.5.2 Antonín Jan Kelský	28
3.5.3 Ondřej František Jakub de Waldt	28
3.5.4 Bohumír Hynek Josef Bilovský.....	29
IV. Přehled tropů a figur	31
V. Metodologie	34
VI. Kompozice.....	37
6.1 Kázání Na den svatého Vojtěcha	37
6.2 Kázání Na den sv. Panny a mučedlnice Barbory	41
6.3 Kázání za mrtvé / Na den dušiček.....	46
VII. Tropy a figury v analyzovaných kázáních	51
7.1 Slovníkové, tvaroslovné a syntaktické zvláštnosti.....	51
7.2 Opakování	54
7.3 Hromadění výrazů.....	58
7.4 Zesilování a zeslabování významu a protiklady	61
7.5 Básnické obrazy	61

VIII. Lexikum	69
8.1 Archaismy a zvláštní tvary	69
8.2 Přejímky z cizích jazyků	73
8.2.1 Přejímky z latiny	73
8.2.2 Přejímky z němčiny	79
8.2.3 Přejímky z dalších cizích jazyků	81
8.3 Rčení a přísloví	82
8.4 Shrnutí	83
ZÁVĚR	85
Seznam literatury	89
Seznam zkratk	93
Přílohy	96

ÚVOD

Hlavním cílem této diplomové práce je vzájemně konfrontovat kázání z doby pozdního baroka, a to z hlediska jejich kompozice a z hlediska využití obrazných, řečnických a dalších lexikálních prostředků.

V teoretické části se nejdříve zaměříme na popis situace, která vedla k rozvoji baroka a barokního písemnictví v českých zemích, vystihneme nejdůležitější obecné a české rysy baroka a pokusíme se ho periodizovat, k čemuž využijeme publikaci Václava Černého *Až do předsíně nebes*. Dále charakterizujeme barokní literární žánry prózy, poezie i dramatu a uvedeme některé představitele a jejich díla, a to především s pomocí *České literatury od počátků k dnešku* (Jan Lehár a kol.) a *Slovesnosti českého baroka* Milana Kopeckého. Soustředíme se vzhledem k rozsahu práce a tématu pouze na autory katolické, a opomineme tudíž některé z velkých osobností evangelického baroka, např. Jana Amose Komenského, jehož dílo je velmi rozsáhlé a vydalo by na samostatnou práci.

Podrobněji se budeme zabývat žánrem kázání a kazatelstvím jako takovým. Jedním ze zdrojů, z nichž budeme čerpat, je výbor svátečních a příležitostných kázání vydaný Milošem Sládkem *Svět je podvodný verbíř...* nebo výbor dominikánských kázání editovaný Janou Maroszovou *Vera mundi lumina...* Pozornost zaměříme na popis hlavních rysů kázání a výčet jejich druhů. Dále budou zmíněny dva kazatelské proudy, humanistický a konceptuální, v jejichž duchu někteří autoři v 17. a 18. století své promluvy vytvářeli, a nastíníme rovněž periodizaci české barokní homiletiky. Důležitou součástí této kapitoly bude také popsání fází při přípravě promluvy a jejich jednotlivých úseků. Na závěr krátce představíme život a dílo kazatelů, jejichž kázáním se budeme věnovat ve výzkumné části. V poslední teoretické kapitole vybereme nejznámější tropy a figury, rozdělíme je do skupin, a to s využitím článku Karla Svobody *Tropy a figury z časopisu Naše řeč*.

Výzkumnou část začneme metodologickým oddílem, v němž shrneme pokyny, jimiž jsme se řídili při transkripci textů z novogotické fraktury do latinky, a poté již přejdeme k samotné analýze vybraných promluv. Zvolili jsme kázání těchto autorů: Antonína Koniáše: *Na den svatého Vojtěcha, biskupa, mučedníka a patrona českého (Vejtažní naučení a vejkladové na všechny nedělní i sváteční epištoly, 1740)*, Antonína Jana Kelského: *Na den sv. Panny a mučednice Barbory (Conciones festuales in totius anni festa, 1732)* a Ondřeje Františka Jakuba de Waldt: *Kázání za mrtvé/ Na den dušiček (Chválořeč, neb kázání na některé svátky, 1736)*.

V části věnované kompozici se zaměříme na to, jak jednotliví kazatelé postupovali, zda jejich kázání obsahuje všechny části promluvy, které jsme popsali v teoretické části, jakým způsobem svá kázání začínali a končili, co bylo obsahem jednotlivých částí atp. Součástí této analýzy bude i komparace výstavby a tématu se stejnojmennými kázáními jiných autorů. V jednom případě budeme srovnávat promluvu tradiční (humanistickou) s konceptuální, a předpokládáme proto, že mezi nimi budou patrné značné rozdíly. V ostatních případech se jedná o porovnání kázání konceptuálních, takže očekáváme odlišnosti menší, zajímat nás však bude, do jaké míry se v nich koncept uplatňuje.

Následující kapitola se týká tropů a figur, shromáždíme v ní konkrétní příklady obrazných a řečnických prostředků užitých v kázáních a pokusíme se určit jejich funkci a účinek na posluchače. Značný prostor věnujeme básnickým obrazům, zvláště metaforám a biblickým podobenstvím.

V závěrečné části provedeme lexikální rozbor textů se zaměřením na archaismy a zvláštní tvary, na přejímky z cizích jazyků a ustálená slovní spojení. S pomocí *Vokabuláře webového* a *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* vyložíme jejich význam a určíme zdroj výpůjček. Předpokládáme, že většina cizích slov bude pocházet z latiny, jako církevního jazyka, a z němčiny, která ovlivnila češtinu nejvíce ze všech jazyků.

I. Charakteristika barokní doby

1.1 Baroko v českých zemích

Počátek barokní doby je v Čechách spjat s rokem 1621 a především s událostí, která poznamenala zemi jak politicky, tak společensky – s bitvou na Bílé hoře. V ní došlo k porážce českého stavovského povstání, jež podlehlo rakouské armádě. Následovaly sankce vůči poraženým ze strany vládnoucího rodu Habsburků: poprava čelních představitelů povstání, odchod dalších ze země, zabavení jejich majetku. Ústavní změny pak byly uzákoněny *Obnoveným zřízením zemským* (v Čechách vešlo v platnost roku 1627, na Moravě o rok později), „[...] které mimo zajištění práva Habsburků na český trůn zavádělo do státní správy vedle češtiny i němčinu a jako jediné náboženské vyznání připouštělo katolické náboženství.“¹ Tyto závažné změny způsobily další vlnu emigrace části šlechty do exilu, což byla jedna z příčin rozdělení literárního života do dvou proudů: exulantského a domácího.

Právě v této době se v českých zemích začíná plně prosazovat baroko. O původu tohoto názvu existuje několik teorií. Jedna z nich odvozuje slovo baroko od jmen italského architekta Giacomu Barozziho da Vignola nebo malíře z téže země Federica Barocciho, jiná spojuje vznik slova s výrazem „barroco“, jenž má v portugalštině význam „nepravidelná perla“.² V souvislosti s literaturou použil pojmenování baroko jako první Heinrich Wölfflin,³ švýcarský historik výtvarného umění, ve svých knihách *Renesance a baroko* a *Základní pojmy dějin umění*, v nichž definuje baroko jako svébytnou uměleckou epochu a nikoli jako součást renesance.⁴

Kvůli důsledkům bitvy na Bílé hoře bylo české baroko až do nedávné doby považováno za „období temna“, avšak např. Václav Černý tuto myšlenku vyvrací: „Dnes tedy bude už stěží někdo tvrdit, že baroko je souznačné s „temnotou“ českého ducha, málokdo se odváží pochybovat, že se barokem češství vyjádřilo naopak mohutně a velkolepě: obecně vzato, je u nás baroko dobou, kdy česká tvořivost přináší na dlouhé

¹ Lubomír Machala a kol.: *Panorama české literatury. 1. díl (do roku 1989)*. Praha: Knižní klub, 2015, s. 75.

² Štěpán Vlašín (ed.): *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 41.

³ Jan Lehár a kol.: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: NLN, 1998, s. 125.

⁴ Josef Hanzal uvádí, že jako první použil výraz baroko pro označení celé jedné epochy Jacob Burckhardt (Josef Hanzal: *Od baroka k romantismu*. Praha: Academia, 1987, s. 37).

časy naposled náš vlastní a originální příspěvek do obecného a společného fondu evropské kultury [...]“.⁵

1.2 Rysy baroka

Baroko bývá charakterizováno jako období krizí a rozporů, v němž lze nalézt jak prvky středověké, tak novověké. Jedná se o dobu ohraničenou z jedné strany renesancí a z druhé klasicismem. Projevuje se ve všech oblastech umění: v architektuře, hudbě, výtvarném umění i v literatuře. V architektuře mělo baroko vliv na všechny typy budov, nejlépe jsou však jeho rysy postřehnutelné ve výstavbě kostelů. Člověk se měl před Bohem cítit malý, nicotný, což mělo korespondovat s jejich robustností a výškou: „Člověk, přicházející z vnějšího světa do kostela, měl být hned při vstupu šokován, uchvácen, zároveň povznesen i zdrcen“.⁶ Zde se ukazuje rozpornost a protikladnost barokní epochy, člověk má být „povznesen“ boží přítomností, a zároveň „zdrcen“ svou bezvýznamností. Důležitým a příznačným prvkem barokního myšlení byl totiž vztah člověka a Boha. Zdeněk Kalista ho vystihuje slovy „přiblížení se Bohu skrze tento svět“,⁷ a toto spojení dává do souvislosti jednak se zámořskými objevy v 15. století, jimiž se člověku náhle odkryl celý svět a on se ocitl ve zdánlivě nekonečném prostoru, ale také s válečnými konflikty v Evropě 16. století. Ty zapříčinily, že lidé v takto nejisté době hledali oporu v Bohu: „Věci, které bylo by lze patrně za normálních okolností vysvětliti příčinami a cestami zcela přirozenými, mění se v nadpřirozené zjevy, v znamení, kterými se Bůh projevuje v tomto životě, naznačuje svoji vůli či rozhodnutí. Celý svět stává se jakýmsi odrazem Boha [...]“.⁸ Výše zmíněné spojení však znamená i snahu o postihnutí boží přítomnosti na zemi, např. skvostnou výzdobou kostelů.

Barokní umění v sobě obsahuje rozum a cit, přičemž složka citová získává navrch nad složkou rozumovou. Ve všech oblastech umění včetně literatury se setkáváme s vyhraněnou expresivností, která někdy dostupuje až k extázi. Výraznými prvky jsou rovněž divadelnost a smysl pro dramaticko, ale i „pevný řád a monumentalita“.⁹ Barokní

⁵ Václav Černý: *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 263.

⁶ Josef Hanzal: *Od baroka k romantismu*, cit. dílo, s. 40.

⁷ Zdeněk Kalista: *České baroko*. Praha: Evropský literární klub, 1941, s. 11.

⁸ Tamtéž.

⁹ Josef Hanzal: *Od baroka k romantismu*, cit. dílo, s. 46.

literatura si libuje v obrazných pojmenováních a v „ostrých kontrastech“,¹⁰ např. krása a ošklivost, život a smrt. Smrt není chápána jako konečný stav, po němž už nic nenásleduje, barokní člověk naopak doufá v posmrtný život.

České baroko se vyznačuje některými specifickými rysy, které ho odlišují od ostatních evropských zemí. Jedním z nich je fakt, že nezahrnuje žádné antibarokní prvky (osobnosti propagující jiný umělecký směr), které by narušovaly jeho jednodušnost. Dále je patrné, že baroko v Čechách navazuje na středověkou kulturu a je jí silně ovlivněno, lze ho dokonce nazvat „barokizovanou gotikou“.¹¹ Jeho neméně důležitým a typickým znakem se stalo působení jezuitského řádu a jeho zásluhy o rozvoj vzdělání a historiografie. Za českou odlišnost lze považovat i vznik lidové kultury a lidové slovesnosti, jejichž význam přetrvává až do dob pobarokních. Na druhé straně však má české baroko výrazný nedostatek v tom, že nedokázalo stvořit velké barokní dílo, ať už román nebo hrdinskou eposej, jež by se dalo přirovnat k výtvorům evropských autorů: „Je to neobyčejně citelný, ale zcela pochopitelný nedostatek, neboť běží povýtce o žánry velmi rozvinutého vznešeného společenského života, dvora, šlechty a patricijského, vysoce kultivovaného měšťanstva; z těchto a takových kruhů nemohl u nás, a to již ani v sedmnáctém věku, vyjít žádný popud k podobné tvorbě v národní řeči.“¹²

1.3 Periodizace českého baroka

V českých zemích se baroko začíná na rozdíl od ostatních evropských států projevat poměrně pozdě. V západní Evropě se barokní styl plně prosazuje již v polovině 16. století a trvá přibližně až do poloviny 18. století, zato v Čechách se začíná hlásit ke slovu teprve asi o šedesát let později. Snahou o vymezení a rozčlenění barokní epochy do časových úseků se zabývalo mnoho literárních historiků, namátkou můžeme zmínit Václava Černého, Josefa Vašicu, Zdeňka Kalistu nebo Milana Kopeckého.

Sborník statí věnovaný barokní kultuře, který Kopecký editoval,¹³ obsahuje mimo jiné studii Josefa Válka, v níž se autor do jisté míry zaměřuje i na periodizaci českého baroka, jež podle něj trvalo od poloviny 17. do poloviny 18. století. Obzvláště důležité se

¹⁰ Štěpán Vlašín (ed.): *Slovník literární teorie*, cit. dílo, s. 42.

¹¹ Václav Černý: *Až do předsíně nebes*, cit. dílo, s. 348.

¹² Tamtéž, s. 349.

¹³ Milan Kopecký (ed.): *O barokní kultuře*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1968.

však jeví období, které začátku baroka u nás předcházelo (léta 1580–1640), jež připravilo půdu pro rozvoj barokního myšlení. Válka ve shodě s autorem pojmu Josefem Poliškým nazývá tuto dobu „manýristickou“¹⁴ a spojuje ji především s rozmachem měšťanstva a s rozvojem měst.¹⁵

V této práci se budeme řídit periodizací Václava Černého,¹⁶ která nám poslouží jako styčný pod pro vytvoření jednotlivých úseků. Podle Černého můžeme o počátcích českého baroka mluvit přibližně od roku 1620, o konci pak asi v roce 1740, ale tato data je třeba brát pouze jako pomůcku, která dává určitou představu o délce tohoto období. Zdroje baroka v Čechách můžeme hledat již několik desetiletí před tím, než bychom vůbec mohli ve spojitosti se zdejší kulturou o pojmu baroko uvažovat. Černý pro tuto etapu zavádí pojem „protobaroko“ nebo „baroko před barokem“ a charakterizuje ji jako dobu, kdy do Čech přicházejí jezuité, jejichž působení a literární tvorba se stává jakýmsi předstupněm barokní epochy. Důležité byly i zahraniční vlivy v podobě Čechů, kteří z ciziny přinášeli barokní myšlenky (např. Vilém Slavata z Chlumu), nebo naopak v podobě cizinců do Čech přicházejících (příkladem mohou být osobnosti spjaté se dvorem Rudolfa II. v Praze). Příliv cizinců nastal zvláště po uzákonění Obnoveného zřízení zemského a kompenzoval tak odchod českých šlechtických rodů.¹⁷

Černý pokládá za počátek českého baroka rozmezí let 1618–1621, spíše se však jedná o období přípravné, „iniciální termín“, v němž se začíná rodit barokní inspirace. Obě dvě data mají spojitost s politickými událostmi: v roce 1618 začala třicetiletá válka a v roce 1621 došlo k porážce českého stavovského povstání. Tuto dobu popisuje Černý jako „[...] chvíli, kdy vleklá krize náboženských svárů v Čechách vyústí v obecnou tragédii, válečnou konfrontaci nábožensko-politických táborů země, a rozuzluje se řešením, po jehož dějinném předělu nezůstane v naší vlasti v žádné oblasti, tedy ani v kultuře, už nic takové, jaké bývalo“.¹⁸ Barokní tendence se dosud mísí s předešlými myšlenkovými proudy, ale lze říci, že baroko se již začíná plně prosazovat.

První barokní etapa je přibližně ohraničena lety 1620–1650. Řadí se sem umělci, kteří bitvu na Bílé hoře sami zažili, v té době mladí a začínající tvořit. Tato událost se pro ně stala určujícím momentem jejich života, z něhož čerpali inspiraci pro svá díla. Černý

¹⁴ Pro srovnání viz níže Černého pojem „protobaroko“.

¹⁵ Josef Válka: Problém baroka jako kulturní a historické epochy. In: Milan Kopecký (ed.): *O barokní kultuře*, cit. dílo, s. 11–24.

¹⁶ Václav Černý: *Až do předsíně nebes*, cit. dílo, s. 263–354.

¹⁷ Zdeněk Kalista: *České baroko*, cit. dílo, s. 35.

¹⁸ Václav Černý: *Až do předsíně nebes*, cit. dílo, s. 267.

tuto generaci nazývá „pokolením Bílé hory“,¹⁹ která se s důsledky bitvy na Bílé hoře musí nějak vyrovnat. Jejimi představiteli jsou Jan Amos Komenský nebo Adam Michna z Otradovic. Významnou roli v této době mají rovněž jezuité, podílející se na rozvoji historiografie a hagiografie. Z nejdůležitějších postav českého jezuitství tohoto období můžeme jmenovat Alberta Chanovského z Dlouhé Vsi nebo Jiřího Plachého-Fera.

Druhou barokní generaci lze vymezit lety 1650–1680, přičemž se částečně překrývá s generací předchozí. Jedná se o pokolení, které již nepamatuje Bílou horu, vnímá ji jako historickou událost, zprostředkovaně, a proto se významně odlišuje od umělců prvního barokního období. Český barokní život je již rozdělen do dvou proudů: domácího a exulantského. Pokolení tohoto období silně determinuje třicetiletá válka, jakož i důsledky Obnoveného zřízení zemského. Nejvýznamnější osobností této etapy se stal Bohuslav Balbín a jeho jezuitský okruh, kam můžeme zařadit taková jména jako Jan a Matěj Tannerové, Matěj Václav Šteyer, Tomáš Pešina z Čechorodu nebo Jan Kořínek. Oproti první generaci je tato vskutku jezuitská, která proslula svými díly historiografickými a jazykově-obrannými.

Rozmezí let 1680–1710 přibližně odpovídá době, kdy se začíná prosazovat třetí barokní generace. Oproti předchozím dvěma se vyznačuje tím, že do galerie významných barokních osobností již nepřidává žádnou, jež by se těm předchozím mohla rovnat. Lze ji proto nazvat jako „[...] pokolení pokračovatelů a dědiců, udržovatelů inspirace a tendencí [...]“.²⁰ Tato etapa také není ovlivněna žádnou katastrofickou událostí, spíše ji charakterizuje nezpochybnitelná hegemonie katolického náboženství a jezuitů. V tvůrčí činnosti jí chybí originalita, avšak přece ji vystihuje jeden důležitý rys, a to rétorika, která se rozvíjí zásluhou četných homiletických rétorů. Zatímco literární tvorba poněkud ustupuje, do popředí se dostávají ostatní umělecká odvětví jako malířství nebo architektura.

Čtvrtou etapu českého baroka vymezují léta 1710–1740. Generace, která tvoří v tomto období, pouze navazuje na práci předchozího pokolení, „[...] pokračuje v ní téměř automaticky, bez přerušení souvislosti, ale i bez nových popudů a patrné inspirační obnovy, ba za citelného dalšího chřadnutí některých tvůrčích linek“.²¹ Černý tuto generaci nazývá „pokračovatelkou pokračovatelů“²² zachovávající některé žánry, jež se

¹⁹ Václav Černý: *Až do předsíně nebes*, cit. dílo, s. 278.

²⁰ Tamtéž, s. 305.

²¹ Tamtéž, s. 317.

²² Tamtéž, s. 318.

rozvíjely již v předešlých obdobích, jiné však zanikají. Největší věhlas má, stejně jako ve třetí barokní etapě, homiletické řečnictví, dále se začínají ve větší míře objevovat díla lidové slovesnosti. Ani v tomto období však nelze najít významnou literární osobnost, která by se mohla rovnat význačným umělcům v oblasti sochařství a malířství.

Jako jsme v úvodu pojmenovali dobu předcházející baroku „baroko před barokem“, můžeme teď podobně, v souladu s Václavem Černým, nazvat následující období „baroko po baroku“²³ datované lety 1740–1780. Tuto generaci nelze označovat jako pátou barokní, neboť baroko již pouze doznívá, dokonce je vytlačováno novým myšlenkovým proudem, programově antibarokním, a to osvícenstvím, jemuž byla příznivě nakloněna i panovnická dynastie Habsburků, především Marie Terezie a po ní Josef II. Nejvíce se v této době rozvíjí umění neliterární a lidová slovesnost, umělá literatura se dostává do pozadí, stále jsou sice vytvářena díla historiografická či homiletická, ale nelze je srovnávat s tvorbou předchozích generací.

²³ Václav Černý: *Až do předsíně nebes*, cit dílo, s. 336.

II. Žánry české barokní literatury

Barokní literatura je, co se týče žánrů, velmi bohatá. Rozvíjí se prozaické útvary, stejně tak jako poezie a drama. Některé žánry si zachovávají vysokou kvalitu po celou barokní epochu, jiné postupně zanikají. V našem přehledu se přidržíme dělení na prózu, poezii a drama,²⁴ charakterizujeme jednotlivé žánry a uvádíme konkrétní autory a díla.

2.1 Poezie

Nejdůležitějším žánrem barokní poezie se staly **duchovní písně** sdružované do kancionálů. Tyto sborníky byly součástí duchovního života již ve středověku, ale největší rozmach zaznamenaly v období reformace v 15. století. Po Bílé hoře však mohly být tištěny pouze kancionály katolické. Již roku 1601 vychází *Kancionál* Jana Rozenpluta (zemřel 1602), který zahrnuje písně cizí i nově složené autorem, v němž lze i přes zjevný humanistický charakter najít barokní prvky. Na toto dílo do značné míry navazují *Písně katolické* (1622) Jiříka Hlohovského (narozen před rokem 1600), jenž z Rozenplutova sborníku převzal přibližně polovinu jeho písní. Již plně barokními kancionály jsou díla Adama Michny z Otradovic (kolem 1600–1676) *Česká mariánská muzika* (1653) a *Svatoroční muzika* (1661), jejichž námětem se stala duchovní láska v různých podobách. Souborem písní s vánoční tematikou s názvem *Jesličky*²⁵ (1658) přispěl i Fridrich Bridel (1619–1680). Později vydané kancionály se vyznačují svou monumentalitou a jednoduší. Jmenovat z nich můžeme *Kancionál český* (1683) Václava Matěje Šteyera (1630–1692), který se stal inspiračním zdrojem pro řadu sborníků duchovních písní vydaných po něm.

Jednou z nejvýznamnějších osobností české barokní poezie je Adam Michna z Otradovic, jehož díla se vyznačují silným jezuitským vlivem, mystičnem, a alamódností. Kromě výše zmíněných kancionálů vydal *Loutnu českou* (1653), soubor třinácti písní, založený na „[...] dvojím motivu mystického sňatku: jednak Panny Marie s Bohem Otcem, jednak lidské duše s Kristem.“²⁶ Dalším důležitým barokním básníkem je Fridrich Bridel, člen jezuitského řádu, autor obsáhlé básně *Co Bůh? Člověk?* (1659),

²⁴ Jan Lehár a kol.: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: NLN, 1998, s. 134–148.

²⁵ O tomto souboru vyšel v roce 2012 sborník s názvem *Jesličky: staré nové písničky/ Fridrich Bridelius* (Brno: Host, Masarykova univerzita), který edičně připravili Pavel Kosek, Tomáš Slavický a Marie Škarpová.

²⁶ Jan Lehár a kol.: *Česká literatura od počátků k dnešku*, cit. dílo, s. 135.

jež tematizuje vztah člověka a Boha, respektive ukazuje lidskou nicotnost ve srovnání s božskou velikostí, čehož dosahuje pomocí řetězců metafor. Báseň obsahuje ostré protiklady a člověka vnímá jako zavrženíhodnou bytost: „Sebe, člověka na pólu nicoty, zahrne básník přívalem vší mrzkosti, svolá na něj veškerou fyzickou hanebnost zkázy a rozkladu, jeden protimluv rodí další, až se rozum pomate a ztratí orientaci.“²⁷ Nelze opomenout ani Václava Jana Rosu (asi 1630/31–1689) a jeho milostnou báseň *Discursus Lypirona, to jest smutného kavalíra, de amore aneb o lásce* (1651), napsanou ve stylu alamodové poezie, „[...] která souvisí se společenskou módou pronikající v 17. století do zaalpských zemí z Itálie a Francie, [...] v literárních projevech se vyznačovala hojným užíváním cizích slov a galantních obrátů, v Rosově případě většinou latinských a italských.“²⁸ Jedná se o básnickou skladbu, jež prostřednictvím alegorie založené na antické kultuře tematizuje nenaplněnou lásku.

V první polovině 18. století se začíná rozmáhat co do kvantity **poezie lidová a pololidová**, která se již nevyznačuje striktní duchovností a většinou postrádá autora. Za příklady můžeme uvést báseň *Ach, můj milý věčný Bože, čím dáleji vždycky hůře*, pojmenovanou podle svého incipitu, obsáhlou skladbu dokládající autorovu značnou slovní zásobu, nebo *Rýmování perníkářské* (1744), popisující postup při výrobě perníků, které však má horší literární kvalitu. Verše byly často zhudebněny, a vznikaly tak písně s náměty milostnými, rodinnými, pijanskými, protivojenskými atd.

Rozvíjí se také **kramářská píseň**, forma lidové zábavy, jež svým divadelním projevem neměla daleko k dramatu, lze ji také označit jako divadlo jednoho herce. Kramář se svým zpěvem, který provozoval na trzích, jarmarcích nebo poutích, věnoval různým tématům. „Obsahově šlo o látky jednak tradiční (hlavně náboženské, zvláště zázraky a pověry), jednak aktuální (přírodní katastrofy, vraždy, loupeže, milostné i rodinné vztahy i válečné události).“²⁹ Kramářská píseň tedy sloužila jako zdroj informací, avšak její objektivita byla často prostoupena subjektivitou zpěváka, který se snažil podat její obsah co nejzajímavěji.

²⁷ Václav Černý: *Až do předsíně nebes*, cit. dílo, s. 299.

²⁸ Jan Lehár a kol.: *Česká literatura od počátků k dnešku*, cit. dílo, s. 137.

²⁹ Milan Kopecký: *Slovesnost českého baroka*. Brno: Masarykova univerzita, 1997, s. 40.

2.2 Próza

Kromě kazatelství, kterému bude věnována samostatná kapitola, se v barokní době rozvíjely především žánry hagiografie a historiografie, s dějepisectvím souviselo i vydávání mluvníc a jazykových příruček.

Hagiografií, neboli legendistikou, nazýváme literaturu, jež se zabývá životem a smrtí světců. „Původně značil název l. (legenda – pozn. aut.) veřejné předčítání vybraných partií z kanonizovaných životopisů svatých, jež se konalo v den jejich svátku v kostele při mši nebo v klášteře při společné večeři.“³⁰ Legendy byly většinou vytvářeny podle ustáleného schématu: V úvodu byl vylíčen původ světce a jeho narození, dále byl popsán jeho život a skutky, které vykonal. Následovala jeho smrt, přenesení ostatků (translatio) a charakteristika zázraků (miracula), dějících se u jeho hrobu. Mezi nejstarší legendy, napsané na našem území, patří *Život Konstantinův* a *Život Metodějův*, které pocházejí již z 9. století. Největší rozkvět hagiografie se datuje přibližně do 14. století, kdy vznikají legendy umělé i lidové, druhý zvýšený zájem zaznamenáváme právě v období barokním. Kvůli své poutavosti se legendy v této době staly rovněž oblíbeným útvarem lidovým a prvotní duchovní témata byla nahrazována náměty z lidových pověstí. Přestože část barokních legend má básnickou formu, vznikaly i legendy prozaické, často shromažďované do souborů. Nejstarší z nich, co se týče doby barokní, je sbírka německého kazatele Valentina Leuchtia *Vita sanctorum, to jest Životové, skutkové, utrpení a smrt Pána Krista, blahoslavené Panny Marie a nejobzvláštějších svatých* (1625).

Dalším důležitým žánrem barokní literatury byla **historiografie** neboli dějepisectví, jež „[...] se vyznačuje úctou k historickým pramenům, ale nezná ještě kritickou skepsi, s níž koncem 18. století vystoupí osvícenský racionalismus.“³¹ Zabývali se jím obzvláště členové jezuitského řádu, mezi nimiž vyniká svým dílem Bohuslav Balbín (1621–1688), který byl nejen prozaikem, ale také autorem básní a dramat. Nejdříve se věnoval legendistice, proslul však až svými dějepisnými díly, z nichž nejdůležitější je *Miscellanea historica regni Bohemiae (Rozmanitosti z dějin českého království*, od 1679), encyklopedie, jež vyšla pouze zčásti a jejíž součástí o dějinách české vzdělanosti *Bohemia Docta (Učené Čechy*, 1776–80) byla vydána až dlouho po autorově smrti. Dalším významným představitelem dějepisectví byl Jan Kořínek (1626–1680),

³⁰ Štěpán Vlašín (ed.): *Slovník literární teorie*, cit. dílo, s. 198.

³¹ Jan Lehár a kol.: *Česká literatura od počátků k dnešku*, cit. dílo, s. 143.

jehož *Staré paměti kutnohorské* (1675) oslavují historii Kutné Hory. Dále můžeme jmenovat Tomáše Pešinu z Čechorodu (1629–1680), Jiřího Krugera (1608–1671) nebo Jana Tannera (1623–1694).

Jezuité se ovšem starali také o jazyk, což se projevovalo ve vydávání **jazykovědných příruček**. Předně je třeba zmínit Jiřího Konstance (1607–1673) a jeho gramatiku *Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého* (1667) a dále příručku určenou především pro tiskaře Václava Matěje Šteyera *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* (tzv. *Žáček*, 1668). Na ně pak navazuje latinská mluvnice Václava Jana Rosy *Grammatica linguae Bohemicae* (1672). Rosa byl také autorem výkladového slovníku českého jazyka s názvem *Thesaurus linguae Bohemicae*, který v 19. století posloužil Josefu Jungmannovi jako základ pro jeho *Slovník česko-německý*.

Pololidovým útvarem prozaickým byly tzv. **knížky lidového čtení**, které čerpaly z lidového vyprávění a často se mu svou formou podobaly, např. užíváním přímé řeči. Jejich obsahovým jádrem byly příběhy o středověkých, antických, ale i měšťanských a lidových hrdinech vyznačující se vítězstvím dobra a porážkou zla.

2.3 Drama

Dramatická tvorba nedosahuje v barokní době takových kvalit jako próza a poezie. Vznikaly pouze dva typy divadelních her.³² Prvním z nich je **drama kolejni neboli latinské školní hry**, které byly provozovány studenty v kolejích církevních škol a „[...] jejichž účelem bylo podat slavnostní svědectví o úrovni školy, o schopnostech učitelů rétoriky a o řečnické obratnosti studentů“.³³ Náměty her se různily, ve všech z nich však vystupoval křesťanský mučedník a hry měly plnit výchovnou funkci. Jezuitským autorem kolejních dramát byl Karel Kolčava (1656–1717), jenž vydal tiskem dvacet tři her.

Podle povahy svého děje se dramata dělila na komedie a tragédie: „[...] tragédie měla předvádět tragický pád vznešených osob a měla být napsána vysokým stylem, komedie zase mravy obyčejných lidí a měla být napsána nízkým, tj. konverzačním

³² Milan Kopecký ve *Slovesnosti českého baroka* (1997, s. 36–39) uvádí rozdělení na dramatiky oficiální a lidovou, přičemž oficiální dramatika se skládala z řádového divadla školního a z divadla světského, konaného v panských sídlech.

³³ Jan Lehár a kol.: *Česká literatura od počátků k dnešku*, cit. dílo, s. 146.

stylem; děj obou žánrů měl samozřejmě končit rozdílně³⁴. Na rozdíl od klasického dramatu však barokní divadlo často nedodržovalo antickou jednotu času, což znamenalo, že děj předváděný na jevišti časově neodpovídal skutečnosti.

Druhým typem pak bylo **drama pololidové a lidové**, „[...] které je buď náboženské rázu mysteriálního a mirákového, buď světské, pak je rázu fraškového [...]“³⁵. Divadelní hry se světskou tematikou psal Václav František Kocmánek (1607–1679), především pak interludia neboli mezihry, jež byly zpočátku součástí jiných delších her. Jejich komičnost spočívala ve zveličení vlastností příznačných pro určité typy lidí, jako např. „hloupý sedlák“ nebo „hašteřivá žena“³⁶. Lidové a pololidové divadelní hry se lišily jednak tím, v jakém prostředí vznikaly (lidová dramata byla záležitostí venkovského obyvatelstva, zatímco dramata pololidová byla výtvozem měšťanů, kteří často z venkova pocházeli a ve svých hrách ho zobrazovali), ale i způsobem šíření (pololidová tvorba se šířila většinou rukopisně, zatímco lidová ústně).

³⁴ Milan Kopecký: *Slovesnost českého baroka*, cit. dílo, s. 37.

³⁵ Václav Černý: *Až do předsíně nebes*, cit. dílo, s. 350.

³⁶ Jan Lehár a kol.: *Česká literatura od počátků k dnešku*, cit. dílo, s. 147.

III. Kazatelství a kázání

3.1 Charakteristika kázání a jeho druhy

Kázání je jedním z nejdůležitějších prozaických žánrů barokní doby. Plní funkci poučnou a vyznačuje se poukazováním na morální zásady. Jeho vznik bývá kladen již do období před naším letopočtem, avšak církevní podoba kázání, která je založena na výkladech biblických pasáží, se ustálila až ve 4. století n. l., kdy ji teoreticky vymezil sv. Augustin.³⁷ V českých zemích kázání zaznamenala největší rozmach v době reformace v 15. století, kdy se začala shromažďovat do souborů (postil) a vycházela v tištěné podobě, a pak také na konci 17. a v první polovině 18. století. V této době rostl zájem o duchovní čtení obzvláště mezi venkovskými lidmi. Knihy se totiž staly v 18. století běžně přístupnými pro všechny vrstvy obyvatelstva a četba modlitebních knih a postil začala být oblíbenou činností prostých lidí v době odpočinku. Kázání patřila mezi nejdůležitější slovesná díla, lidé s nimi přicházeli pravidelně do styku, byla jedním ze zdrojů poznání a poučení.

V rámci řečnických útvarů, které se zabývají výkladem Písma svatého, je třeba rozlišovat kázání a homilie. Kázání se od homilií odlišují především tím, že si kazatel za téma vybere citát z Bible, ze spisů církevních Otců atp. a ten pak dále rozvíjí ve vlastním textu kázání. Při homiliích se řečník soustředí na výklad pasáží z evangelií a snaží se postihnout jejich myšlenkovou souvislost.³⁸

Podle svého zaměření, témat, jimiž se zabývají, a podle toho, při kterých příležitostech byla pronášena, lze kázání rozdělit do několika skupin. Jednak to jsou kázání **nedělní**, jež měla za úkol vyložit nejdůležitější problémy církevní nauky, „přičemž byla oceňována nejen poučnost a působivost promluv, ale také rozvržení základních témat a poměrnost v zastoupení věroučných a etických otázek [...]“.³⁹ Tato kázání měla silnou funkci přesvědčovací, kazatel používal citáty z Bible a dalších vhodných děl, které byly pokládány za nezpochybnitelné, aby posluchače přesvědčil o správnosti určitých výroků a myšlenek. Důraz byl také kladen na jejich vzájemnou provázanost, čímž se lišila od kázání **svátečních**, která fungovala spíše jako jednotlivé promluvy vztahující se k určitým svátkům. Obvykle bylo jejich cílem představit život a skutky světců a spíše než funkci

³⁷ Štěpán Vlašín (ed.): *Slovník literární teorie*, cit. dílo, s. 169.

³⁸ Hana Kusáková: Podoby a proměny žánru kázání v době vrcholného baroka. *Česká literatura. Časopis pro literární vědu* 54, č. 5, 2006, s. 93–94.

³⁹ Miloš Sládek (ed.): *Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*. Praha: Argo, 2005, s. 12.

přesvědčovací, plnila funkci uměleckou. Dalším typem duchovních promluv jsou kázání **příležitostná**, pronášená při některých zvláštních příležitostech, např. při vstupu do církevního řádu, při primiciích nově vysvěcených kněží, a kázání **pohřební**, jež se věnovala tématům smrti a lidské smrtelnosti.

3.2 Kazatelské proudy

V 17. a 18. století se v evropském kazatelství setkáváme se dvěma kazatelskými proudy. Jedním z nich je proud humanistický (též klasický nebo ciceronský), který navazoval na kazatelství 16. století. Významnou roli zde hrály antické vzory a uměřená výstavba řeči. Funkce zábavná a umělecká se v těchto promluvách příliš neuplatňovaly, hlavním cílem humanistického kazatele bylo srozumitelně poučit posluchače o křesťanské víře.

Druhý proud začal nabývat na oblibě až na počátku 18. století, ale v jeho první polovině značně humanistický proud zastínil. Jedná se o proud konceptuální, který byl také označován jako nová rétorika nebo nové umění ostrovtipu. Pojem koncept pochází z italského výrazu „conchetto“, který označuje představu, názor nebo nápad. Konceptuální kázání je tedy postaveno na konceptu, myšlence, jež je vtipně rozvíjena za pomoci různých obrazných a řečnických figur. Podle Emanuela Tesaura (1592–1677) se koncept skládá ze tří částí: z citátu z Bible, z duchaplného rozvinutí myšlenky na něm založené a z potvrzení dané úvahy výrokem některé duchovní autority.⁴⁰ Konceptuální kázání se vyznačovala množstvím metafor, alegorií a dalších obrazných pojmenování, oblíbené byly slovní hříčky nebo originální výklady vlastních jmen míst nebo jmen světců, užívání přísloví. Důraz byl kladen rovněž na výstavbu kázání, kazatelé často používali tzv. exempla, krátké příběhy, vložené do textu kázání, mající za úkol vysvětlit posluchačům na konkrétním příkladu některou nepřiliš jasnou tezi nebo podpořit určitý kazatelův výrok. Toto vše kladlo velké nároky jak na pozornost posluchačů, tak i na samotného kazatele: „Po kazatelích-konceptistech se vyžadoval nesmírný rozhled a důvtip, ale také temperament a vášnivost, obrovské zaujetí a v neposlední řadě i píle, aby se v kazatelském umění neustále zdokonalovali.“⁴¹ Důležitá byla pro kazatele rétorická

⁴⁰ Marie Janečková a kol.: *Růže prší krásná... Disputace o barokním jazyku a (chválo)řeči*. Praha: ARSCI, 2016, s. 14–15.

⁴¹ Hana Kusáková: *Podoby a proměny žánru kázání v době vrcholného baroka*, cit. dílo, s. 95.

průprava, umění volit správná slova vzhledem k povaze posluchačstva, proto bylo důležité uvědomit si, pro kterou skupinu obyvatel bude kázání určeno. Aby byla promluva úspěšná, musel řečník obstát ve třech rétorických úkolech, nazývaných povinnosti řečnickovy (officia oratoris). Svou řečí musí posluchače poučit, předat jim informace (docere), zároveň se je snažit pobavit (delectare) a vyvolat v nich silný citový prožitek (movere).⁴²

3.3 Vývoj české barokní homiletiky

V této podkapitole stručně nastíníme vývojová stádia české barokní homiletiky. Tu můžeme rozdělit do tří časových úseků.⁴³ **První období** lze zasadit do 20. až 80. let 17. století. Je to doba, v níž zaujímá homiletika spíše druhořadé postavení za hagiografií a traktátovou literaturou, což bylo zapříčiněno i tím, že v Čechách nepůsobilo dost kněží, a tento nedostatek byl nahrazován příchodem cizinců, kteří neměli dostatečné jazykové schopnosti, aby mohli dobře pronášet kázání v češtině. Z kazatelských proudů převažoval humanistický, koncept se v této době v českých kázáních téměř neobjevoval, avšak již na konci tohoto období je mu věnována pozornost. Zastánci humanistického směru se vůči němu silně vymezovali: „Většině humanisticky vzdělaných učitelů rétoriky se v 60.–80. letech 17. století jevíly konceptuální promluvy jako nevkusné, plné chamradi vtípů a laciného podbízění posluchačům, překvapivý nápad byl podle nich vhodný jen pro některé žánry, zejména pro epigram a epigrafiku.“⁴⁴ Bohuslav Balbín věnoval konceptu druhý díl své učebnice rétoriky *Quaesita oratoria* (1677), v němž vysvětlil jeho základní principy studentům.

Ve **druhém období**, které zahrnuje 90. léta 17. století až 20. léta 18. století, se homiletika již dostává do popředí zájmu a zastíňuje ostatní prozaické žánry. Kazatelé tvoří svá kázání jak ve stylu humanistickém (např. *Postila katolická* /1691/ Václava Matěje Šteyera), tak konceptuálním. Za první kázání vytvořené zcela v konceptuálním duchu je považováno kázání jednoho z nejvýznamnějších kazatelů této doby, Bohumíra

⁴² Jana Maroszová (ed.): *Vera mundi lumina: výběr dominikánských barokních kázání*. Praha: Karolinum, 2016, s. 41.

⁴³ Periodizace byla převzata z těchto zdrojů:

Miloš Sládek (ed.): *Svět je podvodný verbíř...*, cit. dílo, s. 29–40.

Jana Maroszová (ed.): *Vera mundi lumina: výběr dominikánských barokních kázání*, cit. dílo, s. 26–39.

⁴⁴ Miloš Sládek (ed.): *Svět je podvodný verbíř...*, cit. dílo, s. 31.

Hynka Josefa Bílovského (1659–1725), *Nový cherubín*⁴⁵ (1695). Nelze opomenout ani kazatele Pavla Josefa Axlara (zemřel r. 1714) a jeho sbírku *Nábožný horlivý vůdce do města svatého nebeského Jeruzalema...* (1720), jež je pokládána za vrchol tohoto období. Zájem o konceptuální literaturu se projevil i v oblasti odborné. Jako příklad můžeme uvést v Praze vydanou učebnici rétoriky *Phoenix rhetorum* (1690), jejímž autorem je Jan Kwiatkiewicz (1630–1703), který „[h]lavní pozornost ve své rétorice věnoval otázkám podivu, vzbuzení citových reakcí a vzrušení posluchačů, vhodně zvoleným alegoriím a dalším figurám zdobného slohu.“⁴⁶ Ačkoli konceptuální proud začal být čím dál tím více oblíbený a vyhledávaný, určitá část kazatelů a posluchačů ho nikdy nepřijala a zůstala věrná proudu humanistickému.

Ve **třetím období**, od 20. do 60. let 18. století, je již kázání nejdůležitějším žánrem české literatury, s čímž souvisí také zvýšená produkce kázání svátečních a příležitostných. Konceptuální proud se stal nejvyhledávanějším kazatelským postupem, ve kterém tvořil např. Ondřej František Jakub de Waldt (1683–1752), jemuž vyšla sbírka svátečních kázání *Chválořeč, neb kázání na některé svátky* (1736) nebo farář Antonín Jan Kelský (zemřel 1735), jenž roku 1732 vydal nedělní a sváteční postilu *Conciones festuales in totius anni festa*. Avšak i nadále vznikala kázání v duchu humanistickém, čehož může být příkladem sbírka *Vejtažní naučení a vejkladové na všechny nedělní i sváteční epištoły* (1740) Antonína Koniáše (1691–1760).

Ve 2. polovině 60. let 18. století se začíná koncept z evropského kazatelství pomalu vytrácet a v 70. a 80. letech lze hovořit o jeho úplném zániku. Mohlo za to do společnosti nově pronikající osvícenství, které ho pokládalo za nedůstojné a nevkusné. Konceptuální postupy se potom už nikdy v evropském kazatelství znovu neprosadily.

⁴⁵ Celý název tohoto kázání zní: *Nový Cherubín léta 1491 od Boha všemohoucího stvořený a léta 1539 před rájem katolické církve postavený, to jest svatý Ignatius z Lojoly, Tovaryštva Ježíšova zakladatel.*

⁴⁶ Miloš Sládek (ed.): *Svět je podvodný verbíř...*, cit. dílo, s. 35.

3.4 Etapy vzniku kazatelské promluvy

Výstavba řečnické promluvy v období pozdního baroka, včetně kázání, se řídila teorií známou již v antice. Podle ní se příprava řeči rozděluje na tři části: inventio, dispositio a elocutio.⁴⁷

V první z nich, **inventio**, řečník hledá tematickou látku pro svoji řeč a zamýšlí se nad tím, jak dané téma zpracovat. Nešlo zde ani tak o to, objevit něco nového, originálního, ale spíše sestavit novou formu z již existujícího obsahu. Kazatel vycházel z textů duchovních autorit, především z Písma svatého, z něhož vybíral citáty, které mu poslouží jako základ promluvy. Časté byly i pasáže z děl církevních otců, zvláště z díla sv. Augustina, ale také sv. Ambrože nebo sv. Řehoře. Výjimkou nebyly ani odkazy na středověké a raně novověké filozofy, ve svátečních kázáních mohl kazatel čerpat i z legend nebo životů svatých.

Shromáždění tohoto materiálu vedlo ve druhé fázi, nazvané **dispositio**, k sestavení samotné řeči, přičemž bylo třeba důkladně promyslet její uspořádání. Všechna kázání, humanistická i konceptuální, alespoň částečně dodržovala následující osnovu: Kázání vždy začínala citátem z Bible, který se nazývá **motto**. Tento úryvek je základním prvkem kázání, informuje posluchače o tom, které pasáže z Písma se bude kázání věnovat. Vyskytnout se může také **argumentum**, krátké představení tématu, jež ovšem ne všichni kazatelé ke svým kázáním připojovali.⁴⁸

Poté již následoval samotný text kázání, které začínalo částí označovanou jako **exordium** (úvod). Začátek duchovní promluvy byl velmi důležitý, protože na něm z velké části záleželo, jestli si kazatel získá posluchače či nikoliv. Proto bylo žádoucí začít nějakou překvapivou a zajímavou myšlenkou, jež by vzbudila zájem publika. K započetí kázání tak mohly posloužit příběhy ze Starého a Nového zákona, přísloví, podobenství, alegorie atd. Exordium mělo být jakousi přípravnou částí, která bude přitahovat pozornost k dalšímu pokračování, tudíž nebyla žádoucí jeho přílišná délka. Přesto se však tato zásada často nedodržovala a úvod byl v některých případech značně rozsáhlý. Závěr exordia obsahoval propositio čili nastínění tématu kázání.

⁴⁷ Jiří Kraus uvádí šest fází přípravy řeči: kromě jmenovaných tří částí ještě fáze memoria, actio/pronuntiatio a tzv. šestý kánon (Jiří Kraus: *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum, 2010, s. 66–96). Tato práce vychází z klasifikace Miloše Sládka, který fáze memoria a actio považuje za součást elocutio, přičemž pojem šestý kánon vůbec nezmiňuje (Miloš Sládek (ed.): *Svět je podvodný verbíř...*, cit. dílo, s. 15–17).

⁴⁸ Hana Kusáková: Podoby a proměny žánru kázání v době vrcholného baroka, cit. dílo, s. 96.

Text dále pokračoval vlastní statí, která se členila na **narratio**, výklad tématu, **confirmatio**, dokazování pomocí citátů z Bible, z děl církevních autorů atp., ale i prostřednictvím exempel a **refutatio**, vyvracení námitek. Kazatel se v této části soustřeďoval na vyložení toho nejdůležitějšího, co měl v úmyslu posluchačům říci, své výroky opíral o duchovní autority a snažil se vyvrátit případné protiargumenty.

Konečně kazatel dospěl k závěru své promluvy, který bývá nazýván pojmem **peroratio** nebo **conclusio**, v němž shrnul nejzávažnější myšlenky, jimiž se v textu kázání zabýval, a celé kázání většinou ukončil prosbou nebo modlitbou a slovem amen ve významu „tak se staň“, „budiž“.

Po sestavení samotného textu následovala třetí fáze, nazvaná **elocutio**, v níž bylo třeba dotvořit projev vzhledem k řečnickému přednesu, výrazu a slohu. Kazatel musel zvolit styl své promluvy podle toho, jakému publiku byla určena, a také v závislosti na jejím tématu. Ve středověku byly známy tři styly: vysoký pro duchovenstvo, střední určený šlechtě a nízký pro venkovské obyvatelstvo. Důležité v této fázi bylo rovněž opatřit řeč tzv. ctnostmi řečnického ztvárnění, mezi něž patřila jazyková správnost (*latinitas*), která stála v opozici k nesprávnosti (*barbarismus*), srozumitelnost projevu (*claritas*) stojící proti nejasnosti (*obscuritas*), dále sem náležely různé jazykové ozdoby (*ornatus*) a také přiměřenost (*aptum*) a krátkost řeči (*brevitas*).⁴⁹

Když byl text zcela hotov, nastala fáze zvaná **memoria**, řečník se musel promluvu naučit nazpaměť a pak už ji mohl proslovit před obecenstvem (fáze nazývaná pojmy **actio** nebo **pronuntiatio**). Přednes řeči se měl vyznačovat zřetelností a přiměřenou hlasitostí, jeho součástí byl i kazatelův výraz a gestikulace.

⁴⁹ Jana Maroszová (ed.): *Vera mundi lumina: výběr dominikánských barokních kázání*, cit. dílo, s. 42.

3.5 Kazatelé a jejich dílo

V této kapitole stručně představíme život a dílo kazatelů, jejichž kázáními se budeme zabývat ve výzkumné části.

3.5.1 Antonín Koniáš

Antonín Koniáš se narodil 13. února 1691 v Praze do rodiny knihtiskaře Vojtěcha Jiřího Koniáše. Jeho příjmení bylo známo i v podobě „Koňas“ nebo „Koniass“. Vystudoval gymnázium a poté se v roce 1708 stal v Brně členem jezuitského řádu. Po ukončení teologických studií v Klementinu (1716–1720) učil krátkou dobu na jezuitských školách, avšak hlavní náplní jeho práce se posléze stala protireformační kazatelská a misionářská činnost. Působil především na místech, kde se soustřeďoval největší nekatolický odpor, a do starších nebo pobělohorských emigrantských literárních děl buď cenzurně zasahoval a upravoval je, nebo takové knihy rovnou ničil (uvádí se, že spálil přibližně třicet tisíc svazků). Zemřel v místě svého rodiště 27. října 1760.

Koniášovo vlastní dílo tvoří sbírka nedělních a svátečních kázání *Vejtažní naučení a vejkldové na všechny nedělní i sváteční epištoly, též evangelia celého roku* (1740),⁵⁰ dále *Spasitedlný týhoden aneb Krátké věčného spasení upamatování na každý den v týhodni rozvržené...* (1754) a také protipietistický spis *Jediná choti Beránková...* (1733). Kromě těchto děl, jež Koniáš psal s úmyslem nahradit jimi zničené nebo zakázané nekatolické svazky, uspořádal a vydal i katolický zpěvník *Cytara Nového zákona* (1727), který zahrnuje přes čtyři sta církevních písní staročeských i nových, převzatých ze starších kancionálů. S jeho misionářským působením rovněž souviselo sestavení seznamu nekatolické literatury s titulem *Klíč kacírské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamýkající... aneb Registrík některých bludných, pohoršlivých neb zapověděných kněh* (1729). Kromě seznamu různojazyčných knih a vyznačení konkrétních „škodlivých“ pasáží se jedná o příručku obsahující pokyny k jejich rozeznávání. Seznam byl závazný až do roku 1770 a zakazoval téměř všechnu literaturu z období 1414–1620 a exulantskou literaturu. V 19. století tento soupis

⁵⁰ Druhé vydání této sbírky z roku 1750 již neslo název *Postila aneb Celoroční vejkldové, na všechny neděle a sváteční epištoly...*

posloužil obrozencům jako důležitý zdroj dokládající existenci starších knih, z nichž některé již v té době nebylo možno dohledat.⁵¹

3.5.2 Antonín Jan Kelský

Informací o životě Antonína Jana Kelského existuje velmi málo, neznáme přesné místo ani datum jeho narození, podle Miloše Sládka se však narodil pravděpodobně kolem roku 1683. Absolvoval magisterské studium filozofie a svobodných umění na Univerzitě Karlově a také bohosloví. Po ukončení studií působil krátkou dobu ve Smečně, poté v Nižboru jako kaplan a v Kněževsi ve funkci faráře od roku 1721 až do své smrti roku 1735.

Kelský vydal pouze dvě česky psané postily, jednu sváteční s názvem *Conciones festuales in totius anni festa* (1. vyd. 1732, 2. vyd. 1734), druhou nedělní s titulem *Conciones dominicales in totius anni dominicas* (1736). Sváteční sbírka se vyznačuje výrazným zaměřením na světce mající vztah ke Kelského farnosti, např. sv. Vavřinec, sv. Bartoloměj nebo sv. Jiljí, jimž byly zasvěceny místní kostely.⁵² Svým kazatelským přístupem by se Kelský zařadil nejspíše někam na pomezí konceptuálního a humanistického proudu, koncept se v jeho kázáních projevuje, ale ne v takové míře jako např. v promluvách de Waldtových.

3.5.3 Ondřej František Jakub de Waldt

Písecký rodák Ondřej František Jakub de Waldt⁵³ se narodil 30. listopadu 1683. I jeho příjmení existovalo v několika podobách, on sám je uváděl ve tvarech „z Waldu“, „Dewalt“, „de Wald“ nebo „de Waldt“, přičemž posledně jmenovaným se podepisoval ve

⁵¹ Vladimír Forst (ed.): *Lexikon české literatury: Osobnosti, díla, instituce, K–L*. Praha: Academia, 1993, s. 829–830.

⁵² Miloš Sládek: O Boženě, Oldřichovi a třech králich aneb Na okraj sváteční postily Jana Antonína Kelského. In: *Slánské rozhovory 2007*. Slaný: Vlastivědné muzeum Slaný, 2008, s. 32–36.

⁵³ Pro více informací o de Waldtově životě a díle viz např.:

Marie Janečková – Jarmila Alexová – Věra Pospíšilová: *V nuznej slávě, v slavnej nouzi: svět Ondřeje Jakuba Františka de Waldta*. Praha: ARSCL, 2011.

Radek Lunga (ed.): *Sborník ze symposia Ondřej František Jakub de Waldt (1683–1752) a jeho doba*. Dobruška: Římskokatolická farnost, 2005.

svých dílech.⁵⁴ Po studiu na jezuitském gymnáziu v Březnici odešel do Prahy, kde studoval bohosloví, a roku 1706 se stal knězem. Vrátil se do jižních Čech a působil na různých místech: ve Skočicích u Vodňan jako duchovní správce, v Dobrušce u Volyně vykonával funkci faráře, organizoval také procesí na poutní místa Strašín a Kraselov a jeho kazatelské služby si žádali i strakoničtí johanité nebo františkáni z Písku a Vodňan. V roce 1751 odešel do Písku na odpočinek a tam také o rok později, 16. července 1752, zemřel.⁵⁵

De Waldtovo dílo sestává z latinských a českých kázání. První latinská sbírka, kterou vydal, se celá věnuje osobnosti sv. Jana Nepomuckého a nese název *Conciones de S. Joanne Nepomuceno, glorioso Christi martyre et thaumaturgo, inclycti regni Boemiae patrono...* De Waldt ji napsal u příležitosti svatořečení Jana Nepomuckého roku 1729, vydána byla o rok později. V latině byla sepsána i čtyřdílná postila *Cygnus Marianus, hoc est: Opus Mariale quadropartitum...*, tiskem však pravděpodobně vyšla pouze její první část (1741). Jediným jeho českým dílem je sbírka třiceti devíti svátečních a příležitostných kázání *Chválořeč neb Kázání na některé svátky, a obzvláštní roční slavnosti Svatých Božích složené...* (1736).⁵⁶ Jedná se o soubor konceptuálních kázání, která vynikají originální kompozicí a využitím obraznosti, různých řečnických prostředků, ale i prvků mluveného jazyka, např. přísloví a rčení. Uvádí se, že na de Waldtovu kazatelskou činnost měl do značné míry vliv o generaci starší konceptuální kazatel Bohumír Hynek Josef Bilovský.⁵⁷

3.5.4 Bohumír Hynek Josef Bilovský

Asi nejznámějším barokním konceptuálním kazatelem je slezský rodák, Bohumír Hynek Josef Bilovský, který se narodil roku 1659 v Hlučíně. Ve třiceti letech se stal jezuitským knězem, z řádu však v roce 1695 vystoupil a dále působil jako světský kněz. Jeho působištěm se postupně stala města Písek (od roku 1695, zde si jeho kazatelského umění

⁵⁴ Alena Jaklová: K jazyku a stylu českých kázání Ondřeje Františka de Waldta. In: *K jazyku a stylu českých barokních textů. I. Sborník katedry bohemistiky PF JU v Českých Budějovicích*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1998, s. 38.

⁵⁵ Luboš Merhaut (ed.): *Lexikon české literatury: Osobnosti, díla, instituce, U–Ž*. Praha: Academia, 2008, s. 1568–1569.

⁵⁶ Alena Jaklová: K jazyku a stylu českých kázání..., cit. dílo, s. 9–10.

⁵⁷ Luboš Merhaut (ed.): *Lexikon české literatury*, cit. dílo, s. 1569.

všiml de Waldt), moravské Vrahovice (od roku 1701), Letovice (1702–1708) a konečně Velké Slatěnice, kde 7. prosince 1725 zemřel.⁵⁸

Bilovský začínal jako hagiograf a jeho první spisy se datují již do 90. let 17. století. Jedná se o legendy české i latinské, věnované sv. Ignácovi (1695), sv. Josefovi (1696) a Janu Sarkandrovi (1703 česky a latinsky, 1712 latinsky). Mezi jeho stěžejní homiletická díla patří sbírky *Cantator cygnus ... Hlas duchovní labutě* (1720), *Doctrina christiana ... Křesťanské cvičení* (1721), *Pia quadragesima ... První postní rozvažování* (1721) a *Coelum vivum ... Nebe svatosvaté* (1724). Bilovského kázání se vyznačují výmluvností, bezprostředností a útočností. Kazatel také často do svých promluv zařazuje dialogy, jejichž prostřednictvím je oživuje a dává jim ráz divadelní scény. Jako představitel konceptuálního proudu využívá v hojné míře obrazné a řečnické prostředky, lidová slovní spojení nebo veršované pasáže.⁵⁹

⁵⁸ Petr Dvořáček (ed.): *Lexikon české literatury: Osobnosti, díla, instituce, A–G*. Praha: Academia, 1985, s. 234.

⁵⁹ Milan Kopecký: *Starší slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970, s. 92–101.

IV. Přehled tropů a figur

Obrazné a řečnické prostředky jsou jedním ze základních stavebních prvků pozdněbarokních kázání, proto se je pokusíme klasifikovat a charakterizovat⁶⁰ a z tohoto přehledu budeme vycházet také ve výzkumné části.

První skupinu tvoří **slovníkové, tvaroslovné a syntaktické zvláštnosti**, které lze dále rozdělit na výrazy básnické, odchylky v užívání mluvnických kategorií a spojování slov. Mezi *básnické výrazy* se řadí zdrobněliny (deminutiva), složeniny, nová slova (neologismy) nebo také nové tvary (metaplasmy), např. *vlasami*, dále sem patří slova zastaralá (archaismy), nářeční (dialektismy), slova cizojazyčná (barbarismy) a rovněž citáty domácí i cizí.

Do podskupiny *odchylek v užívání mluvnických kategorií* náleží básnický plurál užívaný především řeckými a římskými básníky, tj. nahrazení singuláru plurálem, čímž nabylo určené slovo důležitosti. Historický praesens, užití přítomného času místo minulého, zase slouží k přiblížení vyprávění čtenáři. Patří sem rovněž apostrofa (oslovení nepřítomné osoby nebo neživé věci) a věty zvolací (exklamace), žádací a tázací, mezi nimiž se v mluvených projevech hojně využívá řečnická otázka, taková otázka, na niž se neočekává odpověď.

Třetí podskupinu reprezentují *neobvyklá spojení slov*. Jedním z nich je změna tradičního pořádku slov, zvláště substantiva a jeho přívlastku (enallagé), časté je také přesunutí slovesa na konec věty. Dalším takovým jevem je rozložení určitého výrazu, který se tak stává více názorným (hendiadys), např. *z mrtvých vstání*. Celistvou kategorií v rámci této podskupiny tvoří odchylky od větné stavby, mezi něž patří sprážení vazeb, při kterém se sloveso pojí s více větnými členy, ale gramaticky se hodí pouze k jednomu (zeugma), vyšínutí z vazby (anakolut), výpustka (elipsa), vsuvka (parenteze) a nedokončená výpověď (aposiopese).

Do druhé skupiny náležejí **jevy zvukové**, které spočívají v nápodobě zvuků (zvukomalba/ onomatopoeie), v hláskové symboličnosti, což znamená, že určitá hláska vyvolává v posluchači nějakou představu. Běžnými zvukovými prostředky, které se užívají především v poezii, se staly shoda hlásek na začátku několika u sebe stojících slov (aliterace) nebo na konci veršů (rým), dále střídání protikladných samohlásek nebo opakování hlásek u sousedních slov.

⁶⁰ Klasifikace tropů a figur byla převzata z článku Karla Svobody: *Tropy a figury. Naše řeč* 31 (1947), č. 1, s. 4–12 a č. 2–4, s. 21–29.

Třetí skupinu reprezentují různé druhy **opakování** podobných nebo stejných slov, čímž se zdůrazňuje řečená skutečnost. Mezi takové básnické prostředky se řadí spojení dvou podobně znějících slov, která však mají odlišný význam (paronomázie), opakování téhož slova nebo skupiny slov, zvláště ve vzrušených promluvách (epizeuxis), opakování slov na začátku (anafora) nebo na konci po sobě jdoucích veršů nebo vět (epifora). Jejich spojením může vzniknout symploka, tedy opakování jednoho slova na začátku a zároveň jiného na konci vět nebo veršů, podobné je opakování stejného výrazu na počátku i v závěru téže věty nebo verše (kyklos). Dalším typem opakování je vložení shodných slov na konec jednoho a na začátek následujícího verše (epanastrofa), jeho užitím v několika po sobě jdoucích větách dosáhneme gradace. Opakovat lze i stejná slova v opačném pořadí (antimetabola).

Další skupina je představována figurami založenými na **hromadění výrazů**. Rozeznáváme užití nadbytečných slov, obvykle synonym, k vyjádření jediné skutečnosti (pleonasmus), za jeho zvláštní případ považujeme básnický přívlastek (epiteton), jenž zvýrazňuje typickou vlastnost dané věci. Vytvořit důraz lze i použitím slov, která mají podobný význam (synathroismos) nebo opakováním spojek mezi takovými výrazy (polysyndeton). Dále sem můžeme zařadit obsírný opis (perifráze) a výčet příkladů, k nimž se přirovnává určitý předmět (priamel).

Do páté skupiny náleží **zesilování a zeslabování významu**. Zesilování se děje následujícími způsoby: nadsázkou, tedy zveličením určitého rysu za účelem jeho zvýraznění (hyperbola), vyjádřením nemožnosti pomocí nějaké nereálné situace (adynaton⁶¹) a konečně postupným zesilováním (auxesis). Zeslabení můžeme docílit zmírněním nepřijemného nebo tabuizovaného výrazu (eufemismus), opakem hyperboly, totiž negací protikladu daného výrazu (litotes) nebo postupným zeslabováním (antiklimax).

Básnické obrazy tvoří šestou skupinu tropů a figur. Vyznačují se tím, že nahrazují běžné vyjádření obrazným (nebo ho k němu přiřazují) a patří tak k nejoblíbenějším básnickým prostředkům. Básnické obrazy mohou zaujímat k původním výrazům různé vztahy a podle toho je rozlišujeme. Obraz se může nacházet vedle původního výrazu (souběžný obraz, paralelismus), obraz může být nejdříve představen (tato fáze však nemusí být nutná), pak odmítnut a následně je vysloven původní výraz (odlišený obraz),

⁶¹ Karel Svoboda uvádí, že adynaton je zvláštním druhem nadsázky, lze ho však považovat i za druh perifráze, neboť zevrubně opisuje příslovce „nikdy“ (Štěpán Vlašín (ed.): *Slovník literární teorie*, cit. dílo, s. 271.).

obraz lze přirovnat k původnímu výrazu (srovnání) nebo ho s ním ztotožnit (ztotožněný obraz). Mezi nejznámější tropy patří metafora, založená na sloučení básnického obrazu a původního výrazu, což se děje na základě jejich podobnosti. Tím se odlišuje od metonymie, která se vyznačuje věcnou souvislostí mezi obrazem a původním výrazem, zejména místní, časovou, látkovou nebo příčinnou. Metonymie se může realizovat mnoha způsoby, např. na základě vztahu věci a místa, kde se nachází, vztahu časového období a lidí, kteří v něm žijí, na základě souvislosti mezi nádobou a obsahem nebo mezi formou a látkou, druhem metonymie je rovněž náhrada celku za jeho část (synekdocha). Do této skupiny se řadí i metafoře blízká personifikace, tedy přisuzování vlastností živých osob neživým předmětům.

Sedmá skupina je tvořena **dvojsmysly** (amfibolie), které mohou vznikat užitím homonymních výrazů, nejasným větným členěním, nezřetelnou hranicí slov, použitím symbolů atp.

Mezi obrazná vyjádření patří rovněž ta, která se zakládají na **protikladech**. Výraz spojující slova s opačným významem se nazývá oxymóron, pokud se jedná o kontrastní spojení vět, uvádí se pojem antiteze, většinou se však mezi těmito názvy příliš nerozlišuje. Dalšími druhy protikladného spojení jsou paradoxy, jež lze charakterizovat jako překvapivé a neočekávané, odporující si výroky, nebo ironie, při níž dochází k posunu významu a kladný výraz je míněn negativně; útočně nebo posměšně laděná ironie se nazývá sarkasmus.

Přehled tropů a figur završujeme **pravidelným uspořádáním slov**, jež se může projevat např. výskytem stejných slov vedle sebe, rozšířením všech podstatných jmen o jeden básnický přívlastek nebo užitím dvoučlenných výrazů (dikól). Z dalších obrazných prostředků náležejících do této skupiny můžeme jmenovat chiasmus, jenž vzniká obrácením slovosledu, nebo isokolon, shodnou délkou sousedních veršů.

V. Metodologie

Cílem této práce je analyzovat tři kázání z druhé poloviny 18. století, a to z hlediska jejich kompozice, tématu, obrazných a řečnických figur a dalších lexikálních prostředků. Předmětem našeho zkoumání budou tato sváteční kázání: *Na den svatého Vojtěcha, biskupa, mučedníka a patrona českého* ze sbírky *Vejtažní naučení a vejkladové na všechny nedělní i sváteční epištoly* (1740) Antonína Koniáše, *Na den sv. Panny a mučednice Barbory* (Kázání první) ze sbírky *Conciones festuales in totius anni festa* (1732) Antonína Jana Kelského a *Kázání za mrtvé/ Na den dušiček* ze sbírky *Chválořeč, neb kázání na některé svátky* (1736) Ondřeje Františka Jakuba de Waldta. Všechna tři kázání můžeme zařadit do třetí etapy vývoje českého barokního kazatelství (20.–60. léta 18. století), tedy do vrcholného období české homiletiky.

Text prvně jmenovaného kázání jsme převzali z edice Milana Kopeckého z roku 1995,⁶² text kázání Antonína Kelského pochází z vydání roku 1734⁶³ a text kázání de Waldtova náleží do vydání z roku 1736.⁶⁴ Jelikož dosud nevyšly novější edice dvou posledně zmíněných sbírek, bylo potřeba převést texty kázání z původního písma do latinky. Většina textu kázání byla vytištěna novogotickou frakturou, výjimky tvoří latinské citáty, samostatné latinismy nebo slova přejatá z latiny, která se ještě nepřizpůsobila českému pravopisu; tyto výrazy byly od ostatního textu odlišovány latinkou.

Při přepisu jsme se řídili článkem Josefa Vintra *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*⁶⁵ a nejdůležitější pokyny zde shrneme. Změny v transkripci se týkají především některých grafémů: *g* a *w* přepisujeme v domácích slovech jako *j* a *v*, dvojhlasiku *au* transkribujeme na *ou*, zvláštní grafémy *f* a *ff* (*fs*) měníme na *s* a *š*, stejně tak digrafy *Cz* a *Rz* na *Č* a *Ř*. Počáteční *v* přepisujeme jako *u* a zjednodušujeme některé skupiny hlásek, např. zdvojené souhlásky *ss* na *s*, *tt* na *t* nebo spojení *th* na *t*, *ph* na *f* a *ti* před samohláskou přepisujeme *t'*. Zachováváme naopak souhláskové skupiny typické pro jazyk pozdněbarokního období, např. ve slovech *mučednice*, *vzáctný*, *nětco* nebo *obvzláštní*. Dále respektujeme hláskové změny *y* na *ej*, *é* na *í*, *ú* na *ou* a stejně tak

⁶² Milan Kopecký (ed.): *Antonín Koniáš – Vejtažní naučení*. Brno: Blok, 1995, s. 95–104.

⁶³ Antonín Jan Kelský: *Conciones festuales in totius anni festa*. Praha: Kašpar Zachariáš Vusín, 1734, s. 25–31.

⁶⁴ Ondřej František Jakub de Waldt: *Chválořeč, neb kázání na některé svátky*. Praha, Králův dvůr: Matěj Adam Höger, 1736, s. 685–707.

⁶⁵ Josef Vintr: *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*. *Listy filologické* 121, č. 3–4, 1998, s. 341–346.

protetické *v-* a hiátové *-h-*, odstraňujeme však znělostní varianty slov (*lechký* přepisujeme na *lehký*, *svadba* na *svatba* atp.). Oproti Vintrovým *Zásadám* opravujeme psaní předložek a předpon *s* a *z*.

Při transkripci velkých písmen postupujeme podle současných pravidel českého pravopisu. Texty kázání jsou v tomto směru specifické tím, že téměř všechna substantiva, ať už se jedná o apelativa nebo propria, jsou tištěna s počátečním velkým písmenem, tudíž jména obecná přepisujeme s písmenem malým. Verzály zachováváme ve vlastních jménech náboženského rázu a respektujeme originál, dodržujeme také psaní prvních dvou velkých písmen ve slovech *Ježíš* (*JEžíš*) a *boží* (*BOží*).

Psaní *i/y* rovněž upravujeme podle soudobé jazykové normy ve všech případech výskytu: ve vyjmenovaných slovech a po tvrdých souhláskách píšeme *y*, po souhláskách *c*, *z*, *s* a *š* tam, kde je to relevantní, přepisujeme *y* na *i*. Pravopis opravujeme i v cizích slovech, ve shodě podmětu s přísudkem a v psaní slov podle substantivních a adjektivních vzorů.

Při transkripci dodržujeme kvantitu samohlásek podle originálu ve všech slovech i přesto, že se mohou odchylovat od novočeského pravopisu. V opačném případě by mohlo dojít k setření barokních jazykových prvků nářečních nebo mluvenostních.

Interpunkční znaménka zachováváme tak, jak jsou užitá v textu. Jedinými změnami jsou psaní velkých písmen po otazníku a vykřičníku a odstranění spojovníku ve složených slovech. Respektujeme rovněž pauzové členění textu pomocí lomítka.

Výzkumná část práce sestává ze tří kapitol. První kapitola je věnována analýze kompozic výše uvedených kázání. Nejprve si všímáme, jakým způsobem jsou kázání vystavěna, jestli jsou dodržována dělení na jednotlivé části kazatelské promluvy, jak jsme je popsali v teoretické části, jak jednotliví kazatelé svá kázání otevírají a jak je zakončují. V tematické rovině nás zajímá předmět kázání a na jakých obsahových souvislostech se koncepce kázání zakládá. Součástí analýzy je i porovnání s některými dalšími kázáními, která se věnují stejnému tématu: Koniášova promluva je komparována s textem B. H. J. Bilovského, Kelského kázání s de Waldtovým a de Waldtova řeč se stejnojmennou promluvou od Kelského. V rámci tohoto srovnání rovněž sledujeme, jak se od sebe odlišují kompozice kázání konceptuálních a humanistických.

Ve druhé kapitole se zaměřujeme na tropy a figury, na to, jakou mají v textech funkci, a uvádíme konkrétní příklady ze všech kázání. Větší pozornost věnujeme

básnickým obrazům, především metaforám a podobenstvím. U těch, které pocházejí z Bible, doplňujeme zdroj a stručný kontext.

Třetí kapitola obsahuje lexikální analýzu zkoumaných promluv z hlediska archaismů, popř. již neexistujících tvarů, výpůjček z cizích jazyků, rčení a přísloví. Kromě vysvětlení jejich významu a zdrojového jazyka přejímek určujeme také, zda se jedná o slova nová, dobová, nebo o slova známá již ve staré češtině.

VI. Kompozice

6.1 Kázání Na den svatého Vojtěcha

Kázání *Na den svatého Vojtěcha, biskupa, mučedníka a patrona českého* je dílem kazatele, pocházejícího z Prahy, Antonína Koniáše. Je součástí sbírky *Vejtažní naučení a vejkladové na všechny nedělní a sváteční epištoly* z roku 1740, která obsahuje nedělní a sváteční kázání. Všechna Koniášova kázání se vyznačují striktním dělením na jednotlivé části: začínají úvodním citátem, po němž následuje *vejtah* (argumentum zde chybí). Pokračují dalším citátem, který tvoří základ pro *vejklad*, jenž je doplněn *příkladem* a závěrečnou *modlitbou*.

Kázání *Na den svatého Vojtěcha* začíná mottem z Knihy moudrosti,⁶⁶ které zní následovně:

Státi budou spravedliví u veliké stálosti proti těm, kteříž je sužovali a kteří odňali práce jejich. Vidouce zkormoutí se bázní hroznou, a diviti se budou v náhlosti nenadálého spasení, řkouce sami v sobě, pokání činíce a pro ouzkost ducha lkajíce: Tytoť jsou, které jsme měli někdy ku posměchu a ku podobenství porouhání. My nesmyslní, měli jsme život jejich za bláznovství a konec jejich bezecti: aj hle jak jsou počteni mezi syny božími, a mezi svatými los jejich jest (95).

Tento citát posloužil Koniášovi jako základ pro následující část, exordium, označovanou zde jako *vejtah*. V něm se věnuje osobnosti sv. Vojtěcha a začíná tím, že jeho osud připodobňuje první větě zmíněného citátu: *Jistě svatý milý Vojtěch stál u veliké stálosti proti těm, kteří jej sužovali a kteří odňali práci jeho (95)*. Tuto myšlenku pak dále rozvíjí a vysvětluje, že ti, kteří sv. Vojtěcha trápili, byli lidé, nedbající na jeho snahu o dodržování svátků a vymýcení nestoudného chování.

V souvislosti s tím je sv. Vojtěch přirovnáván k Mojžíšovi, prorokovi, který měl lidem zvěstovat slovo boží. Jelikož však český lid Vojtěcha poslouchat nechtěl a ten kvůli tomu odešel do ciziny, seslal Bůh na českou zemi pětileté sucho, které skončilo až Vojtěchovým navrácením se do Čech. Z toho plyne poučení, že bychom se neměli stavět na odpor těm, kteří to s námi myslí dobře, i kdyby nás kárali. Tato část je zakončena výstižným příslovím [...] *neboť pravda jest, že na toho, který s kárajícím tvrdou šíjí*

⁶⁶ Mdr 5,1–5.

pohrdá, náhle připadne zahynutí: a nebude ho zdraví následovati (96), jež je podpořeno několika krátkými exempli.

Následuje druhé motto, pasáž z Evangelia sv. Jana,⁶⁷ které tvoří tematický základ pro samotnou vlastní stať, zde označovanou jako *vejklad*:

Za onoho času řekl Pán Ježíš učedníkům svým: „Já jsem vinný kmen pravý: a Otec můj vinař jest. Každou ratolest, kteráž ve mně nenese ovotce, odvrhne ji: a každou, kteráž nese ovotce, očistí ji, aby více ovotce nesla. Již vy čistí jste pro řeč, kterouž jsem mluvil vám. Zůstaňtež ve mně: a já v vás. Jakož ratolest nemůž nésti ovotce sama od sebe, nezůstane-li při kmenu: tak ani vy, jedině leč zůstanete ve mně. Jáť jsem vinný kmen, vy ratolesti: kdo zůstává ve mně, a já v něm, ten nese ovotce mnohé: nebo beze mne nic nemůžete učiniti. Nezůstane-li kdo ve mně: vyvržen bude ven jako ratolest, a uschneť a sberouť jej a na oheň uvrhnou, a hoří. Zůstanete-li ve mně a slova má zůstanou-liť v vás: cožkoli budete chtíti, budete prositi, a staněť se vám“ (97–98).

Podobně jako exordium i vlastní stať začíná přímým výkladem zmíněného citátu, v němž jsou věřící přirovnáváni k ratolestem vinného kmenu: *Proto Kristus Pán sebe vinnému kmenu: nás ratolestem přirovnává, že chce, abychom v něm ovotce vydávali. Ten pak ovotce v Kristu vydává: kdo podle slov a naučení Kristového živ jest* (98). Tato řeč je dále rozvíjena podle jednotlivých vět citátu a kazatel se poté obrací na posluchače, mezi něž zařazuje i sebe sama, s výtkou a pokáráním za nedodržování božích přikázání. Zároveň však radí, jak se chovat tak, abychom [...] ovotce vydávati mohli [...] (99), tedy abychom byli užiteční a pracovali pro dobro: jako ratolesti čerpají sílu z kmene, tak věřící musí nabývat sílu z Ježíše Krista, respektive žít podle křesťanských ustanovení. Text kázání dále pokračuje sérií přirovnání, která ještě hlouběji rozvíjejí symboliku vinných ratolestí.

Vlastní stať kázání zde není striktně rozdělena na jednotlivé části, narratio a confirmatio jsou do značné míry propojené, refutatio jsme zde nezaznamenali. Confirmatio představují jak citáty z Bible, tak i *příklad*, jenž následuje po *vejkladu*. Jedná se o vložený příběh o bratru Konrádovi, který vždy ctil Ježíše Krista, a když se přiblížila jeho smrt, sdělil svým bratrům, že umře věrně, laskavě, důvěrně a vesele, neboť ho Ježíš po smrti přijme k sobě. On je jednou z těch ratolestí, které se neoddělily od kmene, a nesou ovoce.

⁶⁷ J 15,1–7.

Závěrečná modlitba (peroratio) představuje nejmotivnější část celého kázání. Kazatel zde hovoří sám za sebe, oslovuje Ježíše Krista a děkuje mu za to, že mu umožňuje, aby jeho prostřednictvím vydával ovoce. Zároveň však činí pokání, protože toto očekávání nesplnil: *Ach! Já jsem ta vyschlá, jalová a neúčinná ratolest, jenž jsem dávno zasloužil, abych od tvé milosti vyvržen a do ohně uvržen byl. Hanbím se za to a srdečně želim, že jsem se slovem tvým řídit, v tobě vinným kmenu zůstat, tvé přesvaté obcování šetřit, je následovati nechtěl; z čehož pošlo, že jsi se ze mne očekávaného ovotce dobrých skutků dočkati nemohl* (103). V úplném závěru pak znovu připomíná sv. Vojtěcha, jehož prostřednictvím se dovolává boží milosti.

Nyní porovnáme kompozici tohoto kázání s dalším vojtěšským kázáním od jiného autora. Pro tento účel jsme vybrali kázání konceptuálního kazatele Bohumíra Josefa Hynka Bilovského *Na den svatého Vojtěcha biskupa a mučedlníka* ze sbírky *Coelum vivum (Nebe svatosvaté)* z roku 1724.⁶⁸

Bilovského kázání je zahájeno mottem, které se shoduje s tím, které použil Koniáš pro otevření *vejkladu*, tedy citátem z 15. kapitoly Evangelia sv. Jana:⁶⁹ *Otec můj vinař jest* (371). Bilovský však na rozdíl od Koniáše zařadil do svého kázání i argumentum, které obsahuje překvapivou myšlenku: *Svatý Vojtěch jest otec déšť/ a vláhy* (371).

Poté již začíná exordium kázání, v němž se kazatel zabývá osobou sv. Vojtěcha a srovnává ho s Bohem ve smyslu toho, že oba dva jsou otcové: Bůh je otcem Ježíše Krista, vína a vinic, jakožto symbolů života a hojnosti,⁷⁰ zatímco sv. Vojtěch je otcem Čechů, Moravanů a vůbec celé české země. Dále je zmíněn Vojtěchův původ a činy a v souvislosti s tím je přirovnáván k starozákonnímu Abrahamovi nebo Samuelovi, zároveň je dále rozvíjen motiv otce. V závěru exordia se kazatel vrací zpět k argumentu a oznamuje propositio: *Mohl bych já tomu velikému svatému dosti titulův podobných přivlastniti/ však ale k mému předsevzetí/ a k tomu suchému času/ dám mu dnes titul/ a dokáží že jest Pater pluviae, Otec déšť/ a vláhy/ který nás/ prokážem-li se dobré děti v každé sucho déšťem/ a vlážičkou zaopatří* (372).

Následuje vlastní stať, kterou samotný Bilovský označuje jako Confirmatio (dokazování), což znamená, že zcela opomíjí narratio. Vzhledem k povaze exordia bychom však narratio mohli považovat za jeho součást. Confirmatio je rozdělena do čtyř

⁶⁸ Bohumír Josef Hynek Bilovský: *Coelum vivum, et firmamentum dogmatum Christi*. Opava: Jan Václav Schindler, 1724, s. 371–381.

⁶⁹ J 15,1.

⁷⁰ Udo Becker: *Slovník symbolů*. Praha: Portál, 2002, s. 320–321.

částí, exempel, jež mají za úkol potvrdit, že sv. Vojtěch je skutečně „Otcem deště a vláhy“.

První exemplum je postaveno na stejné myšlence, kterou zmínil také Koniáš, totiž že po Vojtěchově odchodu z české země nastalo období sucha skončivší až s jeho návratem na Zelenou horu, neboť sv. Vojtěchu byla od Boha předána moc nad deštěm. *Až ten nový Eliáš z Říma na žádost Čechův/ a poručení papeže se navrátil/ a požehnáním svým celé české zemi danim nebe otevřel/ které i hned tichý/ a hojný déštiček na celé království vylilo: to pak místo/ na kterém požehnání dával/ tak se zazelenalo/ že až posavád Zelená hora se jmenuje/ a jménovati bude* (374). Déšť zde není chápán pouze ve svém doslovném významu, ale také jako symbol působení nebes na zemi a plodnosti.⁷¹ Tím, že se sv. Vojtěch vrátil, s sebou přinesl déšť boží milosti (lásky).

Druhé exemplum pojednává o opětovném Vojtěchově odchodu do ciziny, neboť český lid se ani po uděleném trestu sucha nepolepšil. Zde jsou líčeny Vojtěchovy další činy, např. jak v Římě sloužil mši a zároveň pohřbíval v Čechách své příbuzné nebo jak odešel působit do Uher.

Ve třetím exemplu se objevuje postava knížete Boleslava slyšícího v kostele hlas, který mu oznámil: *Déšť v Čechách pršeti nebude/ dokavádž biskup do země nevejde* (378). Dal proto Boleslav pro sv. Vojtěcha poslat a uvítal ho se všemi poctami. Vojtěch je zde přirovnáván k Noemovi, jenž se vrátil ze svého korábu, stejně jako se Vojtěch vrátil z Říma.

Čtvrté exemplum je postaveno na obrazu sv. Vojtěcha jako pastýře, jenž byl vyvolen Bohem, aby vedl český lid: *[...] jedním požehnáním netoliko přivedl v čas suchý/ ale pluvias benedictionis, deště všeho požehnání z nebe vyvolal/ a tak dostatečně dokázal/ že nejenom byl dobrým pastýřem/ ale i Otcem deště náležitým* (380–381).

Kázání končí stručným peroratiem, v němž kazatel vyzývá posluchače, aby se přimlouvali ke sv. Vojtěchovi, a na úplný závěr připojuje veršovanou modlitbu: *Amen staniž se tak ó Vojtěše svatý/ ať z oblakův padne/ nám déštiček zlatý* (381).

Koniášovo a Bilovského kázání se od sebe odlišují především kazatelským přístupem. Zatímco Koniášovo kázání lze označit jako tradiční, dodržující zavedený homiletický postup, Bilovský psal své promluvy pod vlivem konceptualismu, a to se projevuje zvláště ve využití obrazných prostředků a v tematické výstavbě kázání.

⁷¹ Udo Becker: *Slovník symbolů*, cit. dílo, s. 51.

Obě dvě kázání jsou do určité míry založena na symbolu vína, detailněji jej rozpracovává Koniáš, jenž jako základ svého kázání použil přirovnání Krista k vinnému kmeni, což je myšlenka pocházející z Bible, a tedy poměrně běžný obraz. Bilovský, jako představitel konceptu, si za podklad vybral překvapivější sdělení (*Svatý Vojtěch jest otec déště/ a vláhy*), které se posléze snažil pomocí různých odkazů a citátů dokázat. Také se více věnoval postavě sv. Vojtěcha, jehož osobnost a činy přibližuje prostřednictvím čtyř exemplů, která jsou prostým posluchačům přístupnější, na rozdíl od Koniáše, který ho explicitně zmiňuje pouze v úvodu a závěru.

Co se týče srovnání kompozic, obě kázání obsahují motto, exordium, confirmatio a peroratio. Zakoření promluv se liší především Bilovského výše zmíněným veršem, Koniáš završuje svoje kázání tradičněji, přímlovou k Ježíši Kristu. Bilovského kázání zahrnuje ještě argumentum, zato v něm však není zcela patrné narratio a refutatio se neobjevuje ani v jednom ze zkoumaných kázání.

6.2 Kázání Na den sv. Panny a mučednice Barbory

Autorem kázání *Na den sv. Panny a mučednice Barbory* je Antonín Jan Kelský. Sbíрка svátečních kázání, jejíž součástí kázání tvoří, *Conciones festuales in totius anni festa*, pochází z roku 1732 a obsahuje 83 kazatelských promluv. Pro tuto práci jsme vybrali první kázání ze dvou, která Kelský o sv. Barboře napsal.

Mottem kázání je citát z 25. kapitoly Matoušova evangelia:⁷² *Dejte nám z oleje vašeho/ nebo lampy naše hasnou* (25). Argumentum⁷³ zní: *Sancta Virgo, & Martyr Barbara singularis Patrona morientium*⁷⁴ (722). Toto jsou dva nejdůležitější výroky, které kazatel dále rozvíjí.

Exordium otevírá kazatel stručným připomenutím jedné ze svých předchozích promluv, a to kázání *Na den sv. Panny a mučednice Kateřiny*, v němž použil stejný motiv lampy a oleje, který pochází z *podobenství o desíti pannách*⁷⁵ (25). Poté již věnuje veškerou pozornost sv. Barboře, kterou označuje za patronku umírajících, a v souvislosti s ní zmiňuje a vysvětluje úvodní citát: *Dnešního pak dne/ který svatý Panně a mučednici*

⁷² Mt 25,8.

⁷³ Argumenta všech kázání jsou zařazena až na samotný konec sbírky a jsou zde vytištěna pouze v latině.

⁷⁴ Svatá Panna a mučednice Barbora, obzvláštní patronka umírajících (vlastní překlad).

⁷⁵ O tomto podobenství bude podrobněji pojednáno v podkapitole Básnické obrazy.

*Barboře/ jenž všech umírajících křesťanův již od starodávna obzvláštní patronka jest/ posvěcen jest/ chci láskám vašim/ to podobenství o desíti pannách jináč vyložiti a ukázati/ že skrze lampy se tento nynější časný pomíjející život náš rozumí/ kterýžto lampy/ když umíráme/ a s tímto světem se loučíme/ jako říkáje/ hasnou (25). Lampy zde představují naše duše, jež zhasnou, když zemřeme, a sv. Barbora pomáhá věřícím odejít z tohoto světa klidně a s požehnáním, které ztvárňuje symbol oleje. Úvodní citát lze tudíž vyložit i takto: Dejte nám požehnání vaše, neboť naše životy končí. Exordium není příliš rozsáhlé a končí propositiem shrnujícím téma kázání: *O čemž láskám vašim dnešní kázání učiním/ a ukáží/ že svatá Panna/ a mučednice Barbora milovníky své bez oleje milosti boží/ svatosvatých svátosti/ z tohoto světa sjíti nedopouští. Připravte své pobožné křesťanské srdce/ a já začnu ve jménu Páně (26).**

Poslední větou kazatel explicitně odděluje exordium od vlastní stati, v níž se prolíná narratio s confirmatiem. Kelský v této části obrazně pojmenovává příčiny toho, proč „naše lampy hasnou“, a poté dokládá svá tvrzení citáty. S tím souvisí nutnost přímluvy ke sv. Barboře, abychom nezemřeli bez milosti a svátostí božích: *Sv. Panna a mučednice Barbora/ ona nám v tom spomůže/ ona nám oleje zjedna/ kterýžto olej lampu života našeho učiní neuhasitelnou/ a nám život věčný způsobí [...] (28).*

Kromě již zmíněných citátů tvoří součást confirmatia i dvě exempla, mající za cíl dokázat, že sv. Barbora skutečně může pravým křesťanům zajistit boží svátosti. Oba dva příklady se zakládají na tomtéž principu: umírajícím osobám se zjeví sv. Barbora, jejímž přičiněním zůstanou dotyční naživu tak dlouho, aby mohli obdržet svátost pokání, oltářní a svátost posledního pomazání. Důvěryhodnost prvního příběhu mají zajistit informace o tom, v kterém roce a v kterém městě se událost stala, stejně jako jméno dotyčného člověka a svědka, jenž celou příhodu zaznamenal.

Stejně jako kazatel odlišil vlastní stat' od exordia, tak odděluje explicitně i kratičké peroratio slovy: *Zavírám toto kázání (31)*. Rekapituluje obsah kázání a připomíná posluchačům, proč by se měli ke sv. Barboře modlit a zač ji prosit. Závěrečnou modlitbu ukončuje obligátním amen.

Pro porovnání jsme vybrali stejnojmenné kázání Ondřeje Františka Jakuba de Waldta ze sbírky *Chválořeč, neb kázání na některé svátky...* (1736). Toto kázání má takřka dvojnásobný rozsah a de Waldt v něm, pomocí některých oblíbených

konceptuálních postupů, pojímá osobnost sv. Barbory značně odlišně. Pro úplnost dodejme, že se jedná o druhé ze dvou kázání, které de Waldt o sv. Barboře napsal.⁷⁶

Motto tohoto kázání zní: *Podobno jest království nebeské síti vpuštěné do moře/ a ze všeho plodu rybiho shromáždující*⁷⁷ (742). Argumentum zde tvoří dvě slova: *Spasitelné lovení* (742). Následuje exordium, v němž kazatel vysvětluje úvodní citát. Lidi přirovnává k rybám, které jsou prostřednictvím rybáře, tj. Boha, loveny sítí k božímu spasení a věčnému životu, a na důkaz toho uvádí množství příkladů z Bible. Úvod je zakončen zmínkou o sv. Barboře, k níž se podrobněji vyjadřuje ve vlastní stati: *Ale opět Kristus i ty nejhorší taky lidé skrze ženy zlovuje k životu/ a to sice jménovitě skrze síť dnešní svatou Pannu Barboru/ která všecky ryby/ všecky ryby/ všecky svý ctitele/ ze všeho stavu lidí/ k spasení uvádí. Abychom i my byli od ní šťastně zahrnutí patřeme na ní společně/ zamilujme tu síť společně/ a vy poslouchejte mě dnes o ty síti svatý srdečně/ ve jménu Páně* (744).⁷⁸

Narratio začíná vyličením ďábových metod vedoucích k polapení hříšníků a kazatel pro tento účel využívá sérii umných metafor: *Hází ďábel do moře světa/ před milovníky světa udici bohatství/ metá síti slávy/ ukazuje červička rozkoše/ a nesčíslný hrne se k němu počet lidí/ oslepit se dají/ a omámiti/ zlovit a chytit se nechají/ jež ďábel do haltýřů svých uzamyká/ sítěmi svými tak zapletá/ že nemohou se do smrti z nich k nebeskej svobodě dostat a vyplecti/ skrz smrt první časnou/ dostávají se na smrt druhou věčnou* (744–745). Nejvíce lidí však ďábel svede na scestí prostřednictvím žen, jež jsou označovány jako Sirenes, což kazatel opět dokládá několika citáty z děl církevních autorit a příběhem o Adamovi a Evě.

Protikladem k této pasáži je navrácení se k obrazu Boha jako rybáře lovícího pomocí žen duše ke spasení. V souvislosti s tím již de Waldt zmiňuje sv. Barboru a stejně jako Kelský ji označuje za patronku umírajících, která poskytuje nesmrtelnost: *A tak svatá Barbora jest Kristová rybářka/ a nebo raděj síť/ s kterou milosrdný Bůh ty největší taky*

⁷⁶ Ondřej František Jakub de Waldt: *Chválořeč, neb kázání na některé svátky*. Praha, Králův dvůr: Matěj Adam Höger, 1736, s. 742–758.

⁷⁷ Mt 13,47.

⁷⁸ Motivů rybáře, ryb a sítě využívá de Waldt také v prvním kázání o svaté Anně (s. 417–433), jehož základ tvoří dokonce stejné motto a podobné argumentum (*Krásný lovení*). Výstavba jeho úvodu se shoduje s barborským kázáním ve výkladu motta, ale poměrně výrazně se odlišuje konceptuálními postupy při vysvětlení názvů různých reálií (např. vesnice Kraselov, jméno kazatele Ondřej, vlastní jméno Marie) a rovněž závěr exordia pojímá kazatel z hlediska metafor mnohem zajímavěji: *A tak Krásilov bude krásný lov. Mezi tím co meškáme? Ej nuž z toho svatého domu/ ano co? Řeknu raděj do toho domu/ jemužto dlé dnešního evangelium tak bez pochyby/ stalo se spasení/ na pobožné lovení spolu vyjděme/ já budu fischmístrem (porybný – pozn. autorky)/ a vy spolu rybáři moji/ budeme/ budeme lovit ve jménu Páně* (420).

hříšníky zloví k životu věčnému. Sít' jest svatá Barbora! Ano/ ano/ sít' ta nejslavnější po Rodičce Boží lidém neznámější/ světu neužitečnější (748).

Poté následují překvapivá vyložení toho, proč má sv. Barbora svátek právě 4. prosince. Prosinec jako měsíc, jímž končí rok, je chápán jako měsíc smrti. Po něm následuje leden čili dveře života (de Waldt při tomto výkladu vychází z latinské podoby měsíce ledna *Januarius*, který připomíná výraz pro dveře, *janua*): *Tak/ tak svatá Barbora božská sít/ stojí u dveří života/ to jest smrti na konci roku/ na konci dnův a života lidského; aby ty/ kteří ji sobě hleděli/ ji v tomto putování ctili/ hned jak ze dveří života časného vyjdou/ dostali se ke dveřům/ ad Januam Caeli, nebeským [...]* (749).

Podobně neobvykle vysvětluje číslici *čtyři* nebo název vesnice *Nezamyslice*, v níž kázání pronesl. Toto toponymum vykládá pomocí vlastní, poněkud mylné etymologie a rozděluje ho na dvě slova „nejzád“ a „myslíce“, která mají být dokladem toho, že zdejší obyvatelé „nejzád myslí“ (asi ve významu „nejusilovněji“) na svatou Barboru, a dostane se jim proto pomoci v hodině smrti (752).

Význam čísla *čtyři* podle něj spočívá v existenci čtyř „*obzvláštních ctností*“, totiž spravedlnosti, moudrosti, střídmosti a síly, a právě sílu jako čtvrtou v pořadí považuje za Barbořinu nejdůležitější vlastnost: *[...] ta jest svatá Barbora/ BOží sít'/ silná sít'/ jak silná? [...] Že Království Boží svým ctitelům zloví/ udrží/ svým ctitelům chová. [...] Jak silná? Tak silná/ že vseckny řetězy/ a provazy hříšníkův potrhá/ zbraň d'áblův/ a celého pekla moc přemáhá/ a pekelný oděnce zahání [...]* (750). V této pasáži se také objevují metafory sv. Barbory jako svaté nebo silné sítě a obraz d'áblů jako pekelných oděnců. Se symbolikou čísla *čtyři* souvisí i zmínka o třech školách, v nichž učí Syn Boží, Duch svatý a Rodička Boží, čtvrtá škola náleží sv. Barboře: *Aby nám tudy ukázala/ že kdo první/ druhou/ třetí školu/ dobře študuje/ i čtvrtou svatou Barboru na paměti míti má/ chce-li šťastně umříti/ tou síti zloven/ a k patření věčnému na svatou Trojici do nebe skrz svatou Barboru přiveden býti* (754).

Obraz Barbory jako sítě je dále obšírně rozváděn a doplněn o jedno exemplum, v němž de Waldt jako by před očima posluchačů pomocí budování napětí a přímé řeči vytvářel divadelní scénu. Příběh vypráví o třech opatech, kteří projížděli lesem a náhle zaslechli úpěnlivé volání o pomoc. Jeden z nich, od něhož se hlas dovolával záchrany, se po určitém váhání rozjel na to místo, odkud hlas vycházel, ale nikoho neviděl. Po chvíli si však všiml, že na zemi leží mužská hlava bez těla s otevřenými očima. Opat zavolal své společníky a hlava začala mluvit. Dotyčný byl zaživa bohatým kupcem, kterého v lese přepadli lotři, obrali ho o všechno zboží a sťali mu hlavu. Kupec měl na svědomí několik

těžkých hříchů a cítil, že jeho duši si do pekla odnáší ďábel, v tom mu však zabránila sv. Barbora, neboť na ni kupec pamatoval a ctil den jejího umučení. Když hlava domluvila, požádala opaty, aby ji přiložili k tělu a mohlo tak dojít k opětovnému spojení. Poté se všichni rozjeli do kostela v nejbližším městě, v němž se kupec vyzpovídal ze svých hříchů, obdržel oltářní svátost a pokojně zemřel (755–756).

V závěru kazatel rekapituluje obsah kázání a modlí se, aby sv. Barbora zajistila jemu i všem posluchačům věčné spasení: *Všickni ctitelové svatý Barbory skrze BOží milosrdenství dosahují věčného spasení/ ale my všickni jsme ctitelové svatý Barbory pročez skrze milosrdenství BOží všickni dosáhneme věčného spasení. Ach! Dejžto milostivý BOže! Popřej to/ a vypros to nám o svatá Barboro! A vy všickni/ všickni řekněte/ co já nyní řeknu/ AMEN (758).*

Obě analyzovaná kázání pocházejí z pera konceptuálních kazatelů, nicméně lze říci, že u de Waldta se koncept projevuje mnohem zřetelněji než u Kelského, a to především v překvapivých myšlenkách a důvtipných nápadech. Největší rozdíl mezi nimi spočívá v pojetí tématu: Kelský si za základní symboly vybral lampu a olej, kdežto de Waldt použil přirovnání k síti. Oba dva však vycházeli z představy sv. Barbory jako patronky umírajících.

Kompozice je v obou kázáních velmi propracovaná, zvláště u Kelského si lze všimnout symetričnosti v postupu, jež je postavena na střídání narratia a confirmatia. Exordium je v obou případech zakončeno podobnou formulí obsahující spojení „ve jménu Páně“, v případě Kelského se jedná o slova *já začnu ve jménu Páně* (26), de Waldt však cílil svá slova na posluchače: *vy poslouvejte mě [...] ve jménu Páně* (744). Kazatelé dodržují tradiční výstavbu promluvy vyjma refutatia, které jsme nezaznamenali ani v jednom kázání. V de Waldtově kázání by se o něm dalo uvažovat v části, v níž se líčí, jak ďábel loví hříšné duše skrze ženy, a v na ni navazující pasáži o svatých ženách, které svými skutky přivedly mnohé lidi ke spasení.

6.3 Kázání za mrtvé / Na den dušiček

Třetí kázání, kterým se budeme v této práci zabývat, nese název *Kázání za mrtvé*, v záhlaví tisku označované jako *Na den dušiček*. Pochází z již zmiňované sbírky *Chválořeč, neb kázání na některé svátky* (1736), jejímž autorem je Ondřej František Jakob de Waldt.

Utěšený člověk jenž litost ukazuje/ a pracuje/ způsobí řečí své na soudu/⁷⁹ neb na věky se nepohne (685), tak zní motto tohoto kázání.⁸⁰ Jeho hlavní myšlenku představuje následující argumentum: *Dobrý handl s umrlými* (685).

Kázání je ve srovnání s ostatními, která jsme zde zatím analyzovali, značně rozsáhlé (originální tisk čítá 23 stran), což se promítá i do obsáhlosti jeho jednotlivých částí. Dobře patrné je to již při pohledu na exordium rozprostírající se na čtyřech stranách, jež je zde velmi výrazné, obzvláště jeho úplný počátek, v němž de Waldt navozuje téměř divadelní scénu dialogem mezi ním a „nočním přítelem“, který ho přišel žádat o půjčení tří chlebů: *Někdo tluče/ kdo to tluče? [...] Křičím křičím co varta křičívá: Wer da? Kdo je to? Gut Freund/ odpovídá: dobrý přítel. [...] [V]ejdi mužeš-li/ pakli sám nemůžeš/ já tě vstanu/ jakkoliv nerad: Non ex eo quòd amicus sis, sed propter improbitatem tuam, ne proto/ že jsi přítel/ ale pro tvou nezbednost/ harcování/ štarcování/ bouření/ noční strašení/ vstanu/ a to co žádáš tobě učiním; netluč/ netluč víc/ již hle vstávám/ otvírám/ hle přítel: Co chceš pak tak pozdě? Amice commoda mihi tres panes, příteli puč mně tři chléby* (685–686). Tato část měla zajisté za cíl hned od začátku zaujmout posluchače, a to častým opakováním, stejně jako použitím sloves. Dokonce se zdá, jako kdyby kazatel chtěl obecenstvo vystrašit.

Následuje vysvětlení, v němž se auditoriu ozřejmuje, že „noční přítel“ není nikdo jiný než duše zemřelých, která od nás žádá svátost oltářní, modlitbu a almužnu neboli metaforicky „tři chléby“, a také „posvícenský koláč“, který představuje mši svatou. Na oplátku slibuje pomoc v čase umírání: *Ano ano přijímám tu vaši pučku/ praví umrlý/ duše hořící na věčnou oplátku/ neb nepravím: Dona mihi tres panes, daruj mně tři chléby/ a přátelskou pomoc/ ale pravím: Comoda, puč/ na časnou netoliko/ ale i věčnou oplátku/ nebo netoliko v tomto vašem časném životě vám to tisíckrát oplatím/ ale nejvíc v hodinu smrti/ na BOžím soudu/ na věčnosti/ kdežto vám jak Interesse, tak i Capital, s věčným užítkem složím* (688).

⁷⁹ Připraví svou řeč na posledním soudu, učiní poslední pořízení, připraví se na smrt.

⁸⁰ Ž 111.

Vlastní stať začíná výčtem několika zázraků popsanych v Bibli, jejichž význam je ale snižován ve srovnání s tím, že se duše, které zhřešily, mohou vrátit k milosti Boží, což kazatel považuje za největší div. Pro ilustraci zde uvádíme jeden příklad: *Že Spasitel světa Lazara mrtvého čtyry dni již v hrobě ležícího a zapáchajícího vzkřísiti ráčil/ jest podivné/ ale ne tak velké. Ale ne tak veliké/ ne tak mnoho/ ne tak mnoho/ jako/ jako když duše která se pána BOha skrze hřích spustila/ zase k milosti BOží přichází/ to jest jeden div nad všecky divy* (690). Z této části textu je patrná snaha o gradaci a napětí, které vrcholí až následným objasněním. Aby se však tento div mohl stát, musíme se smilovat nad dušemi v očistci a modlit se za ně a ony nám za to pomohou v hodině naší smrti. Toto je v podstatě nejdůležitější myšlenka celého kázání, jež je dále rozvíjena a dokazována prostřednictvím mnoha exempel, která mají za účel potvrdit, že dušičky skutečně chrání dobré křesťany. Na ukázkou zde dva krátké příklady uvedeme:

O jak mnozí zkusili/ a zkušují/ až podnes že nemohou dřív sobě z nejakého nebezpečnosti pomoci/ až umrlým nětco od svých pobožnosti darují/ neb aspoň slibějí. To zkusila císařovna Maria/ císaře Ferdinanda III. pani/ obzvláštní milovnice dušiček; ta když v Řezně i s císařem pánem byla od nepřátel zamknutá/ a nepřátelům řeka Dúnaj znova zamrzla dobře na ruku býti začala/ utekla se k dušičkám za pomoc/ slibic jim že 1000 mši svatých za ně dá sloužiti/ pokudž jim bude spomoženo. Hle div! Tu noc zase náhle led se rozpustil/ 1000 nepřátel se ztopilo/ a uznala že jich Concept v vodu se obrátil (699).

Léta 1650. v městě Kolíně v domě jistého kněhtisknáře ležela těžce nemocná jeho milá manželka/ a malý synáček/ a to těžce; ten když nevěděl co by začítí měl pro ouzkost/ v ty mysle své těžkosti šel do kostela/ kdežto mu připadla ta rada/ že pokudž dušičky jemu pomohou z té bídy/ že sto jisté knížky Exemplářův za syna/ 200 ale za manželku dá tisknouti/ které k pomoci dušičkám potřebné/ mezi chudý františkány rozdá. To myslil u sebe/ a v skutku dušičkám slíbil; dobrá padla/ že to učinil: neb domu se vrátic oba zdravý našel (700).

Koncept se také mimo jiné projevuje např. v pasáži, v níž kazatel srovnává pomoc dušiček s některými poměrně rázovitými příslovími majícími za účel pobavit publikum a přiblížit mu dané téma: *Řikají Čechové: kdo dává krávé do držky/ dá ona mu do dížky. Za drobet trávy dostane mlíko/ máslo a sejr/ aj to je mastná. Kdo dává poli správnému/ bude se těšiti užítku švarnému/ dostane obili mnohokráte víc/ a k tomu též slámu. Aj to je*

šmačná! Kdo dá do mlejna/ mlejn zase dá tolik i víc/ a k tomu otruby/ ano pěknou bílou mouku. Kdo dává dušičkám pomoc/ dostane jí zase/ a to tim větší: Kdo pučuje dušičkám/ má v jistým místě Capital, nepřijde o něj na věky (704).

V peroratiu jsou posluchači vyzýváni, aby na dušičky mysleli a modlili se za ně. Rovněž se připomíná úvodní citát, který je po částech vykládán a vysvětlován z hlediska celkového vyznění kázání. Kázání končí zopakováním toho nejdůležitějšího a výzvou: *Přestávám již a ještě žádám vás snázně abyste bez přestání umrlým dobře přáli/ modlili se za ně/ dobré skutky činili za ně/ jim na věčnou oplátku pučovali/ nebo skrze to/ i jim/ i sobě dobře učiníte. Já též jdu abych to činil ze srdce; zatím s pláčem řeknu/ i vy řekněte: Requiescant in pace, at' odpočívají v pokoji/ AMEN (707).*

Pro komparaci kompozice a tématu jsme zvolili značně kratší kázání Antonína Jana Kelského s názvem *Na den památky všech věrných dušiček* opět ze sbírky *Conciones festuales in totius anni festa* (1732). Ze čtyř dušičkových kázání, která tato sbírka obsahuje, jsme vybrali kázání čtvrté,⁸¹ neboť podle znění motta předpokládáme, že by se nejvíce mohlo podobat kázání de Waldtovu.

Kelský se v této promluvě rozhodl na úvod citovat větu z 12. kapitoly druhé knihy Makkabejské:⁸² *Svaté, a spasitedlné jest pamatovati na mrtvé, a za ně se modliti, aby od hříchův byli zproštěni (691)*. Latinské argumentum vypadá následovně: *Sanctum & salutare opus exercetur, dum animæ de pœnis purgantibus liberantur*⁸³ (740).

V úvodu kazatel vyjadřuje radost nad tím, že si posluchači přišli poslechnout jeho kázání, a oznamuje, co bude jeho předmětem, tedy poukázání na potřebnost pomoci duším v očistci.⁸⁴ Exordium překvapivě zahrnuje také refutatio, vyvracení námitek, konkrétně se zde jedná o obranu existence očistce [...] *proti všem kacírům/ a bludařům/ který tento víry naše článek připustiti se zpěčují (691)*. Obhajoba se zakládá na třech argumentech. Prvním z nich je myšlenka božské spravedlnosti, která duším neodpouští žádné provinění. Druhý je postaven na citátu ze Zjevení sv. Jana:⁸⁵ *Nevejdet' do něho (Království totižto Božího) nic nepoškrvněného (692)*. Třetí argument se podobá předchozím dvěma – ten, kdo uzná, že lidé hřeší, musí také připustit existenci nějakého

⁸¹ Antonín Jan Kelský: *Conciones festuales in totius anni festa*. Praha: Kašpar Zachariáš Vusín, 1734, s. 691–695.

⁸² 2Mak 12,45.

⁸³ Svaté a užitečné dílo konáme, když hříšné duše očistcové osvobozujeme (vlastní překlad).

⁸⁴ Očistec je místo, kde se duše posmrtně očišťují od lehkých hříchů, aby mohly být vpuštěny do nebe (StěS).

⁸⁵ Zj 21,27.

místa, kde se lidské duše musí od svých hříchů očistit, než budou moci vstoupit do Království nebeského.

Vlastní stať kázání tvoří pouze confirmatio, rozdělené do tří částí a sestávající z výňatků z Písma svatého, z výroků církevních otců a ostatních exempel. Jejich účelem je dokázat, že ti, kdo svými modlitbami a almužnami na mrtvé pamatují, a z očištěnce jim tím pomáhají, mohou od dušiček sami očekávat podporu. Pro názornou ukázkou uvádíme jeden příklad z každé části:

A co se Písma sv. dotýče/ známo jest vůbec to/ co onen silný rek/ a hrdina Judas Machabejský jest učinil/ když slavné vítězství byl obdržel nad nepřáteli židovskými. Sebral on dvanácte tisícův hřiven stříbra/ a poslal je do Jeruzaléma/ aby se tam oběti konali za mrtvé/ který byli padli při bitvách (692).

Svatý Jan Zlatoustý [...] praví: [...] Jestliže/ prej/ synům Jobovým prospívá obět/ kterou otec za ně činil/ i proč pochybuješ ó člověče! zdaliž i my/ když za mrtvé obětujeme nějaké dobré skutky/ jim skrze to potěšení způsobujeme (693).

Svatý Dominik zakladatel řádu kazatelského velice se snážíval v čas živobyti svého dušem mrtvých přispěti/ nebo každou noc třikráte se železným řetězem mrskal/ předně za sebe samého; podruhý za ty/ kteří zatvrzelé v hříších svých pozůstávají; potřetí za dušičky v očištěnci se trápící (694).

V závěru kazatel obvyklým způsobem rekapituluje obsah kázání, vyzývá posluchače, aby na dušičky pamatovali a modlili se za ně, a připojuje rovněž varování, aby tuto svoji povinnost neopomíjeli: [...] *nebo kdyby kdo z nás viděl v peci hořeti otce svého/ matku svou/ a mohouce jemu pomoci/ to však zanedbal/ jaká by to nevděčnost/ nevzhlídnost/ anobř i ukrutenství bylo! Běda nám! jestliže tak zatvrzelého srdce budeme (695).*

Obě analyzovaná kázání se velmi podobají v přístupu k tématu, jejich hlavní myšlenkou je vzájemná pomoc živých a mrtvých. Největší rozdíl spatřujeme v kazatelském postupu. Stejně jako u předchozích barborských kázání, i zde se koncept projevuje více v de Waldtově kázání, především v samotném úvodu, ale také v dalších částech prostřednictvím mnoha metafor, o nichž pojednáme v další kapitole.

Výstavba obou kázání je rovněž obdobná. Kazatelé začínají exordiem, které do značné míry obsahuje také narratio a v případě druhého kázání i refutatio. Vlastní stať tvoří většinou pouze dokazování, jež je výrazné obzvláště u Kelského, a v závěru dochází k zopakování toho nejpodstatnějšího a k výzvě posluchačům.

VII. Tropy a figury v analyzovaných kázáních

V této kapitole se budeme zabývat obraznými prostředky a řečnickými figurami obsaženými ve třech námi vybraných kázáních. Pro označení jednotlivých příkladů použijeme zkratky sestávající z počátečních písmen příjmení kazatelů a názvů kázání:

KonVoj – Koniáš: *Na den svatého Vojtěcha, biskupa, mučedlníka a patrona českého* (95–104),

KelBar – Kelský: *Na den sv. Panny a mučedlnice Barbory* (25–31),

WalDuš – de Waldt: *Na den dušiček* (685–707).

7.1 Slovníkové, tvaroslovné a syntaktické zvláštnosti

Z figur se v kázáních nejčastěji objevovaly odchylky v užívání mluvnických kategorií a z nich především **exklamace**, **věty tázací** a občas i **apostrofy**. Tyto řečnické prostředky bývají užívány k zesílení určitého výrazu, k upozornění na daný jev nebo k udržení si pozornosti obecnstva.

Exklamace jsou často uvozeny citoslovci, v kázáních především *ach* nebo *ó*, zaznamenány byly i exklamativní otázky:

KonVoj: *Ach! Já jsem ta vyschlá, jalová a neužitečná ratolest, jenž jsem dávno zasloužil, abych od tvé milosti vyvržen a do ohně uvržen byl* (103).

Ach! Proč pak jsem se tebe nepřidržel, proč jsem sobě tebe a tvé slovo víc nevážil? Ach! Jak jsem se podvedl a zavedl? Kým pak se řídit a spravovati mám? Kdo mně sílu a čerstvost dodá? Kdo mně věrněji k vydávání ovotce života pomůže? (103).

WalDuš: *O jaký užitek a jak velikej přináší člověku/ náchylná pobožnost a laskavá pomoc dušem v očištění prokázaná* (690).

Vystál jsem nebezpečství na cestě/ nebezpečství na moři v utíkání/ od krajanův v my vlasti/ v městech mezi bratřími; o ty jsou pravý in folio! (691).

O hodino smrti! O jak hrozná/ a strašlivá jsi (694).

O co a jak jest to šťasný a užitečný handl/ jak vzáctný interesse! (694–695).

O jak mnozí zkusili/ a zkušují/ až podnes že nemohou dřív sobě z nejakého nebezpečství pomoci [...] (699).

Za drobet trávy dostane mlíko/ máslo a sejr/ aj to je masná. Kdo dává poli správnému/ bude se těšiti užítku švarnému/ dostane obili mnohokráte víc/ a k tomu též slámu. Aj to je šmačná! (704).

Na věty tázací kazatel sám odpovídá, většinou se jedná o řečnické otázky:

KonVoj: *Upamatujeme se, taky-li podle slov Kristových živi jsme? (98).*

Taky-li jsme někdy nezapomněli na tato slova Kristová? (98).

Taky-li se tak, jak poroučí Pán, k každému bližnímu chováme? (99).

KelBar: *[...] co jest medlé život náš? Jest ohniček malý který na krátký čas hoří a trvá [...]* (26–27).

Který jest člověk/ jenž by živ byl/ a neuzřel smrti? (27).

Jaký jest to vitr? [...] [T]ento nynější bídný život/ jest vitr/ skrze který bývá uhašená lampa života našeho [...] (27).

I což tehdy činiti máme? Starejme se o dobrého přítele/ který by nám lampu naši opatřil/ aby po časném z hašení byla rozsvícená ohněm neuhasitelným. Ale kdož to způsobí? Kde takového přítele nalezneme? Sv. P. a mučedlnice Barbora/ ona nám v tom spomůže [...] (28).

Ale jaký jest to medlé olej tak užitečný a prospěšný? Jest totižto ten olej/ o kterém ona nevěsta v písních Šalamounových mluví [...] (28).

WalDuš: *[...] víte-li kdo tento noční přítel jest? Nevíte-li já vám povím: Ach jiný není/ nežli naši milí předkové/ zemřelí v Pánu katolici [...]* (686).

Nejvíc ale žádá míti/ ale co? Žádá koláč (687).

Však ale kdy pak nám je odplatíš? Snad tě pučíme na věčnou oplátku! (688).

Kdo ale věčím dílem z nich jemu pomáhá? Kdo jiný nežli pobožnost za umrlé/ za duše očištcové/ pomoc jim prokázána (691).

Kdo nerad bere? Kdo nehledá? Kdo nerad má? Kdo nerad vidí svého užítku (692).

Ale co pak se nebál že tolikéž ten lev co druhému udělá? Ovšem ne! Věda že kdo k umrlým jest milostivý/ nešťasný býti nemůže: umrlý činí živé štěstí (700).

U apostrof se stalo signifikantním znakem několikanásobné rozvití oslovení, zvláště pomocí adjektiv:

KonVoj: *Ó pravý vinný kmene Pane Ježíši Kriste! (102).*

Jestli ty mně nepomůžeš, nejsladší Pane! Ó vinný kmene můj! Ó mistře a učiteli můj Kriste Ježíši! (103).

KelBar: [...] všickni svati/ a obzvláště ty svatá Panno/ a mučedlnice Barboro/ udělte nám z oleje vašeho/ nebo lampy naše hasnou (28).

[...] v ruce tvé Pane poroučím ducha mého [...] (30).

WalDuš: Aj dobrej příteli [...] nepřekážej mně/ již jsou dveře zavřeny [...] (685).

Víš-li ty co/ můj dobrej noční příteli: snad dá/ když tě pučím ty tři chléby [...] (686).

O příteli noční co žádáš (687)?

Ale víš-li co/ můj zarmoucený umrlý noční příteli/ který kolikráte v domě tlučeš [...] (688).

[...] o milý a laskavý dušičky/ jest mně vás líto ze srdce že hoříte [...] (698).

Do této kategorie zařadíme také **oslovení přítomných posluchačů a slovesnou osobu**, v níž kazatel řeč pronáší.

V Koniášově kázání nebyl zaznamenán ani jediný případ oslovení posluchačů. Mluvnická osoba se mění podle jednotlivých částí. Ve *vejtahu*, věnovanému životu sv. Vojtěcha, převládá 3. osoba singuláru, ve *vejkladu* již kazatel zahrnuje do promluvy obecenstvo a používá převážně 1. osobu plurálu a v příkladu se znovu vrací k vyprávěcí 3. osobě singuláru. Závěrečná část je však pojata jako kazatelova osobní modlitba k Ježíši Kristu, tudíž dominuje 1. a 2. osoba singuláru.

Kelský na rozdíl od Koniáše posluchače oslovuje, a to výrazy „lásky vaše“ a „laskaví křesťané“: *Ještě v čerstve paměti mám, co jsem **láskám vašim** na den svaté Panny Kateřiny/ toto svaté evangelium vykládaje pověděl [...]* (25); *Slyšeli **lásky vaše**/ že svatá Panna a mučedlnice Barbora/ jest Panna moudra [...]* (31); *Přijde/ **laskaví křesťane!** ten čas/ a snad daleko od nás není/ že s velikým lkáním/ a pláčem volati budeme [...]* (26); *Nestarejte se **laskaví křesťane**/ svatá Panna a mučedlnice Barbora/ jest jedna z těch přátel [...]* (29).

První osoba singuláru se v uplatňuje v pasážích, kde kazatel strukturuje promluvu, oznamuje, o čem bude mluvit, nebo uvádí jednotlivé části kázání: *Dnešního pak dne [...]* **chci** *láskám vašim/ to podobenství o desíti pannách jináč **vyložiti** [...]* (25); *O čemž láskám vašim **dnešní kázání učiním** [...]. Připravte své pobožné křesťanské srdce/ a **já začnu** ve jménu Páně* (26); *Tomu že tak jest/ **já** láskám vašim [...]* **dvouma toliko příklady dokážu** */ že ona nám oleje milosti Boží při smrti vyjednati může* (29); **Zavírám toto kázání** (31). Většina kázání je však pronesena v 1. osobě plurálu, což naznačuje, že kazatel se nechce vyvyšovat nad posluchače, považuje sám sebe spíše za jednoho z nich a snaží se jim tak přiblížit. Jako příklad uvedeme závěrečnou pasáž celého kázání: **Budeme míti z toho dvojnásobny užitek/ předně že často na smrt pamatovati budeme/ kterážto pamatka**

jest duši velmi prospěšná a spasitelná/ po druhý/ že bez svatosti/ a bez milosti Boží z tohoto světa se neodbereme/ nybrž jsouce očištění skrze pokání/ oučastní budeme koruny/ a slávy svate Panny/ a mučedlnice Barbory/ AMEN (31).

De Waldt často oslovuje publikum mnohonásobně rozvitými tituly, což bylo patrné již výše u apostrof. Taková oslovení se objevují v úvodu nebo závěru promluvy a kazatel se jimi snaží náležitě přivítat posluchače nebo se s nimi rozloučit a pomáhají mu rovněž při členění textu. První oslovení od sebe odděluje úvodní „divadelní“ pasáž od vysvětlení jejího významu, zatímco druhé naznačuje blížící se závěr: *Cum omni respectu & titulo, všichni přítomní páni poslouchací putující/ ještě zde pod stínem milosrdenství BOŽÍHO Adama dětí/ víte-li kdo tento noční přítel jest?“ (685); Jděte již o nejmilejší v Kristu poslouchací a velící umrlych přátelův nočních dušiček očistcových přátele a patroní jděte [...] (705–706).*

Kazatel využívá všechny slovesné osoby, zvláště pak 1. a 2. osobu plurálu a 1. osobu singuláru, jež mu slouží k podobným účelům, které jsou zmíněny výše. Vzhledem k velkému počtu exemplů se často setkáváme i s 3. osobou. Poměrně neobvyklý je výskyt 2. osoby singuláru, kterou jsme zaznamenali v úvodním dialogu, de Waldt však pomocí ní navazuje i kontakt s obecností. Jednotné číslo zde ale má stejnou funkci jako číslo množné, nejedná se o oslovení konkrétního člověka, posluchači však mohou nabýt dojmu, že kazatel promlouvá k nim osobně: *Bez omylu jest živá/ pravá/ a jistá nádej/ že když ty v podobném/ aneb větším budeš trápení/ nežli oný duše jimž jsi byl pomocníkem/ oný v nebesích mocně bez přestání na to budou usilovati/ a tlačiti/ aby tobě i muka byly umenšeny/ a co nejdřív jich byl zproštěný/ a k slávě nebeský byl připuštěný (695–696); Nevěříš-li/ dí a zkus to sám/ neb uhlídáš že ve všem tě se zdaří/ pokudž je míti budeš/ na ruku/ [...] s tebou/ i s domem tvým budeš šťastný; když ty budeš míti za patrony/ kterým jsi pučil na věčnou oplátku (700).*

7.2 Opakování

Mezi nejčastější řečnické figury, které se v kázáních užívají, patří různé druhy opakování, jež mají za cíl především zdůraznit danou skutečnost, pomoci posluchačům s větším porozuměním sledovat text. V analyzovaných kázáních jsme zaznamenali zvláště **epizeuxis**, **anaforu** a **epiforu**, ostatní druhy opakování se vyskytly zřídka nebo vůbec ne.

Epizeuxe:

WalDuš: *Křičím křičím co varta křičívá: Wer da? Kdo je to?* (685).

[...] *netluč/ netluč víc/ již hle vstávám/ otvírám [...]* (686).

Žádnému/ žádnému není lépe pučiti/ capital složiti/ jako dušem v očištění [...] (689).

[...] *přestaň/ přestaň již tloucti a mluvíti o laskavý umrlý příteli [...]* (689).

Ale ne tak veliké/ ne tak mnoho/ ne tak mnoho/ jako/ jako když duše která se Pána BOha skrze hřích spustila/ zase k milosti BOží přichází/ to jest jeden div nad všechny divy (690).

Tisíc a tisíc nebezpečstvím jest člověk oddaný (691).

[...] *jistě mimo slávy a života věčného stokrát a stokrát jim to Bůh na tomto světě odplácuje/ a požehnání uděluje* (693).

[...] *když se bude hráti o jeho duši v poslední života den/ v poslední hodinu/ při smrti/ na soudu/ tehďáž tehďáž vyhraje [...]* (705).

Anafory:

KonVoj: „Vy čistí jste pro řeč, kterou jsem mluvil vám,“ jako by řícti chtěl: že **podlé** mé řeči, **podlé** mých slov živi jste [...] (98).

[...] v požívání velebné svátosti **žádá** od nás **ovotce** hluboké poklony a vroucnosti: v nemoci a v protivenství ovotce trpělivosti: od toho, kdo křivdu učinil, **žádá ovotce** smíření a nahrazení: od toho, kdo křivdu trpěl, **žádá ovotce** odpuštění [...] (101).

Umřu laskavě: protože jsem od té chvíle, jak jsem do řádu vešel, v lásce boží a v zachování slova Kristového setrval, obzvláště pak jsem se snážil vždy to činiti, co jsem uznal, že by se nejvíc Pánu Ježíši libilo. **Umřu** důvěrně: protože k Pánu mému půjdu.

Umřu vesele: protože z místa vyhnání do vlasti, z žalosti k věčné radosti odcházím (102).
Děkuji tobě na stotisíckrát, že jsi mne skrze křest a pravou víru k sobě přivtěliti ráčil, že jsi mně skrze nejsvětější slova a vyučování tvé, skrze příkladné a plné svatosti obcování tvé očistiti, zřůstu a čerstvosti k vydávání hojného ovotce dodati chtěl (103).

KelBar: [...] *žádný s svou lampou neobstojí/ nebo voda/ která se prejšti z pramené smrtedlnosti naše/ uhasí oheň tvůj/ byť by on byl ještě čerstvější/ ještě rozpálenější* (27).

Nic tak na odpor lampě není/ aniž se tak ohni neprotiví jako voda/ aniž tak neuhašuje ohniček života našeho/ jako smrtedlnost naše/ kterou všickni podstoupiti musíme (27).

Sv. P. a mučedlnice Barbora/ ona nám v tom spomuže/ ona nám oleje zjedna [...] (28).

[...] *olej má tyto vlastnosti: že svítí/ že nasycuje/ a že rány hojí/ jest světlo/ jest pokrm/ jest lékařství* (28).

[...] musím se starati o olej/ to jest **o svátost** pokání/ **o svátost** oltářní/ **o svátost** posledního pomazání/ které lampu mou zaopatří/ tak že živ budu na věky (29).

Vyšel tehdy upaleny **tak/ že** na celým těle nic nebylo spatřiti/ co by nebylo spaleného/ **tak/ že** podobný byl upečenému tělu mrtvému [...] (30).

[...] on/ obávající se/ **aby** snad **bez svátosti** neumřel/ poněvadž hospodáře měl od víry katolické vzdáleného/ obával se/ **aby bez svátosti** z tohoto světa nesešel [...] (30–31).

WalDuš: [...] příteli **puč mně** tři chléby; co? **Puč mně/ ne/ ne/ jdi kup si; commoda mihi, puč mně/** ano pučím tě/ kdy pak mně oplatíš? **Commoda, puč mně:** snad tě pučím na věčnou oplátku/ nikdy nevrátíš? (686).

[...] pučil jsi jim na věčnou odplátku: to jest/ **nikdy** tě neoplatí/ **nikdy** od nich dluhu nedostaneš (686).

Kdo to činí/ **kdo** jim přeje/ jim to na věčnou oplátku pučuje (690).

Vystál jsem **nebezpečství** na cestě/ **nebezpečství** na moři v utikání [...] (691).

Jsou nebezpečství od ohně/ ale nekaždý bývá nestrávenej/ jako oni tři mládenci v peci babylonskej. **Jsou nebezpečství** na moři/ na vodě/ ale ne každého Kristus vysvobodí od utonoti/ jako svatého Petra/ aniž každý ven se dostává/ jako Jonáš. **Jsou nebezpečství** v povětří/ ale ne každého v povětří anjel nese/ jako Habakuka proroka. **Jsou nebezpečství** na zemi/ ale ne každého osidel nepřítel vchází/ jako Elizeus v prostřed nepřátel syrskejch (691).

Kdo chce dosáhnout život věčný/ ať hasí dušem oheň časný. **Kdo chce** se dostat k nebeský svadbě/ ten ať postem pomáhá dušem v pravdě. **Kdo chce** aby hořel láskou BOží v nebi/ ne ale skrze pekelný oheň/ ten ať hasiti hledí/ dušičkám v očištcí oheň (702).

Řikají Čechové: **kdo dává** krávé do držky/ dá ona mu do dížky. [...] **Kdo dává** poli správnému/ bude se těšiti užitku švarnému [...]. **Kdo dá** do mlejna/ mlejn zase dá tolik i víc [...]. **Kdo dává** dušičkám pomoc/ dostane jí zase/ a to tím větší [...] (704).

Epifory:

KonVoj: Ty máš slova **života věčného**, ty jsi cesta k **životu věčnému!** (103).

KelBar: Ale není na tom nepříteli dosti/ máme ještě jineho/ vitr nejdřívě oheň uhašuje/ lampa **naše/** život **náš/** v ustavičném větru pozostává (27).

WalDuš: Někdo **tluče/** kdo to **tluče?** *Ingrederere, si vis commedere;* někdo **tluče/** kdo to **tluče?** (685).

Tluče/ opět **tluče/** zase **tluče;** i kdož pak to tak importunus, nezbednej/ a bezděčný jest? (685).

Křičí **přítel**/ volá **přítel**: neboj se věrně tě oplatím [...] (686).

Skrze **chléb**/ nétoliko **chléb**/ ale všechny nám zapotřebné věci se rozumí [...] (687).

Že Mojžíš na poušti hořkou vodu v sladkou obrátil ku potěšení všemu lidu/ jest **mnoho**/ **ale ne tak velká věc**. Že Elizeus syna Summidský z mrtvých vzkřísil/ bylo **mnoho**/ **ale ne tak velká věc** [...] (689).

Lépej jest tu řícti **smilůj se**/ nežli v očištcí křičeti **smilůjete se** (696).

Kdo chce aby hořel láskou BOží v nebi/ ne ale skrze pekelný **ohněň**/ ten ať hasiti hledí/ dušičkám v očištcí **ohněň** (702).

Dá-li kdo dušem **odpustky**/ dá jemu Bůh hříchův **odpustky**/ dobrý handl budou **odpustky** za **odpustky** (703).

Kdo chce **milosrdenství**/ ať dušem prokáže **milosrdenství**/ a bude státi tu/ když umře **milosrdenství** [...] (703).

[...] v zlý **den**, v smrti **den**/ vysvobodí nás/ smiluje se nad námi Pán Bůh náš Všemohoucí [...] (705).

Co jednomu z nejmenších mých **jste učinili mně jste učinili** (706).

Epanastrofy:

KelBar: [...] dejte nám z oleje vašeho/ nebo **lampy naše hasnou; lampy naše hasnou**/ když z tohoto světa se odbíráme [...] (26).

První nepřítel tohoto ohnička/ a lampy naše/ jest **voda**/ **voda** vždycky ohni jest protivná [...] (27).

WalDuš: Že Spasitel světa Lazara mrtvého čtyry dni již v hrobě ležícího a zapáchajícího vzkřísiti ráčil/ jest podivné/ **ale ne tak velké**. **Ale ne tak veliké** [...] jako když duše která se Pána BOha skrze hřích spustila/ zase k milosti BOží přichází [...] (690).

Symploky:

WalDuš: Aj **taky** mají chléb svůj **umrlí**/ **taky** chléba potřebují **umrlí** [...] (687).

Kdo dává krávě dostane od ní zas. Kdo dává poli dostane od něho zas. Kdo dává mlejnu/ dostane od něho zase (704).

Antimetabola:

WalDuš: To vám **i mně**/ **mně i vám** hrubě známo jest/ že každý z nás staraje se o šťastné odtud' vykročení k Rodičce BOží mnohokráte za den volá [...] (694).

Paronomázie:

WalDuš: *Včera posvěcení jináč posvícení/ o posvícení bývají koláče [...] (687).*

[...] takový koláč [...] působí že duše BOhu se líbí/ působí že má posvícení v nebi/ po posvěcení/ má posvícení [...] (688).

7.3 Hromadění výrazů

Obvyklým řečnickým prostředkem uplatňujícím se v kazatelských promluvách je rovněž hromadění výrazů, zejména synonym nebo slov majících podobný význam. Zaregistrován byl i hojný výskyt epitet nebo polysyndet.

Hromadění výrazů (synathroismos):

KonVoj: *Ty ratolestem tvým zrůst, život a ourodnost nejvýbornější dodáváš: bez tebe chřadne a vadne, bez tebe věčně hyne duše má (103).*

KelBar: *[...] duši svou/ zaopatřenou olejem dobrých skutkův/ ohněm pravé lásky/ a světlem ctného/ chvalitebného/ a spravedlivého života [...] (25).*

[...] skrze lampy se tento nynější časný pomíjející život náš rozumí [...] (25).

[...] on plodí mnohonásobné nemoci/ neduhý/ rozličný pády a příhody/ které nás z světa tohoto sprovzůjí [...] (27).

Lampa tehdy naše hyne/ mine a zhašená bývá (28).

WalDuš: *I co tak pozdě již jest noc/ již jest pozdě/ jest půl noci [...] (685).*

[...] ne proto/ že jsi přítel/ ale pro tvou nezbednost/ harcování/ štacování/ bouření/ noční strašení/ vstanu/ a to co žádáš tobě učiním [...] (686).

Ach jiný není/ nežli naši milí předkové/ zemřeli v Pánu katolici/ duše hořící v očištění/ vzláště duše bejvalých zdejších osadníkův (686).

O milí a dobří naši v Krista zemřeli přátelé krevní/ od krve Kristové bližní/ a známi bývali naši co žádáte od nás (686–687).

Ty tři chléby od nás snázně/ plačtivě/ horlivě/ hladovitý přítel umrlý žádá/ za něj suppliciruje (687).

[...] prosí za koláč posvěcený/ za koláč okrouhlý anjelský/ svátost oltářní/ za mši svatou [...] (687).

[...] přítel tvůj noční umrlý/ za něj prosí a suppliciruje/ a to dnes/ a to honem/ spěšně/ brzo [...] (688).

Ale víš-li co/ můj zarmoucený umrlý noční příteli/ který kolikrát v domě tlučeš/ v noci bouříš/ strašíš/ za ty chléby žádáš/ já a tuto všickni přítomní živí tvoji v Kristu přátele/ tobě pučím i ty chléby/ i ten koláček nejdražší nejdustojnější (688).

[...] v tomto vašem časném životě vám to tisíckrát oplatím/ ale nejvíc v hodinu smrti/ na BOžím soudu/ na věčnosti [...] (688).

Vystál jsem nebezpečnosti na cestě/ nebezpečnosti na moři v utíkání/ od krajanův v my vlasti/ v městech mezi bratřimi [...] (691).

Což jiného ta pobožnost/ ta pomoc/ ty almůžny/ ty posty/ ty mše svaté křičejí/ a ukazují [...] (691).

O jak často/ ano tisíckrát zkušujeme/ ano slyšíme/ jak tento neb onen byl v nebezpečnosti ohně/ utopení/ zabítí/ lotru/ pádu a jiných bíd/ a však byl divně zachován [...] (691–692).

Neb věrné duše/ necht' jsou ještě v očištění/ neb již v slávě/ jistě své dobrodince ve dne v noci chrání/ jak doma/ tak venku/ na duši i na těle (692).

Abych já všecko/ co v truhle/ co v stodole/ co v chlívě/ co v almaře/ co v komoře/ co doma/ co u sebe mám prodal/ a dal chudým; zač potom budu platit? (692–693).

Bez omylu jest živá/ pravá/ a jistá nádej/ že když ty v podobném/ aneb větším budeš trápení [...] (695).

[...] uhlídáš že ve všem tě se zdaří/ pokudž je míti budeš/ na ruku/ i doma/ i venku/ v hospodářství/ v ouřadu tvém/ když zdrav/ kdy nemocen budeš/ v čas pokoje/ v čas nepřátel/ dlé těla/ dlé duše/ s tebou i s domem tvým budeš šťastný [...] (700).

Podobně se stává těm/ kteří dušem co dobrého činí; almůžny/ posty/ modlitby/ odpustky své kříže/ mše svaté/ pouťi/ a co tak dále jim darují/ neztracují to? (701).

[...] nejvíc tehďáž/ když se bude hráti o jeho duši v poslední života den/ v poslední hodinu/ při smrti/ na soudu/ tehďáž tehďáž vyhraje [...] skrze duše/ spasí Bůh jeho duši/ pomohou mu vyhráti/ šťastně vyjítí/ bezpečně projítí na blahoslavenou věčnost [...]

(705).

My dušičkám tvým družičkám/ v arestu hrozným ohnivým očišcovým přebývajícím dobře jsme činili/ pučovali/ svaté almůžny dávali/ modlitby/ postili/ mše sloužití dávali [...] (706).

Epiteta:

KonVoj: *Jistě svatý milý Vojtěch stál u veliké stálosti proti těm, kteří jej sužovali a kteří odňali práci jeho* (95).

KelBar: *[...] skrze lampy se vyznamenává jedenkaždý věrný/ a pobožný křesťan [...]* (25).

[...] mučedlnice Barbora milovníky své bez oleje milosti boží/ svatosvatých svátosti/ z tohoto světa sjíti nedopouští (26).

WalDuš: *Jednoho času jistý švarný a hezký i dobrý mládenec k Pánu Kristu přijdouc s poníženosti jeho žádal [...]* (692).

[...] co teprva mají očekávati ti kteří se nad bídnými ohně očišcového otroky/ a zajatými smilují s penízem božským skrze mši svatou s velebnou oltářní svátosti se vykupují jim do slávy nebeské pomáhají [...] (693).

Mnoho se mluví o ouzkostech a bolestech svatých mučedlníkův/ ale to všecko nic není na proti tej strašlivej hodině smrti (694).

Polysyndeta:

KonVoj: *Tit jsou byli nevděční vlastencové a tvrdošijné ovčičky jeho, které ačkoliv často sv. Vojtěch napomínal, aby neděle a svátky náležitě světili, aby v takovém dni žádné trhy a jarmarky nedrželi, aby se všeliké nestydatosti a chlípnosti varovali, oni nicméně s vroucnou a upřímnou jeho práci apoštolskou pohrdali* (95).

KelBar: *[...] olej má tyto vlastnosti: že svítí/ že nasycuje/ a že rány hojí [...]* (28).

WalDuš: *[...] Že týž prorok Elizeus knížete syrskeho Namana skrze obmýti sedmero v Jordáně od málomocenství očistil/ byl jest zázrak/ ale ne tak velký. Že za tehož proroka jednomu synu prorockému z topůrka sekyra do řeky ke dnu padla/ a zase potom z poručení BOžího na svrchu splejvala/ jest věc pamětihodná/ ale nic tak velkeho. Že Jonáš prorok od velryby pohltutej za tři dny byl živ/ a zase odtud zdráv vyšel/ jest mnoho ale ale ne tak veliká věc* (689–690).

7.4 Zesilování a zeslabování významu a protiklady

Ze skupiny zesilování a zeslabování významu jsme si povšimli eufemismů, jež jsou v kázáních užity především ke zmírnění vyjádření smrti nebo umírání.

Eufemismy:

KonVoj: *Poslední mši svatou o rodiče boží sloužil: poslední kázání o ní učinil a v první nešpor před narozením Panny Marie libě v **Pánu usnul** a na den blahoslavené Panny Marie pohřben jest* (102).

KelBar: *[...] při hodině smrti vychází proti ženichovi nebeskému/ a s nim **vchází do domu oné přešťastné svadby blahoslavenství věčného*** (25).

WalDuš: *Já mám za to/ a držím se toho/ že ty všechny duše/ které od člověka nějakou pomoc dostaly/ v hodinu smrti na pomoc přicházejí/ aby jej těšily/ proti d'ábelským outokům posilnily/ a jemu co nejakej matce rodičí pomahali/ **aby duši svou št'astně k životu věčnému zplodil*** (695).

Protiklady se v kázáních příliš často nevyskytují, přesto uvádíme některé příklady.

Antiteze:

KonVoj: *Umřu vesele: protože z **místa vyhnání do vlasti**, z žalosti k **věčné radosti odcházím*** (102).

Paradox:

WalDuš: *Ty **umrlý jsi/ a chléba chceš**: umrlí nejídají/ o chléb nestojí/ a **kterak pak ty chléb žádáš?*** (687).

7.5 Básnické obrazy

Básnické obrazy patří mezi nejoblíbenější kazatelské prostředky sloužící k ozvláštňení promluvy, proto se jim budeme věnovat podrobněji. Kazatelé často využívali metafory nebo přirovnání mající původ v biblických příbězích a některé z nich zde blíže představíme.

Antonín Koniáš: *Na den svatého Vojtěcha, biskupa, mučedníka a patrona českého*

Koniáš v úvodu svého kázání pracuje s metaforami **pastýře** a jeho **ovčiček**, které představují sv. Vojtěcha a věřící. Pastýř znázorňuje postavu, která se stará a pečuje o své bližní. Bůh je považován za pastýře izraelského národa a Ježíš Kristus je označován jako dobrý pastýř a bývá často zpodobňován s beránkem na rameni nebo v náručí.⁸⁶ Podobně chápe sv. Vojtěcha Koniáš, jako pastýře českého lidu. Beránek symbolizuje nevinnost, čistotu, ale také Kristovu smrt, kterou se Kristus obětoval, stejně jako se obětovali beránci. V kázání však tento symbol představuje české věřící: *Ti' jsou byli nevděční vlastencové a tvrdošíjné ovčičky jeho, které ačkoliv často sv. Vojtěch napomínal [...], oni nicméně s vroucnou a upřímnou jeho prací apoštolskou pohrdali* (95–96).

Kazatel dále přirovnává sv. Vojtěcha k **Mojžíšovi**, který byl podle Bible největším izraelským prorokem a po Abrahamovi také prvním skutečným prorokem v tom smyslu, že mu bylo dáno promlouvat božím jménem, neboť Bůh vložil svá slova do jeho úst. Stal se božím vyslancem u Izraelců, které vyvedl z Egypta a přes Rudé moře je dovedl do Palestiny.⁸⁷ Srovnání sv. Vojtěcha s Mojžíšem vychází z citátu z 5. knihy Mojžíšovy,⁸⁸ v němž se praví, že kdo nebude naslouchat prorokovi Bohem vyvolenému, tomu se Bůh pomstí. Následuje paralela k české zemi, která tento citát dokládá: *To se vyplnilo na českém národu, když jsou totižto naši vlastencové svatému napomenutí pastýře svého se urputně protivili: trestal Bůh zatvrzelost jejich pětiletou suchotou; neb tak dlouho v České zemi s velkou škodou a záhubou obyvatelů nepršelo, až se zase na žádost Čechů sv. Vojtěch do své vlasti na Zelenou horu navrátil* (96).

Nejdůležitější metaforou vlastní stati kázání, vycházející z 15. kapitoly Evangelia sv. Jana,⁸⁹ je symbol **vinného kmene**, s nímž souvisejí další pojmy jako **vinař**, **ratolesti**, **ovotce**, **vinice boží** nebo **hrozny**. Podle Písma svatého je označení „vinný kmen“ jedním z obrazných pojmenování Ježíše Krista a zakládá se na představě Ježíše jako zdroje života izraelského lidu.⁹⁰ Podstatný je rovněž přívlastek „pravý“, kterým Koniáš Krista oslovuje: *Ó pravý vinný kmene Pane Ježíši Kriste!* (102). Toto slovo totiž značí, že jedině Ježíš reprezentuje skutečný zdroj života, zatímco ostatní jsou pouze zdánlivé a falešné. Ratolestmi, tedy výhonky čerpajícími sílu z kmene, bývají nazýváni věřící, kteří plně závisí na Ježíši Kristu a bez něho nemohou plodit ovoce: *Proto Kristus Pán sebe vinnému*

⁸⁶ Udo Becker: *Slovník symbolů*. Praha: Portál, 2002, s. 210.

⁸⁷ Adolf Novotný: *Biblický slovník: A–P*. Praha: Kalich, 1992, s. 258, 444 a 724.

⁸⁸ Dt 18,18–19.

⁸⁹ J 15,1–7.

⁹⁰ Adolf Novotný: *Biblický slovník: R–Ž*. Praha: Kalich, 1992, s. 1213.

kmenu: nás ratolestem přirovnává, že chce, abychom v něm ovotce vydávali. Ten pak ovotce v Kristu vydává: kdo podle slov a naučení Kristového živ jest (98). Pokud ratolesti nenesou hrozny dobrých skutků, budou od kmene odtrženy a uschnou. Péči o vinici, tedy církev, má na starosti vinař – Bůh, který odřezává všechno to, co jeho vinici škodí:⁹¹ A jako ratolest vyschlou, jalovou vinař do ohně hází: tak k ohni věčnému se chystá křesťan, který z vinné ratolesti, to jest z duše své ovotce nevydává (101).

Tyto metafory jsou dále rozvíjeny několika paralelismy, které srovnávají práce na vinici s tím, jak by se měli věřící chovat, např.: *Ratolesti vinné do země se zakopávají: my do hrobu často hledíme, na smrt často pamatujeme, tak v čerstvosti ratolest svou, tak v milosti boží duši svou zachováme. Ratolest vinná se k tyčce váže: my se dřeva sv. kříže držíme, rádi na umučení boží vzpomínejme, odtud ratolest naše největší moc k vydávání ovotce dosáhne. Vinice se ohražuje, aby ji zvěř a hovada nezryla, neuškodila: ostříhejme duši svou od hovadských a neslušných mravů (100).*

Přestože se Koniáš o sv. Vojtěchovi ve vlastní stati explicitně nezmiňuje, zdá se být zřejmé, že jeho hlavním cílem bylo dokázat, že sv. Vojtěch je právě tou ratolestí, která se připíná k pravému vinnému kmeni, Ježíši Kristu, a jeho prostřednictvím vydává ovoce, tedy že koná skutky ve jménu božím.

Antonín Jan Kelský: Na den sv. Panny a mučedlnice Barbory

Kelského kázání se zakládá na metaforách **lampy** a **oleje**, které pocházejí z podobenství o desíti družičkách.⁹² Pozornost je soustředěna především na osmý verš, jež si Kelský vybral za motto svého kázání: *Dejte nám z oleje vašeho/ nebo lampy naše hasnou (25).* Podobenství vypráví příběh o deseti pannách, které vyšly s lampami vstříc ženichovi, aby s ním vešly na svatbu. Polovina z nich si s sebou vzala olej, ty byly rozumné, zatímco ty ostatní, bláhové, si s sebou žádný olej nepřinesly. Neboť ženich dlouho nepřicházel, panny usnuly. O půlnoci je probudil křik, který zvěstoval, že ženich se již blíží. Bláhové družičky však zjistily, že jejich lampy dohasínají a žádaly rozumné, aby jim daly trochu jejich oleje. Ty jim odvětily, že by v tom případě neměla dost oleje žádná z nich, a ať si ho jdou koupit k prodavačům. Bláhové družičky odešly, a mezitím přišel ženich, rozumné se s ním odebraly na svatbu a dveře se za nimi zavřely. Když se vrátily bláhové,

⁹¹ Adolf Novotný: *Biblický slovník: R–Ž*, cit. dílo, s. 1213.

⁹² Mt 25,1–13.

dožadovaly se, aby byly také vpuštěny, avšak ženich je odmítl. Závěr podobenství tvoří poučení: „Bděte tedy, protože neznáte den ani hodinu.“⁹³

Kelský význam tohoto podobenství podrobně vykládá v kázání *Na den svaté Panny a mučedlnice Kateřiny*,⁹⁴ na které také v úvodu barborského kázání odkazuje. Řídí se vysvětlením sv. Hilaria, jenž vidí v družičkách metaforu pro křesťany zasňubující se s Kristem a doufající v nebeskou svatbu, tedy ve věčný život v Království nebeském. To se však splní pouze těm, kteří budou mít svoji lampu neboli duši připravenou a ozdobenou olejem, ohněm a světlem, tedy svátostmi a milostí boží, mezi něž Kelský zahrnuje i sv. Barboru: *Skrze panny moudré/ mající hojnost oleje/ a ohně rozumějí se všickni vyvolení boží/ ale obzvláště svatá Panna a mučedlnice Barbora/ kterážto s ozdobenou lampou již dávno na svatbu nebeského ženicha jest vešla* (25). Ostatní budou zavrženi stejně jako ony bláhové družičky, jež sháněly olej do svých lamp na poslední chvíli. Poslední věta podobenství by se tedy dala vyložit takto: Starejte se včas o spásu své duše, neboť nevíte, kdy váš život skončí.

Ve vlastní stati je podobenství doplněno o metafory **ohně**, **vody** a **větru**. **Oheň** mohl mít různé významy, ať už kladné (boží přítomnost), nebo záporné (obraz hříchu).⁹⁵ Zde však oheň v lampě představuje lidský život, který ohrožují další živly, a to voda a vítr: *Nic tak na odpor lampě není/ aniž se tak ohni neprotiví jako voda/ aniž tak neuhašuje ohniček života našeho/ jako smrtedlnost naše/ kterou všickni podstoupí musíme. Ale není na tom nepříteli dosti/ máme ještě jineho/ vitr nejdřívě oheň uhašuje/ lampa naše/ život náš/ v ustavičném větru pozostává* (27). **Voda** symbolizuje smrtelnost, jež nakonec ukončí každý život, zatímco **vítr**, jako obraz nestálosti a prchavosti⁹⁶ lidské existence, označuje různé nepředvídatelné události, např. nemoci a nehody, jejichž prostřednictvím přichází předčasná smrt.

Osobu sv. Barbory kazatel neoznačuje žádným obrazným pojmenováním, v textu se v souvislosti s ní objevuje pouze slovo „**přítel**“: *Ale kdož to způsobí? Kde takového přítele nalezneme. Sv. P. a mučedlnice Barbora/ ona nám v tom spomůže [...] (28), Ale kde najdeme přítele/ aby nám toho oleje vyjednal? Nestarejte se laskavy křesťane/ svatá Panna/ a mučedlnice Barbora/ jest jedna z těch přátel/ která nám zjedná oleje svatých svatosti při smrti [...]* (29).

⁹³ Mt 25,13.

⁹⁴ Antonín Jan Kelský: *Conciones festuales in totius anni festa*. Praha: Kašpar Zachariáš Vusín, 1734, s. 711–720.

⁹⁵ Udo Becker: *Slovník symbolů*, cit. dílo, s. 195.

⁹⁶ Tamtéž, s. 321.

Kromě metafor užívá Kelský také přirovnání: [...] *všichni mřeme/ a jako vody plyneme do země/ jenž se nenavracují* [...] (27), [...] *a jako oheň obyčejně vitr zplozuje/ tak život náš bývá příčina smrti* (27).

Ondřej František Jakub de Waldt: Kázání za mrtvé/ Na den dušiček

De Waldt užívá obrazné prostředky především k označení duší, které jsou hlavním tématem kázání. V úvodu je označuje za **přátele** živých a toto pojmenování rozšiřuje různými přívlastky: *Víš-li ty co/ můj dobrej noční příteli: snad dá/ když tě pučím ty tři chléby* [...] (686), *O milí a dobří naši v Krista zemřelí přátele krevní/ od krve Kristové blížní/ a známi bývali naši co žádáte od nás* (687), *Ale víš-li co/ můj zarmoucený umrlý noční příteli/ který kolikráte v domě tlučeš* [...] (688), [...] *přestaň/ přestaň již tloucti a mluvíti o laskavý umrlý příteli* [...] (689).

V dalším případě nazývá duše **mouřenínem** a tuto metaforu čerpá z 38. kapitoly Proroctví Jeremiáše proroka.⁹⁷ V ní prorok Jeremiáš předpověděl dobytí Jeruzaléma Babyloňany, pokud se jim judský král Sedechiáš nepodrobí. Za to byl Jeremiáš uvržen do cisterny plné bláta, v níž se málem utopil a z které ho posléze vysvobodil mouřenín Ebedmelech.⁹⁸ Stejně tak zachraňují duše počestné věřící před smrtí: *O jak často/ ano tisíckrát zkusujeme/ ano slyšíme/ jak tento neb onen byl v nebezpečnosti ohně/ utopení/ zabíti/ lotru/ pádu a jiných bíd/ a však byl divně zachován: Ale skrze koho? Skrze mouřenína/ to jest/ skrze černé/ a v Pánu usnulé věrné křesťany/ jimžto tuto neb druhou pomoc do očištění skrz pobožnost a lásku poslal/ a učinil* (691–692).

S černou barvou souvisí i následující obraz duší jako **černých ok** nebo **černých not** na hrací kostce a celkové přirovnání naklonění si duší na svou stranu ke hře v kostky. *Aleas non fuge, se meditare mortuos, kostek se nevarůj/ pamatůj na umrlý. Kostky mají černý oka/ kdo víc má ok černých/ ten tím spíš vyhraje. Ach hrajem posaváde o nebe/ o život věčný* [...] (704), [...] *stále pomahati dušičkám/ těm černým notám umrlým totižto: jisté má znamení/ jistou věc má/ že věčně vyhraje/ kdo těchto černých ok má mnoho na svou stranu* [...] (705). V této pasáži se koncept projevuje tím, že kazatel hru v kostky neodsuzuje, ale slouží mu překvapivě jako obrazné vyjádření toho, jak je lidem prospěšná pomoc dušičkám.

⁹⁷ Jr 38,1–28.

⁹⁸ Adolf Novotný: *Biblický slovník: A–P*, cit. dílo, s. 285.

Ojediněle jsou duše metaforizovány i jinými výrazy: [...] *co teprva mají očekávati ti kteří se nad **bídnými ohně očišcového otroky a zajatými** smilují [...]* (693), *Chceš o člověče/ aby se nad tebou smiloval Bůh/ hled' aby si se též smiloval nad **blížním tvým v očištcí** [...]* (695), *Neb ačkoliv duše na věčnosti již sobě nic nemohou zasloužiti/ však jakožto **družičky** ano **nevěsty Kristové** svým živým dobrodincům [...]* jistotně jdou na ruku/ by jim zde bylo dobře/ a též potom na věky (696–697), [...] *pokudž je míti budeš/ na ruku/ [...]* *budeš šťastný; když ty budeš míti za **patrony**/ kterým jsi pučil na věčnou oplátku* (700).

De Waldt však využívá obrazná pojmenování i pro další skutečnosti spjaté se smrtí. V exordiu pracuje s metaforou **tří chlebů**, která je převzata z 11. kapitoly Lukášova evangelia,⁹⁹ z podobenství o člověku, jenž žádal od přítele o půlnoci tři chleby. Ten mu je nechtěl dát kvůli pozdní hodině, že však byl dotyčný člověk neodbytný, přítel mu je nakonec poskytl. Z toho plyne poučení, že člověk může dostat vše, pokud bude prosit, může najít, pokud bude hledat. Kazatel si tento příběh přetváří pro účel kázání: místo člověka dosazuje duši domáhající se tří svátostí božích, tedy tří chlebů. Při vysvětlení významu těchto chlebů využívá konceptuálního postupu založeného na podobnosti tvaru chleba a písmene „o“: *Chléb jest okrouhlej/ tři chléby okrouhlý/ jsou tři O; o **chléb anjelský** svátosti oltářní okrouhlý/ o **oratio, modlitba**/ druhý chléb: **třetí chléb** okrouhlý/ oblatio eleemosynae, **almůžna** chlebová/ neb peněžítá/ peníz jest okrouhlej* (687).

Podobně postupuje i v případě označení mše svaté jako **koláč**: *Nejvíc ale žádá míti/ ale co? Žádá koláč. Včera posvěcení jináč posvícení/ o posvícení bývají koláče; prosí tehdy dnešní umrlý náš přítel za koláč: v stole věčnosti již bydlící/ v očištcí hořící/ po posvěcení/ prosí za koláč posvěcený/ za koláč okrouhlý anjelský/ svátost oltářní/ za mši svatou; a když ten obdrží/ bude náš **přítel umrlý/ duše hořící** míti posvícení* (687).

Ježíše Krista de Waldt pojmenovává většinou přímo jeho jménem, popřípadě užívá přízviska Pán nebo Spasitel, avšak téměř v závěru kázání ho nazývá i metaforicky: *My dušičkám tvým družičkám/ v arestu hrozným ohnivým očišcovým přebývajícím dobře jsme činili [...], a tak tehdy **spravedlivý soudce věčná pravdo**/ vicissitudo fiat, podobně at' se nám a nebo mně stane supplicirují* (706).

Mezi další tropy užití v tomto kázání patří přirovnání: *Nemíti žádného domu/ a jistého quartýru/ aj to by byla bída/ **však bych byl horší nežli šnek**/ který jak chudej*

⁹⁹ L 11,5–10.

jest/ však předce domeček svůj má (693), Chceš o člověče/ aby se nad tebou smiloval Bůh/ hled' aby si se též smiloval nad bližním tvým v očištcí/ neb tak mnoho/ a touž mírou/ nad tebou se smiluje Bůh/ jak i ty mnoho se smiluješ nad bližním (695) a personifikace: Ano mnoho jest jich až podnes živo/ kteří dobrovolně/ a rádi se znají/ že od té doby/ co za umrlé rádi pobožnost konají/ všeho hojnost/ a velké požehnání mají/ a poznávají že u nich paní Felicitas v kvartýru přebývá (693–694).

Důležitou součástí confirmatia se stala i biblická podobenství, která obrazně vyjadřují poučení prostřednictvím přirovnání známé skutečnosti k nějaké náboženské pravdě.¹⁰⁰ Kazatelé také využívali další příběhy, jež přímo nenesou označení „podobenství“, ale splňují tentýž účel a dokládají kazatelovy výroky.

Takovým případem je v de Waldtově kázání příběh o bohatém mladíkovi z Evangelia sv. Matouše,¹⁰¹ jenž přišel za Ježíšem Kristem a zeptal se ho, co má udělat kromě dodržování božích přikázání, aby došel věčného života. Kristus mu odpověděl, že se musí vzdát svého majetku a prodat ho nebo ho rozdat potřebným. Když to mladík uslyšel, zarmoutil se, protože majetku vlastnil mnoho. V Bibli dále následuje pasáž nazvaná *O majetku*, v níž se jasně formuluje Kristovo stanovisko k bohatství: „Znovu vám říkám, snáze projde velbloud uchem jehly než bohatý do Božího království.“¹⁰² De Waldt tento příběh rozvíjí mládencovými úvahami nad tím, co by se s ním stalo, kdyby se opravdu všeho zřekl, a dochází k závěru, že i dobří křesťané lpí na pozemských věcech, ačkoli by se spíše měli starat o bohatství, které nabudou na onom světě, například právě poskytováním pomoci duším v očištcí (692–693).

Že se dobrému křesťanovi vyplatí pamatovat na mrtvé, dokládá kazatel i vyprávěním o dvou prorocích z První královské knihy.¹⁰³ Jeden z nich, zvaný muž Boží, přišel do města Bét-el, aby vyslovil jisté varování ohledně zdejšího oltáře, jenž se podle jeho slov roztrhl a vysypal se z něho popel obětí. Když o tom uslyšel druhý prorok, žijící v Bét-elu, vydal se za ním a pozval ho do svého domu. Muž Boží mu odpověděl, že na Hospodinův příkaz zde nesmí jíst ani pít a že má zakázáno vracet se toutéž cestou. Prorok z Bét-elu ho však oklamal sdělením, že k němu promluvil anděl a že ho má přivést zpět do města, aby s ním pojedl a popil. Muž Boží se nechal přesvědčit, ale když poté opustil

¹⁰⁰ Adolf Novotný: *Biblický slovník: A–P*, cit. dílo, s. 653.

¹⁰¹ Mt 19,16–22.

¹⁰² Mt 19,24.

¹⁰³ 1Kr 13,11–32.

prorokův dům, za jeho neposlušnost na něj na cestě zaútočil lev a zabil ho. Jakmile se o tom dozvěděl prorok z Bét-elu, vyrazil na to místo. Lev dosud stál nad mrtvým, prorok se ho však nezalekl a odvezl tělo, aby mohlo být pohřbeno. De Waldt z tohoto příběhu zmiňuje pouze závěrečnou pasáž týkající se lva, kterou interpretuje tak, že kdo se stará o mrtvé, tomu se dobře povede: *Ale co pak se nebál že tolikéž ten lev co druhému udělá? Ovšem ne! Věda že kdo k umrlým jest milostivý/ nešťasný býti nemůže: umrlý činí živé štěstí (700).*

VIII. Lexikum

V této kapitole provedeme rozbor slovní zásoby analyzovaných kázání a zaměříme se na archaismy, zvláštní tvary, slova cizího původu, rčení a přísloví. Do skupiny archaismů a zvláštních tvarů zařazujeme pouze výrazy slovanského původu, tudíž jednotlivá hesla obsahují pouze vysvětlení významu. U přejímek navíc doplníme, s přispěním *Českého etymologického slovníku*¹⁰⁴ Jiřího Rejzka, z kterého cizího jazyka a z kterého tvaru byly odvozeny. Význam archaismů, jež jsou doložené již ve staré češtině, vyložíme pomocí databáze souborných slovníků *Vokabulář webový*.¹⁰⁵ Jednotlivé významy se pokusíme rovněž vysvětlit s využitím *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny (LD)*.¹⁰⁶ Naší prioritou je vyhledat daný výraz vždy nejdříve ve dvou slovnících: v Rosově *Thesaurus linguae Bohemicae* a ve Veleoslavínově *Silva quadrilinguis*, pokud ho však ani jeden z nich nezmiňuje, využijeme i další zdroje.

Substantiva a adjektiva uvádíme v 1. pádě singuláru nebo plurálu a slovesa v infinitivu. Hesla řadíme do jednotlivých skupin v abecedním pořadí, a pokud se slova objevila ve více kázáních, zmiňujeme je pouze jednou. V závorkách za hesly je uvedena zkratka kázání, v němž se dané slovo nachází, kontext a paginace.

8.1 Archaismy a zvláštní tvary

Archaismy se rozumí slova zastaralá, která se již používají zřídka, neboť je nahradily výrazy jiné, a jejichž význam tudíž není v dnešní době příliš znám. Řadíme sem rovněž výrazy, u nichž došlo k posunu významu. Za zvláštní tvary zde pokládáme slova, která v současné češtině již v uvedené podobě neexistují, může se také jednat o novotvar autora, který daný výraz vytvořil pouze pro účely jedné konkrétní promluvy.

družička (WalDuš: *družičky ano nevěsty Kristové* 696) – stč. i *družicě*, význam: družka, přítelkyně (ESSČ); přítelkyně, společnice (SatStav); nevěstina tovaryška (RosaSlov); družička (na svatbě) (NitschPost);

¹⁰⁴ Jiří Rejzek: *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001.

¹⁰⁵ *Vokabulář webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. © 2006–2018. Verze dat 1.1.4 (citován stav z 12. 4. – 16. 4. 2018). Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

¹⁰⁶ Petr Nejedlý a kol.: *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 (citován stav z 2. 4. – 20. 4. 2018). Dostupné z: <https://madla.ujc.cas.cz>.

držka (WalDuš: *kdo dává krávě do držky/ dá ona mu do dížky* 704) – stč. *držka* odvozeno od *držeti* pouze ve významech: nádržka (ESSČ) nebo stružka (GbSlov); ve významu „žaludek, vnitřnosti“ však již ve stč. existovalo slovo *drščka* (ESSČ), později také v podobě *dršťka*, *držka* (ListářPlz); doloženo i vulgární užití: Dávno 's se zapomněl napít? Kýž ti chce ta držka zahnít! (DivSoused);

hovadský (KonVoj: *ostříhejme duši svou od hovadských a neslušných mravů* 100) – stč., rovněž v podobách *hovadný*, *hovadní*, *hovadový*, význam: zvířecí, zhovadilý, zvrhlý (MSS); nerozumný (VelSilva);

hloždí (KonVoj: *trní a hloždí z vinice se klídí* 100) – stč. kolektivum *hložie* (GbSlov), nč. *hloží*, význam: trní; zde je vloženo *-d-* podobně jako u slova *paždie* vzniklého z *pažě*, *pážě*, *paždě*, *paždie*, nč. *paždí*;

kněhtisknář (WalDuš: *v domě jistého kněhtisknáře ležela těžce nemocná jeho milá manželka* 700) – slovo humanistické, dobové; význam: knihtiskař; v LD v této podobě doloženo pouze v tomto konkrétním případě;

kněz (KelBar: *píše věc podivnou bohobojny kněz Theodoricus Pauli* 29) – ve stč. existovaly i tvary *kněžák*, *kněžák*, *kněžek*, významy: 1. kníže; 2. osoba pověřená vykonáváním náboženských obřadů (ESSČ); duchovní osoba, stráž nad dušemi držící (RosaSlov), farář, duchovní člověk (VelSilva);

kostnice (WalDuš: *jak dobře myslí takovej/ který přijda do kostnice hořícím srdcem* 698) – stč. *kostnicě*, význam: stavení nebo místnost pro uchovávání kostí (ESSČ); místo, kdež kosti mrtvých lidí skládají a chovají (VelSilva);

lkání (KelBar: *s velikým lkáním/ a pláčem volati budeme* 26) – stč. *lkánie* ve významu: naříkání, dovolávání se pomoci, zármutek, trápení (ESSČ);

medlé (KelBar: *co jest medlé život náš?* 26) – stč. též v podobách *mnedle* a *mledle*; částice, která vznikla z *mne dle* (asi „pokud jde o mne“, „podle mne“; Rejzek, 2001, s. 370); významy: proboha, tedy, nuže (ESSČ);

mřítí (KelBar: *všichni mřeme/ a jako vody plyneme do země/ jenž se nenavracují* 27) – stč. *mřieti*, význam: umírat (ESSČ); umřítí, život dokonati, skonati (VelSilva);

náhnětek (WalDuš: *od náhnětkův svědomi velice trápen byl* 703) – slovo dobové; význam: výčitka; snad i ve významu: otláčenina, mozol (ArchPís); osten, bodení, hnětení, tlačení svědomí (BerlPost);

nebešťané (KelBar: *s velikým lkáním/ a pláčem volati budeme ke všem svatým nebešťanům* 26) – stč. *nebešenín*, význam: obyvatel nebeského království (StčS); nebeští

obyvatelé (RosaSlov), nebeští měšťané, kteříž v nebi jsou, jako Bůh, anjelé, svatí lidé a vyvolení boží (VelSilva);

obcování (KonVoj: *chceme ve všem život svůj a obcování své dlé řečí Kristových zříditi* 99) – stč. *obcovanie* má významy: sdílení společnosti, důvěrné styky, přebývání, způsob života, chování, účast na něčem (StčS); *obcovati*: bydleti s někým, mnoho s někým a často bývati (VelSilva), veřejně chodit a dát se vidět (RosaSlov), býti, žíti, jednat, chovat se, stýkat se s někým (JgSlov); v KonVoj nejspíše ve významu „jednání, chování“;

obmytí (WalDuš: *prorok Elizeus knížete syrskeho Namana skrze obmytí sedmero v Jordáně od málomocenství očistil* 689) – stč. *obmytie*, význam: omytí, očištění mytím, mravní očista (StčS);

obžerství (KonVoj: *šetřte se, aby snad nebyla obtížena srdce vaše obžerstvím a opilstvím* 98) – stč. *obžerstvie/ obžerstvo*, jeden ze sedmi smrtelných hříchů, významy: požívání nadměrného množství jídla, nestřídmost v pití, rozmařilé hodování (StčS); nesytnost, nenasycenost, žroutství (VelSilva);

okolostojičnost (WalDuš: *svatý Pavel psal k Korintským s okolostojičností/ jaké nebezpečenství musel vystáti* 690) – slovo dobové; doloženo i ve tvarech *okolostoječnost*, *okolostojícnost*; význam: okolnost (RosaSlov);

osidlo (WalDuš: *ne každý osidel nepřátel vchází/ jako Elizeus v prostřed nepřátel syrskejch* 691) – stč. *osidlo/ osídlo*, významy: smyčka, oprátka, nástraha, léčka (MSS); oko, lapačka, síť, teneto (stč. *teneto* i *tenato*), past (VelSilva);

ostrovtipný (KonVoj: *ostrovtipný Salmeron napomíná* 100) – slovo dobové, známé až od 16. století, odvozeno od *ostrovtip*, také v podobě s protetickým *v-*; významy: ostrého vtipu, subtýlný, bystrý, rozumný, smyslný (VelSilva); v KonVoj ve významu „bystrý, rozumný“; v LD např. v těchto spojeních: břicho tučné mysl ostrovtipnou neplodí (DamPost); ostrovtipné o vysokých věcech hádání (KonstDuše); sedláci hloupí i ostrovtipní (NáchPost); ostrovtipný poeta Seneca (NitschPost); ostrovtipná chválořeč (NovPražPošt); všetečné vostrovtipné hlavy (RešSir);

panna (KelBar: *chci láskám vašim/ to podobenství o desíti pannách jináč vyložiti* 25) – stč., významy: dívka, neprovdaná žena; služebná dívka; jeptiška (StčS);

poklíška (WalDuš: *všecku pokutu za tvé poklísky kterou by si vystáti měla/ tobě odpouštím* 702) – stč. *pokléska* má dva významy: 1. nástraha k zakopnutí, 2. poklesek, přestupek (StčS); zmýlení, chyba, pochybení (VelSilva);

post (WalDuš: *což jiného ta pobožnost/ ta pomoc/ ty almůžny/ ty posty/ ty mše svaté křižejí/ a ukazují* 691) – stč. *póst*, z tohoto dlouhého tvaru vzniklo nč. *púst*, význam: hladování, zdržování se pokrmů z důvodů náboženských (StčS);

prorok (WalDuš: *ne každého v povětrí anjel nese/ jako Habakuka proroka* 691) – stč., význam: zvěstovatel a vykladač boží vůle, věštec, hadač, předpovídatel budoucnosti (StčS); předpovědník, hadač (RosaSlov);

protivenství (KonVoj: *v nemoci a v protivenství [žádá] ovotce trpělivosti* 101) – stč. *protivenstvie* má mnoho významů, např.: protiklad, rozpor, nepřítelství, příkoří, strádání (StčS); protivné, odporové, nelibé věci, neštěstí, odporosti (VelSilva); v KonVoj ve významu „strádání“, „příkoří“;

ratolest (KonVoj: *každou ratolest, kteráž ve mně nenese ovotce, odvrhne ji* 97) – ve stč. rovněž v podobách *letorast, letorasl, letorost, letorostl*, po přesmyknutí *ratolast, ratorasl, ratolesl, ratoles*, význam: větvička, výhonek, zvl. přirostlý letošní rok (ESSČ); lidová etymologie: odvozeno ze slov „rádo“ a „list“, neboť list činí radost (RosaSlov);

rozpakovati se (KonVoj: *slova z Písni Šalamounových [...] sladce sobě rozpakoval* 102) – stč. podoby *rozpačevati se, rozpačovati se, rozpačiti*, významy: rozmýšlet se, pochybovat (ESSČ); odrazovati, odraditi (RosaSlov), přivádět do pochybností, do rozpaků, rozmlouvat komu co (JgSlov), v KonVoj však ve významu „rozebírat slova“ (KonNauč);

suchota (KonVoj: *trestal Bůh zatvrzelost jejich pětiletou suchotou* 96) – již stč. *suchotina* též *suchostina, suchopárnost, sušina* (ESSČ); slovo obsahuje dnes již neproduktivní příponu *-ota*, jíž se tvořily názvy vlastností;

topurko (WalDuš: *jednomu synu prorockému z topurka sekyra do řeky ke dnu padla* 689) – stč. *topořišče*, význam: topůrko, násada, násadec (MSS); držadlo u sekery, násadiště; později rovněž varianty *topůrce, topořisko, topořiště* (RosaSlov);

vlastenec (KonVoj: *tiť jsou byli nevděční vlastencové a tvrdošijné ovčičky jeho* 95) – slovo dobové, stč. pouze *vlast* ve významu: země, krajina, oblast (MSS); rodák, krajan (MichnSvat); vlastník, příslušník státu, tuzemec (HeslPráv); syn vlasti, rodič (RosaSlov); v LD ve spojení: Ondřej z Waldu, vlastenec zdejší (ArchPís) s významem „rodák“.

8.2 Přejímky z cizích jazyků

Slova, pocházející z cizích jazyků, jsou v barokních kázáních velmi častá. Nejvíce byly v kázáních využívány latinismy, které sloužily převážně k pojmenování reálií spojených s náboženstvím a církevní oblastí. Druhou nejpočetnější skupinu tvoří výpůjčky z němčiny, jejichž hlavním znakem je lidovost a expresivnost. Do posledního oddílu jsme zařadili slova mající původ v dalších jazycích.

8.2.1 Přejímky z latiny

Přejímky z latiny neboli latinismy jsou původem slova latinská, která se adaptovala do češtiny. Docházelo k tomu buď přímo, nebo prostřednictvím dalších jazyků, především němčiny. Latina však mohla plnit také funkci zprostředkovatele, zvláště u výpůjček pocházejících z řečtiny. Rozšiřování slovní zásoby tímto způsobem probíhalo od nejstarších dob. Ve 13. a 14. století čeština přejímala výrazy náboženské (např. *anděl*, *papež*, *klášter*), lékařské (*klystýr*), termíny z přírodních věd (*diamant*) a další, v 15.–17. století to byly výrazy z oblasti školské (*akademia*), právní (*exekuce*), ale i z běžného života (*kalendář*).¹⁰⁷

Nejvíce latinismů jsme zaznamenali v kázání Koniášově a de Waldtově. De Waldt a Kelský však na rozdíl od Koniáše používají i slova, která přímo nesouvisí s církevní oblastí (např. olej; almara, komora). Do této skupiny jsme zařadili také samostatná latinská slova, jež se objevují pouze v de Waldtově promluvě. Od českého textu tištěného novogotickou frakturou se liší latinským písmem a kazatel je na rozdíl od některých víceslovných latinských spojení nepřekládá do češtiny. Zvláště zde upozorňujeme na adaptovaná slovesa, jež jsou složena z latinského základu (v originálu tištěného latinkou) a české přípony *-ovati* (tištěné frakturou), např. *perorir-ovati*. Za latinismy pokládáme také slova původem z řečtiny, která se do češtiny dostala prostřednictvím latiny, a slova, která se do češtiny dostala přes němčinu, ale původně pocházejí z latiny.

almara (WalDuš: *abych já všeckno [...] co v almaře [...] mám prodal/ a dal chudým* 693) – z lat. *almaria*, *armaria* (skříň na zbraně) (Rejzek, 2001, s. 50); ve stč. též varianta

¹⁰⁷ Helena Karlíková: Latinismy v českém lexiku. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017. Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/LATINISMÝ_V_ČESKÉM_LEXIKU (citován stav z 13. 4. 2018).

armara, význam: schrána, zvláště pokladnice; skříň (ESSČ) stojatá truhla (RosaSlov); zvláštní místo, do něhož se nětco schovává (VelSilva);

almůžna (WalDuš: *což jiného [...] ty almůžny [...] křičejí a ukazují* 691) – z řec. *elemosýne* přes lat. *almosna* a střhn. *almuosen* (Rejzek, 2001, s. 50–51); stč. *almužna*, významy: milosrdný dar potřebnému, dar určený církvi (ESSČ); skutek milosrdný, to, což se chudým pro Bůh dává (VelSilva);

anděl (KelBar: *svatá Panna/ a mučedlnice Barbora dvouma anděly obklíčená ukázala se jemu v noci* 31) – z řec. *ángelos* přes lat. *angelus* (Rejzek, 2001, s. 53); stč. též *anjel*, význam: nadpozemská bytost zprostředkující styk mezi Bohem a člověkem (boží posel) nebo ochraňující člověka (anděl strážný) (ESSČ);

apoštolský (KonVoj: *oni nicméně s vroucnou a upřímnou jeho práci apoštolskou pohrdali* 95–96) – z řec. *apóstolos* přes lat. *apostolicus* (Rejzek, 2001, s. 57); stč. *apoštol/ apostol*, doložené i varianty s protetickým *j-*, význam: jeden z dvanácti učedníků Kristových, šířitel křesťanství (ESSČ);

arest (WalDuš: *dušičkám tvým družičkám/ v arestu hrozným ohnivým očištcovým přebývajícím dobře jsme činili* 706) – z lat. *arrestum* (zabavení, zadržení) přes něm. *Arrest* (Rejzek, 2001, s. 58); slovo dobové, význam: vězení, věznice, žalář (HeslPráv);

biskup (KonVoj: *polský král Boleslav svatého biskupa [...] zamordoval* 97) – z řec. *episkopos* přes lat. *episcopus* a sthn. *biscof* (Rejzek, 2001, s. 80); stč., význam: představený církevní obce, představený náboženského společenství nebo chrámu (ESSČ); vrchní kněz a správce církve (RosaSlov);

capital (WalDuš: *žádnému není lépe pučiti/ capital složiti/ jako dušem v očištcu* 689) – lat., význam: nahromaděné jmění, množství peněz (Rejzek, 2001, s. 262); slovo dobové, též psáno *kapital/ kapitál*; de Waldt užil toto slovo i v jiných kázáních, např. místo *interesse* dostanete *capital* neskončeného štěstí života (WaldtKáz);

císař, císařovna (KonVoj: *když sv. Chryzostom císařovnu Eudoxii z pejchy směle trestal: z návodu jejího Arkádus císař z města Constantinopoli muže božího vypověděl* 97) – z lat. jména *Caesar* (Rejzek, 2001, s. 106–107); stč. *ciesář*, v ženském rodě varianty *ciesářka, ciesařovna* (tyto dvě také ve významu „císařova dcera“), *ciesářna, ciesařová*; význam: panovník rozlehlé říše (ESSČ);

concept (WalDuš: *Tu noc zase náhle led se rozpustil/ 1000 nepřátel se ztopilo/ a uznala že jich concept v vodu se obrátil.* 699) – lat. *conceptus* (pojem, pojetí myšlenky) (Kábrt a kol., 2000, s. 113); slovo dobové; význam: myšlenka, nápad, plán;

dictum (WalDuš: *já dnes to vaše dictum zavrhuji* 704) – lat., význam: výrok, slovo (Kábrt a kol., 2000, s. 167); slovo dobové;

doctor (WalDuš: *jak praví anjelský doctor [...] taková pobožnost nakloňuje Boha* 690) – lat., stč. *doktor*, význam: učitel, učenec (často světec) přijímaný jako věroučná autorita (ESSČ);

d'ábel (WalDuš: *duši pomocník laskavý/ když umřel na soudu BOžím od d'ábla byl obžalován/ z mnohých hříchův* 702) – z řec. *diábolos* přes lat. *diabolus* (Rejzek, 2001, s. 121); stč. původně *diábel* (GbSlov); významy: zlý duch, děs, čert, zloboch, prašivec, pekelník (RosaSlov);

evangelium (KonVoj: *rozpomeňme se na všeliká naučení Kristová, která skrze celý rok v evangelium slycháme* 99) – z řec. *euangélion* přes lat. *euangelium* (Rejzek, 2001, s. 161); stč. varianty *evanjelium*, *evandélium*, význam: „dobrá zpráva“, vyličení života a skutků Ježíše Krista (ESSČ); veselé, dobré poselství, potěšitelné slovo boží (VelSilva);

exemplář (WalDuš: *sto jisté knížky exemplářův za syna/ 200 ale za manželku dá tisknouti* 700) – z lat. *exemplar* přes něm. *Exemplar*, význam: jeden kus z více stejnorodých předmětů (Rejzek, 2001, s. 162); ve stč. *exemplár* s významem „příklad“ (ESSČ); v WalDuš latinská část slova (*exempl-*) tištěna latinkou, česká přípona (*-ářův*) frakturou;

Felicitas (WalDuš: *poznávají že u nich paní Felicitas v qvartýru přebývá* 694) – lat. *proprium* doložené již ve stč. (ESSČ); význam: bohyně štěstí, Štěstěna (Kábrt a kol., 2000, s. 218);

hostije (WalDuš: *koláček v hostijí skrytého Krista Pána Syna BOžího světa Spasitele* 688) – z lat. *hostia* (původně oběť), v nč. „mešní chléb, oplatka“ (Rejzek, 2001, s. 211); stč. *hostie*, význam: oběť, která byla předkládána bohům jako prosba o vítězství nad nepřáteli (ESSČ);

importunus (WalDuš: *I kdož pak to tak importunus, nezbednej/ a bezděčný jest?* 685) – lat., význam: obtížný, bezohledný (Kábrt a kol., 2000, s. 267); slovo dobové; v LD doloženo pouze sloveso *importunýrovati* (obtěžovat) (HýzPříb);

interesse (WalDuš: *Ta sice pučila na věčnou oplátku/ ale interesse dobrý i hned dostala.* 698) – lat., význam: náhrada škody, zisk, úrok, zájem (Rejzek, 2001, s. 240); slovo dobové; v WalDuš ve významu „úrok“;

katolický (KelBar: *poněvadž hospodáře měl od víry katolické vzdáleného/ obával se/ aby bez svátosti z tohoto světa nesešel* 30–31) – z řec. *katholikós* přes lat. *catholicus* (Rejzek, 2001, s. 269); stč. *katoličský*, význam: pravověrný, katolický (ESSČ); všeobecný, katolický (RosaSlov);

klášterní (WalDuš: *zpráva strany jistý panny klášterní jménem Johanny de Catharina* 696) – klášter: z lat. *claustrum* přes něm. *Kloster* (původně závora, zámek) (Rejzek, 2001, s. 274); stč. varianta *klášteř*, význam: církevní instituce řídící se řádovými předpisy a uzavřená životu zvenčí (ESSČ); samotných lidí příbytek, samotov (RosaSlov);

komora (WalDuš: *abych já všeckno [...] co v komoře [...] mám prodal/ a dal chudým* 693) – z lat. *camera* (Rejzek, 2001, s. 289); stč. *komora* mělo mnoho významů, např.: světnice, příjmy, důchod, majetek, pokladna, komorní soud (MSS); sklep, zvláštní a tejně místo, v němž jsou postavena lože a jiné některé věci se chovají (VelSilva); lehací ložnice, pokladnice (JgSlov);

kostel (WalDuš: *ačkoliv čekal v kostele dosti dlouho [...] však že žádný se neukázal* 697) – z lat. *castellum* (pevnost, tvrz, hrad); kostel býval součástí hradního komplexu (Rejzek, 2001, s. 304); ve stč. též varianta *kostol*, význam: chrám, svatyně, stavba pro bohoslužebné účely (ESSČ); chrám, dům Boží (VelSilva); BlahGramE uvádí lidovou etymologii: to slovo kostel [...] od kostí, že jich mnoho bývá při těch místech: protože se dí kostel jako kostitel a nebo kostí postel;

křesťan (KonVoj: *k ohni věčnému se chystá křesťan, který z vinné ratolesti, to jest z duše své ovotce nevydává* 101) – z lat. *Christianus* (Rejzek, 2001, s. 317); stč., význam: člověk věřící v Ježíše Krista a jeho učení (ESSČ);

lampa (KelBar: *pobožný křesťan kterýžto majice lampu/ to jest: duši svou/ zaopatřenou olejem dobrých skutkův* 25) – z řec. *lampás* přes lat. *lampas* (svítilna, světlo), franc. *lampe* a něm. *Lampe* (Rejzek, 2001, s. 331); stč., význam: olejová svítilna (ESSČ);

libíček (WalDuš: *placentam, jak by řekl libíček/ bílý koláček v hostijí skrytého Krista Pána* 687–688) – pojmenování *libeček* pochází z lat. *lubisticum* přes sthn. *lubistec* (Rejzek, 2001, s. 341); ve stč. pouze *libek* (GbSlov); tvar „libíček“ dnes pouze ve formě nepříliš frekventovaného příjmení; význam: léčivá bylina s bledě žlutými kvítky (SSJČ); de Waldt však při výkladu významu vychází z podobnosti latinských slov *placenta* (obětní koláč) a *placeo* (líbit se) (WaldtKáz),¹⁰⁸ „libíček“ tedy ve významu „koláč, který působí že duše BOhu se líbí [...]“ (688);

manna (KelBar: *otcové našli jedli mannu/ a zemřeli/ kdo ji tento chleb/ živ bude na věky* 29) – z hebr. *man* přes řec. *mánna*, lat. *manna* a něm. *Manna* (asi ve významu „dar“) (Rejzek, 2001, s. 361); stč., významy: substance nebeského (božského) původu sloužící

¹⁰⁸ De Waldt zmiňuje slovo *libíček* i v kázání *Na den BOžního těla* (168–184), kde na s. 183 vysvětluje původ slova.

zvláště za pokrm, rostlinná míza výrazné chuti či vůně (ESSČ); sladká rosa nebeská, chléb nebeský, rosa medová (VelSilva);

mistr (KonVoj: *ó mistře a učiteli můj Kriste Ježíši!* 103) – z lat. *magister* přes něm. *Meister* (Rejzek, 2001, s. 381); ve stč. rovněž varianty *místr* (jednoslabičné), *mistr*, význam: znalec, vědec, učitel (MSS);

mouřenín (WalDuš: *Kdo mu ale odtud' pomohl? Kdo? Abdemelech mouřenín: Mouřenín? Tak praví Písmo svaté.* 691) – z lat. *Maurus* (Rejzek, 2001, s. 392); stč. *múřénín*, *muřín*, význam: černocho, obyvatel severovýchodní Afriky (ESSČ);

mše (KonVoj: *když mši svatou sloužil* 97) – z lat. *missa*, což je tvar přičestí trpného od slovesa *mittere* (poslat, propustit) (Rejzek, 2001, s. 395); stč. *mšě*, význam: hlavní liturgický obřad v katolické církvi (SSJČ);

nešpor (KonVoj: *v první nešpor před narozením Panny Marie libě v Pánu usnul* 102) – z lat. *vesper* (večer) (Rejzek, 2001, s. 409); stč. *nešpor/ mešpor*, význam: doba uprostřed mezi polednem a večerem (GbSlov); čas prostřední mezi polednem a večerem (RosaSlov), čas po poledni (VelDict);

olej (KelBar: *dejte nám z oleje vašeho/ nebo lampy naše hasnou* 25) – z lat. *oleum* (Rejzek, 2001, s. 427); stč., významy: kapalina mastné povahy užívaná zvl. v lékařství, v kuchařství, ke svícení a k obřadnému pomazání (StčS); mastná míza z olivy, máku, semena, lnu etc. vytlačená (RosaSlov);

oltář (KonVoj: *polský král Boleslav svatého biskupa krakovského Stanislava u oltáře, když mši svatou sloužil, zamordoval* 97) – z lat. *altare* (Rejzek, 2001, s. 427); stč. *oltář* mělo tyto významy: vyvýšené místo určené k odevzdávání obětních darů bohu, křesťansky bohoslužebný stůl někomu zasvěcený a zpravidla zdobený (StčS); obětnice (VelSilva);

orodování (KonVoj: *dejž at' skrz orodování sv. Vojtěcha tvé slovo, tvá přikázání, tvůj život ustavičně v paměti mám* 103) – z lat. *orare*; *orodovat* znamenalo původně asi „činit, zacházet s něčím“ a svůj současný význam „prosit, přimlouvat se“ získalo vlivem lat. slovesa *orare* (modlit se, prosit) (Rejzek, 2001, s. 432); ve stč. *orodování/ orudování* ve významech: zařízení, vybavení; přímůva, prosba (StčS);

pastýř (KonVoj: *naší vlastencové svatému napomenutí pastýře svého se urputně protivili* 96) – z lat. *pastor*; stč. též *pastěř*, *pastieř*, významy: pastevec, přeneseně duchovní vůdce a strážce (StčS); strážný dobytek (VelSilva);

patronka (KelBar: *všech umírajících křesťanův již od starodávna obzvláštní patronka jest* 25) – *patron*: z lat. *patronus* (Rejzek, 2001, s. 454); stč., významy: feudální ochránce

církevní instituce mající právo prezentace; světec-ochránce (StčS); obránce, branitel (VelSilva);

perorirovati (WalDuš: *já za tebe a jiné duše očistcový dnes perorirovati budu* 689) – z lat. *peroro*, význam: důkladně probrat, domluvit (Kábrt a kol., 2000, s. 389); slovo dobové, adaptované sloveso;

principistae (WalDuš: *Sice principistae říkají: Aleas fuge meditare mortem.* 704) – z lat. *principie* (první třída) (KonstBrus), význam: žáci první třídy; slovo dobové;

převor (KonVoj: *bratr Konrád někdy v Říši v Kostnici převor* 101) – z lat. *prior* (Rejzek, 2001, s. 513); stč. *převor*, v ženském rodě *převora*, význam: představený společenství řeholníků (StčS);

quartýr, qvartýr (WalDuš: *nemíti žádného domu/ a jistého quartýru/ aj to by byla bída* 693, *poznávají že u nich paní Felicitas v qvartýru přebývá* 694) – z lat. *quarterium* (čtvrť) přes franc. *quartier* a něm. *Quartier* (Rejzek, 2001, s. 325); slovo dobové s významem „byt, obydlí“ (WaldtKáz); nč. *kvartýr* (obecněčeské);

salvirovati se (WalDuš: *jak to i ti zkusili/ kteří [...] v místech vojny tehdaž se do kostnic salvirovali/ jichžto ani vlas z hlavy nesešel* 700–701) – z lat. *salvo* (Kábrt a kol., 2000, s. 456); stč. *salvírovati se* s významem: zachránit se, zachraňovat se (ŠimekSlov); adaptované sloveso;

sekta (KelBar: *tehdaž ještě kalvínská sekta holandskou zem nenakázila* 29) – z lat. *secta* (Rejzek, 2001, s. 565); stč., význam: náboženská skupina odštěpená od oficiální římské církve, vyznávající a hlásající novoty, které jsou v rozporu s oficiálním učením; skupina určitého náboženského vyznání (ESSČ); rota obzvláštního smyslu a učení (VelSilva);

suma (KelBar: *rozpomenul se milý Jindřich/ že by nemalou sumu peněz byl nechal v truhlici* 30) – z lat. *summa* (Rejzek, 2001, s. 614); stč. také *summa*, význam: souhrn, úhrn, množství, počet (MSS); úhrn, kapitál, jistina (JgSlov), hlavní věc, o níž jest činiti; krátké obsažení, zavření, ukázání aneb navržení některé věci (VelSilva);

supplicirovati (WalDuš: *Ty tři chléby [...] hladovitý přítel umrlý žádá/ za něj suppliciruje.* 687) – z lat. *supplico*, význam: pokorně prosit, žádat (Kábrt, 2000, s. 505); ve stč. doložena varianta *supplikovati* (MSS); tato podoba je adaptována z německého slovesa *supplizieren* (ústně i písemně o něco prosit), srov. DWB;

šstudent (WalDuš: *odpuste páni študenti/ já dnes to vaše dictum zavrhuji* 704) – z lat. *studere* (zabývat se, snažit se, studovat) (Rejzek, 2001, s. 611); stč. *student/ študent*, význam: žák střední nebo vysoké školy (ESSČ);

tema (WalDuš: *a to jest co moje tema pravi* 688) – z řec. *théma* přes lat. *thema* a něm. *Thema*; význam: základní myšlenka, námět (Rejzek, 2001, s. 655); slovo dobové;
vacuum (WalDuš: *pytlík prázdný mít/ a v něm ustavičný promrzelé vacuum, to též nechci* 693) – lat., význam: prázdnota, prázdné místo (Kábrt a kol., 2000, s. 549); slovo dobové;
žalm (KelBar: *svatý žalmista David v žalmu 88 taže se* 27) – z řec. *psalmós* přes lat. *psalmus* (Rejzek, 2001, s. 744); stč., význam: posvátný starozákonní zpěv (ESSČ); píseň, zpěv neb hudba nástrojní (RosaSlov); *žalmista* – stč. *žalmieř*, význam: kdo předčítá nebo předzpěvuje žalmy (ESSČ).

8.2.2 Přejímky z němčiny

Výpůjčkami z němčiny se rozumí slova německého původu, jež byla přejata do češtiny. Přejímání probíhalo již v 8. až 10. století a jednalo se především o výrazy náboženské (např. opat, mnich). Nejvíce přejímek se však do češtiny dostalo v 13.–14. století, a to z různých sfér lidské činnosti (např. řemesla, hospodářství, lékařství).¹⁰⁹

Jak vyplynulo z naší analýzy, přejímky z němčiny nejčastěji používá de Waldt, jenž byl v tomto směru ovlivněn dvojjazyčným prostředím, v němž vyrůstal (jeho otec byl Němec). V Koniášově a Kelského kázání se přejímky z němčiny objevují minimálně, což by mohlo souviset se snahou očistit českou řeč od cizích vlivů, spíše se však jedná o nezáměrný jev.

církev (KelBar: *nám skrze svátosti své/ v cirkvi svaté nařízené milost Boží propůjčuje* 28) – z řec. *kyriakón* přes něm. (Rejzek, 2001, s. 106); stč. *cierkev, cěrekev, cěrekve*, významy: původně kostel; církevní shromáždění, soubor příslušníků církve (ESSČ); obec křesťanská, všechno množství věřících, všeobecný zbor křesťanský (VelSilva);

fedrovati (WalDuš: *Užitečně handluje/ kdo dušem v očistci pomoc fedruje a prokazuje.* 692) – z něm. *fördern* (Rejzek, 2001, s. 168); ve stč. doloženy též varianty *ferdrovati, fidrovati, firdrovati, furdrovati, firdruvati* s významem: podporovat někoho, pomáhat někomu (ESSČ); podporovat, pomáhat, hbitě pracovat (JgSlov); něco hbitě a čerstvě dělati (RosaSlov);

¹⁰⁹ Stefan Michael Newerkla: Germanismy v českém lexiku. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.): *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017. Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/GERMANISMY_V_ČESKÉM_LEXIKU (citován stav z 16. 4. 2018).

handl (WalDuš: *Dobrý handl s umrlými*. 685) – z něm. *handeln* (Rejzek, 2001, s. 194); ve stč. doloženo ojedinele, význam: obchod, obchodování (ESSČ); obchod, kupectví, živnost (VelSilva);

jarmark (KonVoj: *často sv. Vojtěch napomínal [...] aby v takové dni žádné trhy a jarmarky nedrželi* 95) – z něm. *Jahrmarkt* složeného z *Jahr* (rok) a *Markt* (trh) (Rejzek, 2001, s. 244); stč. *jarmark* mělo tyto významy: trh, obchodování se zbožím v určenou dobu na k tomu určeném místě; nepokoje, soulož, potrestání (ESSČ); vejroční trh (RosaSlov);

kleprlík (WalDuš: *toho dřevěného kleprlíka nechávám malým chlapcům k jizdě* 693) – z něm. *Klepper*, význam: čerstvý koník; též varianta *kreprlík* (RosaSlov); též varianta *kleprle*, význam: kůň jinochodník (CestLéry); jízdní kůň, obvykle horšího plemene nebo horší jakosti (CestMitrD); poštový kůň, mimochodník (RešSlovB); též *dryšlák* z něm. *Dreischlag* (VelSilva); ve WalDuš slovo užito ve významu „hůl“ (WaldtKáz);¹¹⁰ slovo dobové;

lotr (WalDuš: *tento neb onen byl v nebezpečnosti ohně/ utopení/ zabíti/ lotru/ pádu a jiných bíd* 692) – z něm. *Lotter* (Rejzek, 2001, s. 349); stč. varianta *latr*, význam: zločinec, zvláště ozbrojený loupežník, darebák, ničema (ESSČ); každý zlý nevážený člověk, nešlechtník; smilník; bujný, neposedavý (RosaSlov); zlosyn, padouch, kterémuž nic mílo není (VelSilva);

los (KonVoj: *mezi svatými los jejich jest* 95) – z něm. *Los* (Rejzek, 2001, s. 349); ve stč. s významy: předmět, pomocí něhož je losováno; přeneseně podíl, účast; úděl, osud (ESSČ); štěstí, způsob, počet (RosaSlov); v KonVoj přeneseně ve významu „úděl“;

patrontaš (WalDuš: *Toho světa patronové bývají často co prázdná patrontaš*. 705) – význam: sumka (pouzdro) na náboje (PisSlez); patrona: z něm. *Patrone* (nábojnice) (Rejzek, 2001, s. 454); slovo dobové;

šmačný (WalDuš: *Aj to je šmačná!* 704) – z něm. *schmecken* (Rejzek, 2001, s. 634); význam: chutný (JgSlov); odvozeno od *šmak*; slovo dobové;

šmakovati (WalDuš: *hůl žebráckou bych nosil/ ta mně nešmakuje* 693) – z něm. *schmecken* (Rejzek, 2001, s. 634); stč., význam: chutnati (ŠimekSlov); koštovati, okusiti něčeho (VelSilva);

¹¹⁰ V *Chválořeči* je toto slovo zmíněno také v kázáních *Na den svatého Jozefa* (s. 87–131) na s. 117 a *Na den svatého Prokopa opata* (s. 214–247) na s. 222 ve spojení „dlouhý kleprlík“ (osel) a rovněž v kázání *Na den Proměnění Pána Krista* (s. 496–517) na s. 514 ve spojení „dvounohý kleprlík“ (král Midas mající oslí uši).

štarcování (WalDuš: *pro tvou nezbednost [...] štarcování [...] vstanu/ a to co žádáš tobě učiním* 686) – původ nejistý, mohlo by pocházet z něm. *stören* (rušit) (Rejzek, 2001, s. 644, heslo „štourat“); stč. sloveso *štarcovati/ štercovati* ve významu: potulovat se, chodit po žebrotě (MSS); pachtit se (JgSlov); bouřit, třískat (SatStav), šťárání (HistProtK); ve WalDuš má význam „bouření“;

tolar (WalDuš: *pak na ní žádali 300 tolarů/ a ona všeho svého jmění za tak moc neměla/ umínila sobě žebrati* 697) – z něm. *Taler*, zkráceného z *Joachimstaler* (Rejzek, 2001, s. 665); mince stříbrná veliká, nejprve v Joachymově dole bitá léta 1519 (JgSlov); slovo dobové;

varta (WalDuš: *Křičím křičím co varta křičívá: Wer da? Kdo je to?* 685) – z něm. *varte*; stč., význam: hlídka, stráž (MSS); pozor, hlídka, bedlivost (RosaSlov), ponůcka (noční stráž), hláska, stráž (VelSilva); v WalDuš nejspíše ve významu „stráž“;

velryba (WalDuš: *Jonáš prorok od velryby pohltnutej za tři dni byl živ/ a zase odtud zdráv vyšel* 690) – z něm. *Walfisch* (Rejzek, 2001, s. 705); ve stč. též varianta *velryb*, ojediněle *veleryb* (ESSČ); význam: veliká mořská ryba (VelSilva);

vinšovati (WalDuš: *po posvěcení/ má posvícení/ odkud' taky zpíváme/ vinšujeme dušičkám* 688) – z něm. *wünschen* (Rejzek, 2001, s. 712); stč., význam: přát (MSS); žádat buď sobě, neb komu jinému, přát (RosaSlov);

zamordovati (KonVoj: *polský král Boleslav svatého biskupa [...] zamordoval* 97) – z něm. *Mord* (Rejzek, 2001, s. 389); stč., význam: zabít, zavraždit (MSS); zabít, usmrtit (VelSilva).

8.2.3 Přejímky z dalších cizích jazyků

Kromě latinismů a germanismů jsme v kázáních postřehli také přejímky z dalších jazyků. Jedná se o dvě výpůjčky z francouzštiny (galicismy) a jednu z italské (italismus) a maďarštiny (hungarismus), které všechny pocházejí z de Waldtova kázání *Na den dušiček*.

adiu (WalDuš: *nemohu vstáti/ odpusť mně tehdáž/ adiu, ale hej! Tluče/ opět tluče* 685) – franc. *adieu* je složeno z *a-* a *dieu* (bůh); význam: sbohem (Rejzek, 2001, s. 45); v WalDuš v podobě „adiue“ (tisková chyba);

galera (WalDuš: *syna svého z galery chtěla vysvoboditi* 697) – z ital. *galera* (Rejzek, 2001, s. 182); stč., význam: loď s vesly (ŠimekSlov); válečná loď, opatřená vesly (CestDon);

harcování (WalDuš: *pro tvou nezbednost, harcování [...] vstanu/ a to co žádáš tobě učiním* 686) – z maď. *harc* (boj, bitva) (Rejzek, 2001, s. 195); stč. *harcovanie* (bitka, potyčka), *harcovati* (najíždět k útoku, dorážet) (ESSČ); v WalDuš ve významu „dorážení“;

sardýn (WalDuš: *praví a mluví k nám/ a skrz sardýn umrlčí troubu/ troubí k nám* 687) – z franc. *sourdine*; význam: na soustruhu vytočená a provrtaná trubka, kteráž troubě temný hlas (zvuk) působí (RohnSlov), dusítko, tlumítko zvuku (WaldtKáz); též *sordina/ sordin* (NáchPost); slovo dobové.

8.3 Rčení a přísloví

Součástí lexikálních prostředků užívaných barokními kazateli byla také lidová a biblická ustálená slovní spojení, především rčení a přísloví, která v sobě obsahují poučení nebo varování. Kazatelům sloužila jako prostředek k ozvláštňení řeči a k zpřístupnění určité problematiky posluchačům. Některé z nich zde uvádíme spolu s vysvětlením jejich smyslu, popř. s širším kontextem.

aj to je masná/ aj to je šmačná! (WalDuš 704) – to je hostina, to se máme dobře;

dobrá (někomu) padla (WalDuš: *dobrá padla/ že to učinil* 700) – dobře udělal;

Kdo dává krávi do držky/ dá ona mu do dížky. (WalDuš 704);¹¹¹

jít (někomu) na ruku (WalDuš: *v nouzi a potřebách jich jistotně jdou na ruku/ by jim zde bylo dobře* 696–697) – pomáhat (WaldtKáz);

Na toho, který s kárajícím tvrdou šíjí pohrdá, náhle připadne zahynutí: a nebude ho zdraví následovati. (KonVoj 96) – přísloví biblického původu, v ekumenickém překladu: „Kdo zatvrdí šíji proti domlouvám, bude nenadále rozdrčen a nezhojí ho nikdo“ (Př 29,1).;

¹¹¹ Toto spojení je součástí delší pasáže složené z přísloví, viz s. 47–48.

Proto/ že jsem vás volal/ a vy jste stáli na odpor/ já se také budu smáti v vašem zahynutí. (KelBar 26) – přísloví biblického původu, v ekumenickém překladu: „Protože jsem volala, a vy jste odmítali, [...] i já se budu smát, až budete v bídě [...] (Př 1,24–26).;

pučovatí (někomu) na věčnou oplátku (WalDuš 686) – de Waldt sám vysvětluje význam takto: *Sout' jistě mnozí takoví na tomto světě lidí/ kteří by se vždy dlužili až by padali/ však nikdy neopláceli; o takových se řícti může: pučil jsi jim na věčnou oplátku: to jest/ nikdy tě neoplatí/ nikdy od nich dluhu nedostaneš.*;

sjítí ze světa (KelBar: *Barbora milovníký své bez oleje milosti boží/ svatosvatých svátosti/ z toho světa sjítí nedopouští* 26) – zemřít;

Tak totižto, kdo nenávidí trestání, ukrátí se jemu života. (KonVoj 97) – přísloví biblického původu, v ekumenickém překladu pravděpodobně v této podobě: „Kdo nenávidí pokárání, jde ve stopách hříšníků [...]“ (Sír 21,6).¹¹²

8.4 Shrnutí

Všechny archaismy, které jsme zde popsali, jsou slovanského původu. Většina z 27 analyzovaných výrazů je doložena již ve staré češtině, pouze pět pojmenování pochází z pozdější doby. Kromě derivačního kompozita *kněhtisknář*, kompozita *ostrovtipný* a z kompozita odvozeného názvu vlastnosti *okolostojičnost* jsou mezi nimi deriváty *náhnětek* a *vlastenec*. Všechny tyto názvy byly podle dokladů z LD v 16.–18. století často užívány vyjma slova *kněhtisknář*, jehož doklad je v této konkrétní podobě uveden pouze v de Waldtově kázání *Na den dušiček*.

Archaické výrazy můžeme rozdělit do tří skupin. Do první skupiny zařadíme slova, která v nové češtině stále existují, jejich význam se nezměnil, ocitla se ale na periférii slovní zásoby: např. *kostnice*, *lkání*, *mřítí*, *nebešťan*, *obcování*, *obžerství*, *osidlo*, *ratolest*. Druhá skupina obsahuje pojmenování, u nichž došlo k posunu významu, nebo k jeho specifikaci: *družička*, *kněz*, *panna*, *vlastenec*. Třetí skupinu tvoří tvary, které se již v současné češtině nevyskytují: např. *hovadský*, *hloždí*, *medlé*, *náhnětek*, *obmytí*, *poklíška*.

Co se týče výpůjček z cizích jazyků, nejvíce byly využívány latinismy a hned po nich výpůjčky z němčiny. Přejímky z dalších jazyků se v kázáních téměř nevyskytly.

¹¹² V KonVoj je uveden chybný zdroj Sírachovec, 19. kapitola, 5. verš, jenž zní: „Kdo se škodolibě raduje ze zlého, bude odsouzen.“

Podobně jako u archaismů i u přejímek z latiny převažují výrazy známé již ve staré češtině. Dobová slova jsou zastoupena latinismy s původním pravopisem (např. *capital*, *concept*, *dictum*, *principistae*, *vacuum*), adaptovanými slovesy (*perorirovati*, *supplicirovati*) a substantivy v počeštěné podobě (*arest*, *quartýr/ qvartýr*, *tema*). Všechna pocházejí z de Waldtovy promluvy a označují reálie, které se netýkají náboženské oblasti. Do staročeských přejímek z latiny patří výrazy náboženské (např. *anděl*, *biskup*, *d'ábel*, *katolický*, *klášterní*, *kostel*) i světské (např. *almara*, *císař*, *komora*, *lampa*, *mistr*, *olej*). Upozorňujeme na posun významu u některých slov, např. *almara* (ze „skříň na zbraně“ na „skříň“, „truhla“ obecně), *komora* (dříve i ve významu „důchod“ nebo „majetek“), *kostel* (lat. *castellum* znamenalo „tvrz“, „hrad“) a také na originální výklad výrazu *libíček* („obětní koláč“).

Většinu přejímek z němčiny tvoří jako v předchozích případech slova vyskytující se již ve staré češtině, výjimkou jsou tato dobová slova: *kleprlik*, *patrontaš*, *šmačný* a *tolar* (mince ražená v Jáchymově až od roku 1519). Kromě substantiva *církev* náležejí všechny přejímky do světské oblasti a některé z nich nabyly později citového zabarvení, např. *kleprlik*, *lotr*, *šmakovati*, *štarcování*, *zamordovati*. Mnohé z uvedených výrazů se v současné době poměrně běžně užívají (např. *církev*, *jarmark*, *handl*, *lotr*, *los*, *velryba*), jiné již zanikly (např. *kleprlik*, *patrontaš*, *šmačný*, *štarcování*).

Výpůjčky z dalších jazyků jsou zastoupeny slovy *adieu*, *galera*, *harcování* a *sardýn* a všechny z nich jsou v nějakém tvaru součástí slovní zásoby nové češtiny (uvádí je např. SSJČ): francouzský pozdrav v hovorové podobě *adié*, výraz *galéra* jako historismus, u slova *harcování* došlo k posunu významu z původního „bitka“, „potyčka“ na expresivní „potloukání se“, „potulování se“ a pro dusítko zvuku existuje hudební termín *sordina*.

Na závěr můžeme konstatovat, že ze všech kazatelů, jejichž kázáním jsme se v této práci věnovali, užívá nejširší spektrum lexikálních prostředků de Waldt. V jeho slovní zásobě se vyskytují latinismy staré i nové, mezi nimi latinská slova a slovesa s latinským základem, velké množství germanismů, výrazy hovorové i expresivní, lidová rčení i přísloví. U zbylých dvou autorů převažují staré latinské výpůjčky náboženského charakteru (např. *oltář*, *mše*, *křesťan*, *evangelium*), které se dochovaly i do současné češtiny, a z přísloví především ta, která mají biblický původ.

ZÁVĚR

V závěru nejdříve shrneme nejpodstatnější informace z teoretické části, v níž jsme se zabývali charakteristikou barokní doby a literárních žánrů, kazatelstvím a popisem obrazných a řečnických prostředků.

Za začátek barokního období v českých zemích se pokládá rozmezí let 1618–1621. Události, které se v těchto letech odehrály, ovlivnily stav české společnosti na dlouhá desetiletí. Jednak to byl začátek třicetileté války, jež uvrhla zemi do nestability a nejistoty, a především porážka českého stavovského povstání v bitvě na Bílé hoře, která vedla k mnoha politickým změnám majícím za důsledek mimo jiné rozdělení literárního života na domácí a exulantský. V souladu s periodizací Václava Černého jsme české baroko rozdělili do šesti etap, přičemž jeho konec jsme stanovili přibližně do roku 1740 s dozvuky sahajícími do 80. let 18. století, kdy už se však do popředí dostává osvícenství.

Hlavními rysy barokního umění jsou rozpornost a protikladnost projevující se např. v architektuře chrámů a kostelů, dále vyhraněná citovost nebo divadelnost. Literaturu charakterizuje záliba v obrazných prostředcích. České baroko však má ve srovnání s evropským několik specifických znaků: např. působení jezuitského řádu, jehož členové se zasloužili o rozkvět vzdělanosti a dějepiscectví, na druhé straně mu ale chybí žánrová pestrost a výrazné literární památky.

Z literárních žánrů prozaických se nejvíce rozvíjely legendy, historiografické a jazykovědné texty a homiletika. Z poezie musíme jmenovat duchovní písně sdružované do kancionálů, rozmáhá se i poezie lidová a pololidová nebo kramářské písně. Dramatická tvorba naopak poněkud ustrnula, předváděly se pouze jezuitské hry kolejni a pololidové nebo lidové.

Po obecném souhrnu literárních žánrů jsme se podrobněji zaměřili na kazatelství. Barokní kázání plní především funkci přesvědčovací, vzdělávací a uměleckou a rozlišujeme mezi nimi čtyři typy: sváteční, nedělní, příležitostná a pohřební. Kazatelé se mohli při vytváření svých promluv přiklonit buď k humanistickému, nebo konceptuálnímu pojetí, tzv. nové rétorice. Humanistické pojetí kladlo důraz zejména na funkci poučnou a uměřený výklad Písma svatého, konceptuální pojetí chtělo naopak překvapit, tím upoutat pozornost a vedle poučení i pobavit nejrůznějšími obraznými a řečnickými prostředky, originálními slovními hříčkami a příslovími a také netradiční výstavbou řeči. Koncept byl v českém prostředí nejrozšířenější ve 20.–60. letech 18. století, avšak první konceptuální kázání, *Nový Cherubín* B. H. J. Bilovského, bylo

vytvořeno již na konci 17. století. Kazatelská promluva obvykle obsahovala následující části: motto (citát z Bible), argumentum (téma), exordium (úvod), vlastní stať, která se dělila na narratio (výklad), confirmatio (dokazování), refutatio (vyvracení námitek), a poslední část peroratio (závěr). Kazatelé většinou toto schéma dodržovali, někteří však např. nezařazovali do svých kázání argumenta. V závěru kapitoly jsme stručně pojednali o autorech, jejichž díla jsme analyzovali ve výzkumné části.

V poslední kapitole teoretické části jsme stručně charakterizovali jednotlivé tropy a figury a zařadili je do těchto skupin: slovníkové, tvaroslovné a syntaktické zvláštnosti, jevy zvukové, opakování, hromadění výrazů, zesilování a zeslabování významu, básnické obrazy, dvojsmysly, protiklady a pravidelné uspořádání slov.

V úvodu výzkumné části jsme se věnovali analýze výstavby jednotlivých kázání a jejich komparaci. Všechna dodržují, až na některé odchylky, výše zmíněnou osnovu. Odlišnosti jsou v Koniášově kázání, které jako jediné neobsahuje argumentum, a ve všech promluvách kromě dušičkové Antonína Kelského chybí refutatio. Exordia začínají ve většině případů podobně, a to výkladem motta a oznámením tématu. Tomu se však vymyká Kelského barborské kázání, v němž je na úplném počátku připomínána jedna z jeho předchozích řečí, a také dušičková promluva de Waldtova, kterou kazatel otevírá divadelní scénou. Perorata jsou zakončena vždy modlitbou a závěrečným amen, v Bilovského kázání však ve veršované podobě.

Srovnání vojtěšských kázání Koniáše a Bilovského potvrdilo předpokládané odlišnosti mezi proudem humanistickým a konceptuálním. Koniáš se drží předem stanoveného schématu a pro jednotlivé části promluvy užívá vlastní pojmenování. Většinu svého kázání zasvětil výkladu symboliky vinného kmenu a osoba sv. Vojtěcha mu posloužila spíše jako rámec jeho řeči. Zvláštností jeho promluv jsou dvě motta: jedno tvoří podklad pro úvod a druhé pro vlastní stať. Bilovský postupuje zcela opačně, jako motto si sice vybral stejnou biblickou pasáž, ale pojednává o ní pouze v úvodu a ve zbytku kázání se zaměřuje na Vojtěchův život a činy.

Barborské promluvy Kelského a de Waldta se shodují v pojetí sv. Barbory jako ochránčyně umírajících, i když se zakládají na jiném mottu. Kelský se soustředil především na výklad motta a na metaforické vyjádření života a toho, co ho ohrožuje. De Waldt rovněž vysvětlil úvodní citát, poté se však cele zaměřil na sv. Barboru, např. originální interpretací data jejího svátku. Promluvu doplňuje jedním obsáhlým exemplem. Ani jeden z kazatelů se však nezmiňuje o Barbořině životě a skutečích.

Na závěr této kapitoly jsme komparovali de Waldtovo a Kelského dušičkové kázání. Ta se od sebe liší především svým rozsahem, ale v ostatních aspektech jsou si velice podobná. Nejvýraznější shodou je rozsáhlé confirmatio, které v obou případech zahrnuje exempla pocházející z Bible i z dalších zdrojů, a obdobný je i přístup k tématu. Co se týče kazatelského postupu, koncept se více projevuje v de Waldtově promluvě, kromě již zmíněné úvodní pasáže např. ve formě přísloví nebo na počátku vlastní stati gradací napětí a oddalováním pointy.

Ve druhé kapitole jsme se zabývali tropy a figurami, které kazatelé užívali, aby svou promluvu ozvláštnili neobvyklým sdělením, udrželi si pozornost posluchačů nebo zdůraznili danou skutečnost. Nejvíce se jich vyskytlo v konceptuálních kázáních Kelského a de Waldta. Z řečnických prostředků jsme nejčastěji postřehli exklamace (WalDuš: *O hodino smrti! O jak hrozná/ a strašlivá jsi* 694.) a věty tázací (KonVoj: *Taklyli se tak, jak poroučí Pán, k každému bližnímu chováme?* 99.), z opakování anafory (KelBar: *[...] musím se starati o olej/ to jest o svátost pokání/ o svátost oltářní/ o svátost posledního pomazání [...]* 29.) a epifory (KonVoj: *Ty máš slova života věčného, ty jsi cesta k životu věčnému!* 103.), a hojně bylo rovněž hromadění výrazů (WalDuš: *[...] ne proto/ že jsi přítel/ ale pro tvou nezbednost/ harcování/ štarcování/ bouření/ noční strašení/ vstanu/ a to co žádáš tobě učiním [...]* 686.). Sledovali jsme také, jakými způsoby navazují kazatelé kontakt s posluchači. Pozoruhodným zjištěním byl fakt, že Koniáš, na rozdíl od Kelského a de Waldta, oslovení publika úplně vynechává.

Obrazné prostředky byly v kázáních zastoupeny především metaforami a přirovnáními, z nichž některé připomeneme. Nejpodstatnější metaforou Koniášovy promluvy je biblický obraz vinného kmene a ratolestí, které představují Ježíše Krista a jeho následovníky, mezi něž patří rovněž sv. Vojtěch. Kelský založil svou řeč o sv. Barboře na metafoře lampy a oleje, pocházející z podobenství o deseti družičkách a reprezentující duši zaopatřenou božími svátostmi. De Waldt pracuje s více metaforami a označuje jimi jak hlavní předmět svého kázání, tedy dušičky (např. výrazy *mouření* 691, *černá oka/ noty* 704), tak i náboženské reálie. V této části byl také vysvětlen význam některých biblických podobenství.

V poslední kapitole jsme analyzovali slovní zásobu kazatelů. Většina archaismů a výpůjček z cizích jazyků je doložena již ve staré češtině a jedná se o výrazy náboženského i světského rázu. Skupinu zastaralých slov slovanského původu tvoří pojmenování se stále stejným významem (*ratolest*, KonVoj 97), s posunem významu (*kněz*, KelBar 29) a již neexistující tvary (*náhnětek*, WalDuš 703). Přejímky z latiny často

označují náboženské reálie (*křesťan*; KonVoj 101), ale běžně byla užívána i slova z nenáboženských oblastí (*komora*, WalDuš 693). U některých latinských výpůjček došlo k posunu významu (*almara*, WalDuš 693). Zajímavou součástí latinismů tvoří dobová latinská slova s původním pravopisem (*importunus*, WalDuš 685) a latinská slovesa s českými příponami (*perorirovati*, WalDuš 689). Vybrané výpůjčky z němčiny se vyznačují svým světským charakterem (*jarmark*, KonVoj 95), do náboženské oblasti z nich náleží pouze výraz *církev* (KelBar 28), a některé z nich jsou citově zabarvené (*štarcování*, WalDuš 686). Z ostatních přejímek jsme zaregistrovali galicismy (*adieu*, WalDuš 685; *sardýn*, WalDuš 687), hungarismus (*harcování*, WalDuš 686) a italismus (*galera*, WalDuš 697). Ustálená slovní spojení se objevují ve všech kázáních, v de Waldtově především ve formě lidových rčení a přísloví, v promluvě Koniášově a Kelského se většinou jedná o přísloví biblická.

Srovnání všech zkoumaných oblastí u jednotlivých kazatelů ukázalo značné rozdíly mezi proudem tradičním a konceptuálním. Koncept se nejvíce projevuje v promluvě de Waldtově, méně v kázání Antonína Jana Kelského a Koniášovu řeč můžeme označit za tradiční, humanistickou.

Seznam literatury

Prameny:

Bilovský, Bohumír Hynek Josef: *Coelum vivum, et firmamentum dogmatum Christi...* Opava: Jan Václav Schindler 1724. Knihopis K01135.

Na den svatého Vojtěcha biskupa a mučedlníka (s. 371–381).

Kelský, Antonín Jan: *Conciones festuales in totius anni festa...* Praha: Kašpar Zachariáš Vusín 1734. Knihopis K03911.

Na den sv. Panny a mučedlnice Barbory (s. 25–31).

Na den památky všech věrných dušiček (s. 691–695).

Kopecký, Milan (ed.): *Antonín Koniáš – Vejtažní naučení*. Brno: Blok 1995. (Originál vydán roku 1740 v Hradci Králové, knihopis K04300).

Na den svatého Vojtěcha, biskupa, mučedlníka a patrona českého (s. 95–104).

Waldt, Ondřej František Jakub de: *Chválořeč, neb Kázání na některé svátky, a obzvláštní roční slavností svatých Božích...* Praha, Králův Dvůr: Matěj Adam Höger 1736. Knihopis K16913.

Kázání za mrtvé/ Na den dušiček (s. 685–707).

Na den svaté Panny a mučedlnice Barbory (s. 742–758).

Sekundární literatura:

Becker, Udo: *Slovník symbolů*. Praha: Portál, 2002.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost, 2007.

Černý, Václav: *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996.

Dvořáček, Petr (ed.): *Lexikon české literatury: Osobnosti, díla, instituce, A–G*. Praha: Academia, 1985.

Forst, Vladimír (ed.): *Lexikon české literatury: Osobnosti, díla, instituce, K–L*. Praha: Academia, 1993.

Hanzal, Josef: *Od baroka k romantismu*. Praha: Academia, 1987.

Jaklová, Alena: K jazyku a stylu českých kázání Ondřeje Františka de Waldta. In: *K jazyku a stylu českých barokních textů. I. Sborník katedry bohemistiky PF JU v Českých Budějovicích*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1998, s. 8–41.

Janečková, Marie: *K jazyku českého baroka*. Praha: ARSCI, 2009.

Janečková, Marie a kol.: *Růže prší krásná....: disputace o barokním jazyku a (chválo)řeči*. Praha: ARSCI, 2016.

Janečková, Marie – Alexová, Jarmila – Pospíšilová, Věra: *V nuznej slávě, v slavnej nouzi: svět Ondřeje Jakuba Františka de Waldta*. Praha: ARSCI, 2011.

Kábrt, Jan a kol.: *Latinsko-český slovník*. Praha: Leda, 2000.

Kalista, Zdeněk: *České baroko*. Praha: Evropský literární klub, 1941.

Kopecný, Milan: *Nic stálého přítomného: k literárnímu baroku*. Brno, Masarykova univerzita, 1999.

Kopecný, Milan (ed.): *O barokní kultuře*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1968.

Kopecný, Milan: *Slovesnost českého baroka*. Brno: Masarykova univerzita, 1997.

Kopecný, Milan: *Starí slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970.

- Kraus, Jiří: *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum, 2006.
- Kusáková, Hana: Podoby a proměny žánru kázání v době vrcholného baroka. *Česká literatura. Časopis pro literární vědu* 54, č. 5, 2006.
- Lehár, Jan a kol.: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: NLN, 1998.
- Lunga, Radek (ed.): *Sborník ze symposia Ondřej František Jakub de Waldt (1683–1752) a jeho doba*. Římskokatolická farnost Dobruška, 2005.
- Machala, Lubomír a kol.: *Panorama české literatury. I. díl (do roku 1989)*. Praha: Knižní klub, 2015.
- Maroszová, Jana (ed.): *Vera mundi lumina: výbor dominikánských barokních kázání*. Praha: Karolinum, 2016.
- Merhaut, Luboš (ed.): *Lexikon české literatury: Osobnosti, díla, instituce, U–Ž*. Praha: Academia, 2008.
- Novotný, Adolf: *Biblický slovník: A–P*. Praha: Kalich, 1992.
- Novotný, Adolf: *Biblický slovník: R–Ž*. Praha: Kalich, 1992.
- Rejzek, Jiří: *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001.
- Sládek, Miloš: O Boženě, Oldřichovi a třech králích aneb Na okraj sváteční postily Jana Antonína Kelského. In: *Slánské rozhovory 2007*. Slaný: Vlastivědné muzeum Slaný, 2008.
- Sládek, Miloš (ed.): *Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. století a prvních dvou třetin 18. století*. Praha: Argo, 2005.
- Svoboda, Karel: Tropý a figury. *Naše řeč* 31, č. 1–4, 1947.
- Vintr, Josef: Zásady transkripce českých textů z barokní doby. *Listy filologické* 121, č. 3–4, 1998.
- Vlašín, Štěpán (red.): *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984.

Elektronické zdroje:

DWB – *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*. Der digitale Grimm, version 12-04; 2001.

Dostupné z: http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB.

Karlíková, Helena: Latinismy v českém lexiku. In: Petr Karlík, Marek Nekula a Jana Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny 2017* (citován stav z 13. 4. 2018). Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/LATINISMY_V_ČESKÉM_LEXIKU.

Nejedlý, Petr a kol.: *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. 2010 (citován stav z 2. 4. – 20. 4. 2018). Dostupné z: <https://madla.ujc.cas.cz>.

Newerkla, Stefan Michael: Germanismy v českém lexiku. In: Petr Karlík, Marek Nekula a Jana Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny 2017* (citován stav z 16. 4. 2018). Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/GERMANISMY_V_ČESKÉM_LEXIKU.

SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český, v. v. i. (citován stav z 14. 4. 2018). Dostupné z: <http://ssjc.ujc.cas.cz/>.

Vokabulář webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. © 2006–2018. Verze dat 1.1.4 (citován stav z 12. 4. – 16. 4. 2018). Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

Seznam zkratk

Zdroje z *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny (LD)*:

ArchPís – František Křemen: Příspěvky k českému slovníku z píseckých archiválií (bez datace).

BerlPost – Šebestian Vojtěch Berlička (Scipio), S. J.: Postila Scipiona Berličky (1618).

BlahGramE – Pramen nebyl blíže identifikován.

CestDon – Bedřich z Donína: Cestopis Bedřicha z Donína (po roce 1608).

CestLéry – Jean de Léry: Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasilia slove (1590).

CestMitrD – Václav Vratislav z Mitrovic – Příhody Václava Vratislava z Mitrovic (1599).

DamPost – Damascen Marek: Trojí chléb nebeský pro lačný lid český (1727).

DivSoused – Selské čili sousedské hry českého baroka (17. a 18. století).

HeslPráv – Vladimír Růžička – Bohuslav Roučka: Pracovní heslář českého právně-historického terminologického slovníku (bez datace).

HistProtK – Historie o těžkých protivenstvích církve české (1663).

HýzPříb – Jindřich Michal Hýzrle z Chodů: Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů (1614).

JgSlov – Josef Jungmann: Slovník česko-německý (1835–1839).

KonNauč – Antonín Koniáš: Vejtažní naučení (1740).

KonstBrus – Jiří Konstanc: Brus jazyka českého (1667).

KonstDuše – sv. František Salesius: Bohmila neb Ouvod Boha milující duše k životu pobožnému (1657).

ListářPlz – Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad (bez datace).

MichnSvat – Adam Michna z Otradovic – Svatoroční muzika (1661).

NáchPost – Štěpán František Náchodský: Sancta curiositas, to jest Svatá všetečnost (1707, 1746).

NitschPost – Daniel Nitsch: Berla kralovská Jezu Krista (1709).

PísSlez – České písně ze slezských válek (pol. 18. století).

RešSir – Kašpar Huberin: Kniha Jezusa Siracha (1575).

RešSlovB – Tomáš Rešel: Dictionarium bohemicum-latinum (1562).

RohnSlov – Jan Karel Rohn: Nomenclator (1764–1768).

RosaSlov – Václav Jan Rosa: Thesaurus linguae Bohemicae I–IV (1672).

SatStav – Satira na čtyři stavy (konec 17. – počátek 18. století).

VelDict – Daniel Adam z Veleslavína: Dictionarium linguae latinae (1579).

VelSilva – Daniel Adam z Veleslavína: Silva quadrilinguis (1598).

WaldtKáz – Ondřej František Jakub de Waldt: Chválořeč neb Kázání na některé svátky (1736).

Zdroje z *Vokabuláře webového*:

ESSČ – Elektronický slovník staré češtiny

GbSlov – Jan Gebauer: Slovník staročeský

MSS – Malý staročeský slovník

StčS – Staročeský slovník

ŠimekSlov – František Šimek: Slovníček staré češtiny

Zkratky biblických knih (podle pořadí v Bibli):

Dt – Pátá Mojžíšova (Deuteronomium)

1Kr – První královská

Ž – Žalmy

Př – Přísloví

Jr – Jeremiáš

Mdr – Kniha moudrosti

Sír – Sírachovec

2Mak – Druhá makabejská

Mt – Matouš

L – Lukáš

J – Jan

Zj – Zjevení Janovo

Zkratky jazyků:

franc. – francouzský

hebr. – hebrejský

ital. – italský

lat. – latinský

maď. – maďarský

nč. – novočeský

něm. – německý

řec. – řecký

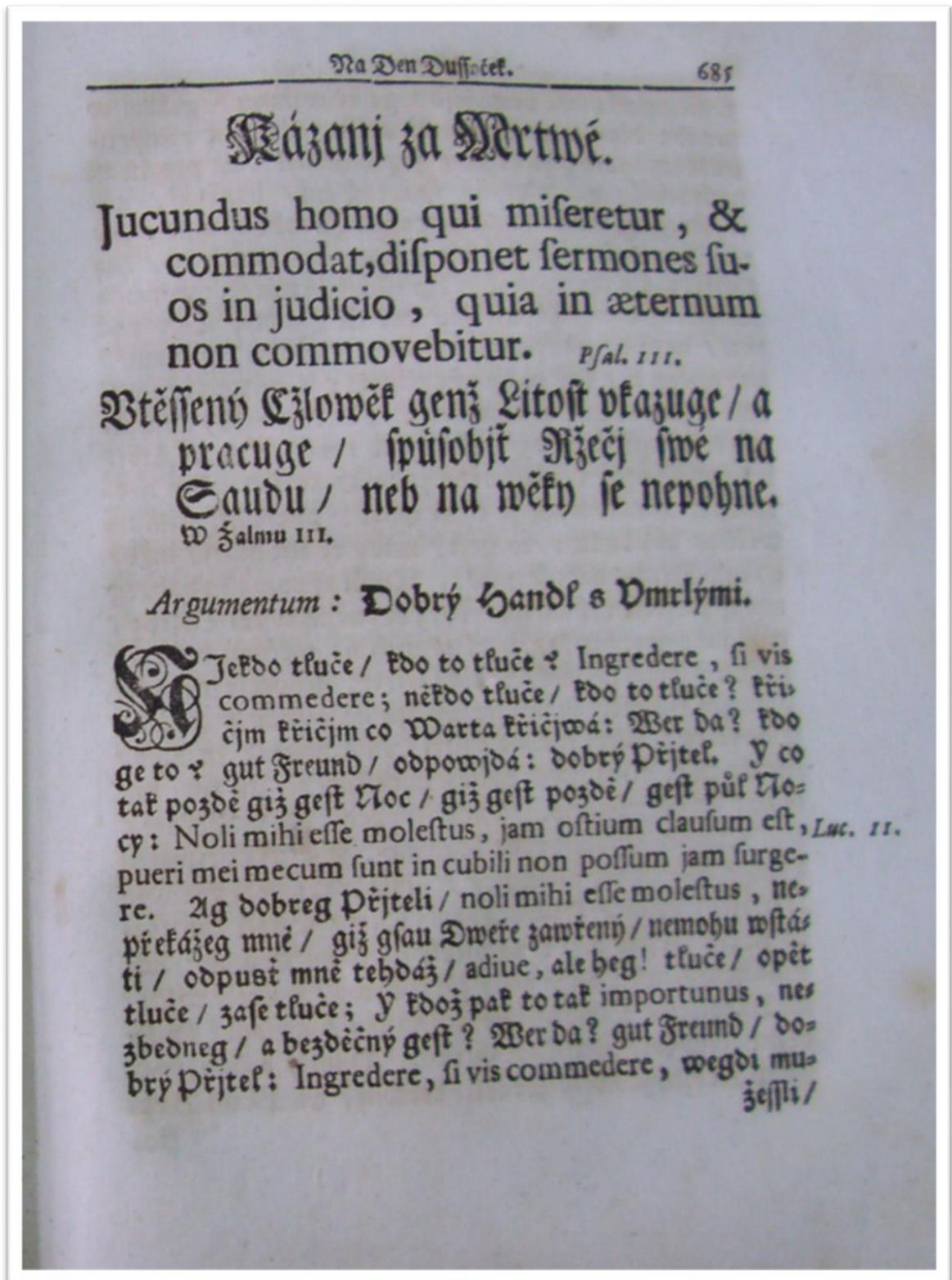
stč. – staročeský

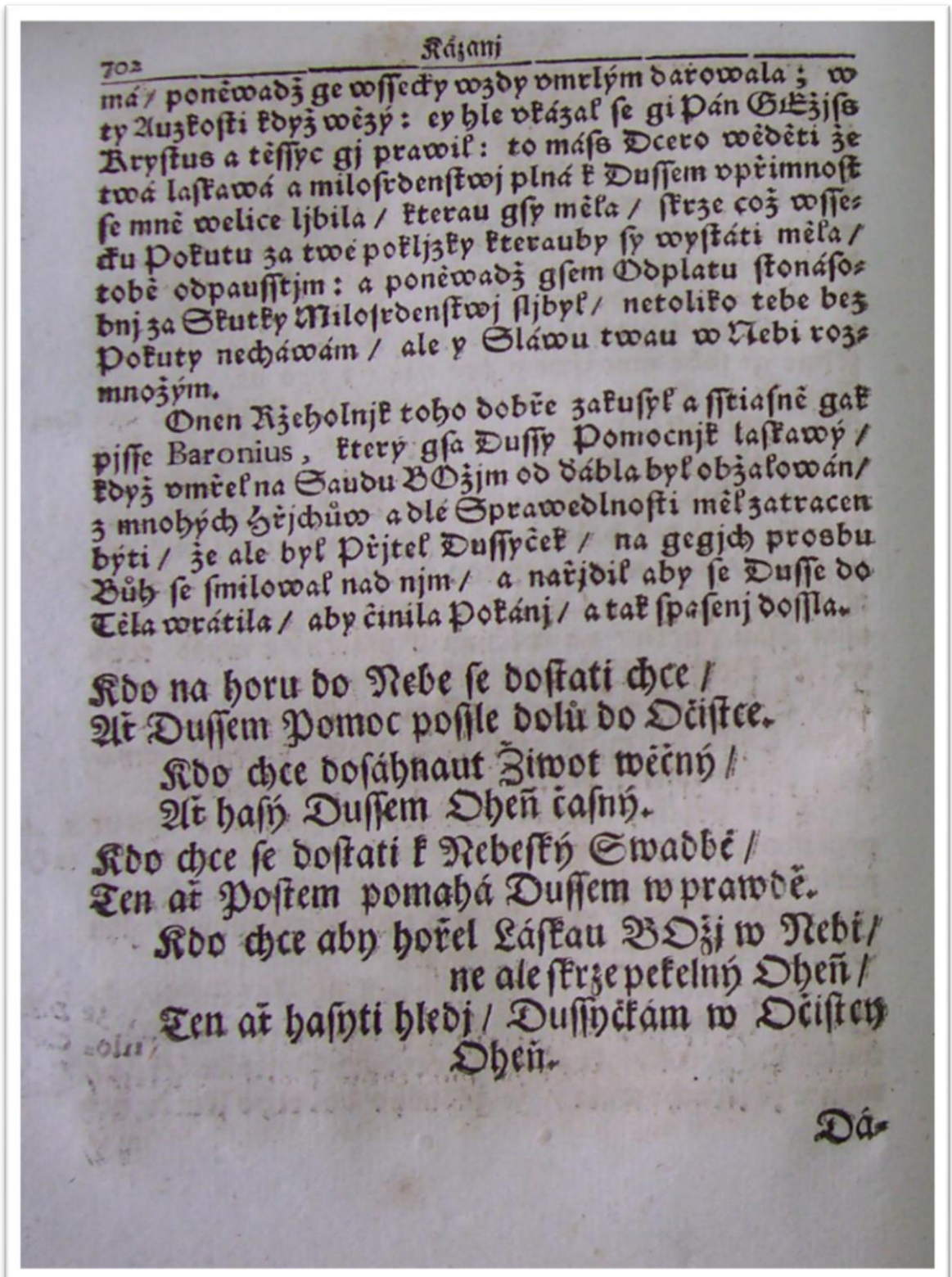
sthn. – starohornoněmecký

střhn. – středohornoněmecký

Přílohy

Titulní strana kázání *Na den dušiček* ze sbírky *Chválořeč* O. F. J. de Waldta

Posledně následuge: Quia in æternum non commovebitur, kterak se pohne / qui tot fulcra viva habet, ktereg má tolik živých Podpor totiz Duffy / gichž byl Patron / aniz Láška a Milosedenstvoj k Duffem: Ire permittit ad tenebras, nechá giti do Temnosti věčných a zahabenu býti na věky.

Přestávám giž a gessťe žádám wás snázně abyšte bez přestánj Dmrlým dobře přáli / modlili se za ně / dobré Skutky činili za ně / gim na věčnau Oplátku pučowali / nebo strze to / y gim / y sobě dobře učinjte.

Gá též gdu abych to činil ze Srdce; zatim s Pláćem řeknu / y wy řekněte: Requiescant in pace, at odpočívagj w Pokojj /

R M S N.

Na Den Sw. P. a Mučednice Barbory/ Kázání první. 25

Na Den Sw. Panny / a Mučednice Barbory /

Kázání první.

Date nobis de oleo vestro , quia lampades nostræ ex-
tinguuntur. *Matth. 25.*

Degte nám z olege wasseho / nebo lampi nesse hasnau. V
Sw. Matausse w 25. Kap.

Běště w čerstwe paměti mám / co gsem lástkám wassým na
den swaté Panny Kateřiny / toto Swaté Ewangelium
wykládage powěděl / kdežto gsem vřákal / že škrze lampi se wys-
znamenáwá gedenkazdy wěrný / a pobožný Křestian / kterýžto
magice lampu / to gest : dussy swau / zaopatřenau olegem do-
brych skutkůw / ohněm pravé lásky / a swětlem ctneho / chwá-
litebneho / a spravedliwego žiwota / při hodině smrti wychá-
zý proti Ženichowj Nebestému / a s nim wcházý do domu oně
přesstiasné swadby blahoslawnstwj wěčneho. Dnesního pak
dne / který swatý Panně / a Mučednicy Barboře / genz wšsedh
vmjragických Křestianůw giž od starodáwna obwozłáštenj Patron-
ka gest / poswěcen gest / chcy lástkám wassým / to pcdobenstwj o
desýti Pannách gináč wyložiti a vřázati / že škrze lampi se rento
nyněgšsý časny pomjgegický žiwot náš rozumj / kterýžto lampi /
když vmjráme / a stinto swětem se laučjme / gako řklage / has-
nau. Škrze Panny maudré / magicy hognost olege / a ohně ro-
zuměgj se wšsyčni Wywolenj Božj / ale obwozłáště swatá Pan-
na a Mučednice Barbora / kterážto s ozdobenau lampau giž
dáwno na swadbu Nebestého Ženicha gest wessla ; tu kterážto
mau

Kázání gdnno.

31

světa nesešel / protož pomoc svate Panny / a Mučednice Bar-
bory wyzwal / proto že w gegim žiwote nedáwoa čest / žebý o-
na weliká Pomočnice byla lidem w hedinku smrti. Co se stalo?
Swatá Panna / a Mučednice Barbora dwauma Anděli obklyče-
ná vkázala se gemu w noci / krejšto Andělowé přinesli Welib-
nau Oltářnj Swátost / gj swatemu Mladencu podali / a eat
smizeli. Z těchto obauch příkladu se wěme wyzwati pomocy
swate Panny / a Mučednice Barbory; abysme nahlau smrti ne-
omřeli.

Jacojram toto Kázanj. Slysili lasky waffe / že swatá Pan-
na / a Mučednice Barbora / gest Panna maudra / ktera nam
olege poslednjch Swatosti / když tampi nasše bašnauti budau / w-
deliti může / p očež toto nawěnj sebě dnešnjho dne wozmem /
abysme žádného dne nepominuli / w kterymžbrdom pomoc teto
swate Panny / newyhledáwali / a za štrastnau hedinku smrti ne-
prošly. Budeme mjeti z toho dwognasěbný wžitek / předně že
často na smrt pamatowati budeme / kterážto pamatka gest dusi
welmi prospěšná a spasytelna / po druhý / že bez Swatosti / a
bez milosti Boží z tohoto světa se needbereme / nybrž gsauce o-
čištěnj štrže pokánj / aučastnj budeme Koruny / a slawy

swate Panny / a Mučednice Barbory /

A M E N

31a